

Római közjog

A királyság és a köztársaság közjoga

Bajánházy István

I. Bevezetés

1. Bevezetés

Jelen jegyzet célja „A római közjog alapjai” c. alternatív tantárgy oktatásához kapcsolódó alapismeretek összefoglalása, feltételezve a római magánjog megszerzett ismeretét. Mivel a római jogi oktatás hagyományosan a magánjogra helyezi a hangsúlyt, ezért magyar nyelven ritka a kifejezetten közjoggal foglalkozó munka.¹ A téma iránt érdeklődők számára bővebb tudományos feldolgozás csak idegen nyelven áll jelenleg rendelkezésre. Ezek közül Theodor MOMMSEN „Das römisches Staatsrecht”² c. munkája a mai napig a római közjog alapművének számít. Fő témánk a római köztársaság közjoga, de annak megértéséhez elengedhetetlen a királyság korának ismerete.

2. A római közjog forrásai

Jogi források: csak csekély számban állnak rendelkezésünkre. Ennek egyik oka az, hogy jusztiniánuszi kodifikáció elsősorban a magánjog összefoglalását célozta, ezért az abban található csekély számú közjogi szabályok is csak a Kr.u. VI. századi „hatályos” joganyagot tartalmazták. *Epigráfiai (feliratos) források:* feltétlenül hitelesnek tekinthetők, azonban a történelem viharai miatt csak kis részben állnak rendelkezésünkre. *Irodalmi források:* a római történetírók művei. Legfontosabb Livius munkája,³ további fontos források Cicero, Gellius és Varro munkái. Értékes forrás még Polübiosz (latinus átiratban: Polybius) történelmi műve,⁴ mivel annak szerzője ugyan idegenként, de kortárs szemtanúként élt Rómában, így munkája saját korára hitelesnek fogadható el.

¹ ZLINSZKY János: Ius publicum - Római közjog, Osiris-Századvég, Budapest, 1994, NÓTÁRI Tamás: Római köz- és magánjog, Lectum kiadó, Szeged, 2011

² MOMMSEN, Theodor: Römisches Staatsrecht I-III, Verlag von S. Hirtel, Leipzig, 1887

³ Titus Livius Patavianus (Kr.e. 59 - Kr.u. 19) „Ab Urbe Condita” címmel. Livius: A római nép története a Város alapításától, Bibliotheca Classica, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982 I.-IV. kötet. (ford.: KISS Ferencné (I.) és MURAKÖZY Gyula (II.-IV.))

⁴ Polübiosz Történelmi Könyvei, Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 2002, I.-II. kötet (ford.: MURAKÖZY Gyula, FORISEK Péter, KATÓ Péter, SIPOS Flórián, PATAKY-HORVÁTH András)

3. A *ius publicum* fogalma

A római jogot két fő részre oszthatjuk: *ius publicum* (közjog) és *ius privatum* (magánjog). Ezt a felosztást a *Digesta* szerkesztői annyira fontosnak tartották, hogy már a bevezetőben rögzítették azt Ulpianus megfogalmazásában.⁵ Ezt a felosztást a modern tudomány is általában elfogadja. A kettő közötti választóvonalat legegyszerűbben a köz- és a magánérdek (*utilitas publica – utilitas privata*) alapján határozhatjuk meg. Bár a forrásokban a kettő megkülönböztetése élesen kirajzolódik, a gyakorlatban kialakultak a kettő közötti átmenetek. A két területet a rómaiak elkülönülten, de mégis egységként kezelték.⁶

A *ius publicum* tehát legáltalánosabb értelemben a közjogot, vagyis azon (jog)szabályok összességét jelenti, amelyek a római állam működésére vonatkoznak. Az Ulpianustól származó megfogalmazás szerint a közjog a magisztrátusokra (*magistrati*), a vallásra (*sacra*) és a papi testületekre (*sacerdotes*) vonatkozó szabályokból áll.⁷ Ez azonban nem definíció, mivel itt a jogtudós nem egy taxatív, hanem csak példálózó jellegű felsorolást ad, eredetileg feltételezhetően egy kezdő jogászok részre írt tankönyvében, ezzel magyarázható, hogy nem beszél például a *senatusról*, ami saját korában is működött.

A római közjog modern definíciója tehát: *a római közjog a római államra vonatkozó szabályok összessége, vagyis minden olyan szabály ide tartozik, ami az állam működésére vonatkozik vagy ahol az egyik fél maga a római állam volt.*⁸ Ebből ered az a sajátosság, hogy a közjog nemcsak a szigorúan az államszervezetre vonatkozó szabályokat foglalja magában, hanem azokat az állami vagyonra és az állami szerződésekre vonatkozó szabályokat is, melyek a modern jogokban a magánjogban kerülnek szabályozásra. A római szemléletbe ez azonban nem fért bele, bárhol és bármilyen viszonyról is volt szó, ha abban a római állam szerepet játszott, akkor az szükségképpen a közjog részét képezte.

A modern romanisztikában a római közjogot sokszor kiterjesztően az egyes városi közösségek jogára is értelmezik, ami azonban legfeljebb a principátus korától fogadható el. A rómaiak még Cicero idejében is a római államot Róma városával azonosították és ettől élesen megkülönböztették más városi közösségek ügyeit, amelyek ekkor *de iure* még önálló életet

⁵ Ulp. D.1.1.1.2. „*duae sunt positiones, publicum et privatum*“

⁶ Liv. 6.4.6., 22.23.8., 23.14.3., 24.11.7-9., 36.36.2, Gell. 10.20.2., Cic. fam. 5.16.5., 16.4.3., Cic. Att. 6.1., Cic. domo 41.108., Cic. pro Scaur. 9.19., Cic. in Verr. 2.1.61.(158), 2.2.48.(120), 2.4.54.(120), 2.5.1.(1), Caes. bell. gall. 6.13., 6.14., Caes. bell. hisp. 42., Caes. bell. civ. 2.21., Gell. 10.20.2., Vitruv. 1.pr.3., 1.3.1., 2.pr.5., 2.3.3., 2.8.8., 2.8.9. Pomp. D. 1.2.2.46., Paul. D. 39.2.46.1., Ulp. D. 43.8.2.2., Paul. D. 47.10.14., Ven. D. 50.16.224.

⁷ Ulp. D. 1.1.1.2.

⁸ Például: a népgyűlés hadüzenet ügyében szavaz (Liv. 21.17., 31.6.3.); a konzul kitűzi a választások idejét (Liv. 6.42., 7.18., 7.21. 30.39.); a censor megállapítja a cenzust (Liv. 10.47., 27.36., 42.10.); a censor szerződést köt víztároló medence kiköveztetésére (Liv. 39.44.), templom építésre (Liv. 36.36.), fal kijavítására (Liv. 6.32.).

éltek és Rómához való viszonyukat nemzetközi szerződések rendezték, bár *de facto* azok már betagozódtak a mai fogalmaink szerinti római államnak. A rómaiak álláspontját követve azonban ezt a szűkebb meghatározást kell elfogadnunk a köztársaság idejére: a római államot Róma városával, ill. a római polgárok közösségével azonosíthatjuk.

4. A *ius publicum* jogforrásai

A római közjog *tárgyi jogforrásai* megegyeznek a magánjogban tanult jogforrásokkal és itt is megfigyelhető a jogforrások egyenrangúsága, a súlypontok azonban máshol vannak. Az első és legfontosabb különbség a *szokásjog kiemelkedő jelentősége* a közjogban. Az államszervezet számos intézménye és számos közjogi szabály szokásjogi úton fejlődött ki,⁹ ami rendkívüli rugalmasságot biztosított, mivel a körülmények változása esetén ezekről könnyebben el lehetett térni, mint az írott törvényektől.¹⁰ Ezen szabályok egy részét később ugyan törvénybe foglalták, de ez már a válság idején történt és pont ezért kellett azokat írásban is kiadni.¹¹ A másik különbség, hogy bár a római jogtudomány foglalkozott a közjoggal is,¹² de mivel a római állam nem állhatott perben, így ezek hatása nem volt olyan jelentős, mint a magánjogban.

A királyság és a korai köztársaság idején a közjogban a *szokásjog és a törvény volt a két legfontosabb jogforrás*, ezek mellett az érett köztársaság korában megjelent a szenátus határozata (*senatus consultum, SC*), amely a magánjogban ekkor még nem minősült jogforrásnak. De közjogi jogforrásnak minősültek a *magisztrátusi hirdetmények (edicta)* is.

5. A jog és állam viszonya, a jogállamiság

Rómában a jog már kezdetektől fogva kitüntetett szerepet töltött be ezért a római jogrendszer sajátosnak tekinthető a többi ókori jogrendszerrel összevetve. Ez szorosan összefügg Róma alapításának körülményeivel, a különböző népcsoportok, különböző szokásokkal, erkölcsi normákkal kerültek egy közösségbe, ezért nem állt rendelkezésükre olyan közös szokás és erkölcs, ami a társadalmi együttélést szabályozta volna. Ennek hiányát az államhatalom által kikényszerített szabályok, azaz jogi normák pótolták.

⁹ Liv. 31.20, 35.16., 41.10., Cic. fam. 10.25.2.

¹⁰ Pl. Publius Cornelius Scipiót a fennálló jogi akadályok ellenére választották meg az aedilisi tisztségre (Liv. 25.2.), majd proconsullá. Liv. 26.18.-19.

¹¹ Pl. a *lex Villia annalis* (Kr.e. 180), majd a *lex Cornelia de magistratibus* (Kr.e. 82).

¹² Pomp. D. 1.2.2.46., Gell. 10.20.2.

A *jogállamiság* egy modern fogalom, amit veszélyes az ókori Róma viszonyaira egy az egyben visszavetíteni, de mint alapelv itt is használható. A *jogállamiság a jog uralmát, a jog elsődlegességét* jelenti, még hozzá kettős értelemben: egyrészt azt, hogy a teljes közösségnek van-e *beleszólása az állam életébe*, másrészt azt, hogy a jogszabályok *korlátozzák-e az állami hatalom gyakorlóit* ill. azok döntési szabadságát. A jognak tehát nem a polgárok lehetőségeit kell korlátoznia, hanem a hatalomgyakorlókét, mert ők vannak hatalmi pozícióban, ezért annak kell gátat szabni.¹³

Az első ismérv modern szempontú vizsgálata nem teljesíti a fenti követelményt Rómában: ha római társadalom alatt a római uralom alatt élőket értjük, akkor az ott élő lakosság legnagyobb részének (nők, idegenek, rabszolgák) nem volt beleszólása a jogrend kialakításába. Ha azonban az ókori világszemlélet alapján vizsgáljuk a kérdést, akkor minden felnőtt római férfi beleszólhatott ezekbe a kérdésekbe és így már teljesül ez az ismérv.

A másik ismérv, a *jog uralma* viszont érvényesült, számos szabály korlátozta az államhatalom gyakorlóinak döntési szabadságát. Róma tehát a római polgárok számára a köztársaság idején jogállamnak tekinthető abban az értelemben, hogy a jog szabályai kizárták az önkényuralmat. Találhatunk ugyan ezt látszólag cáfoló források helyeket, amikor az államhatalom képviselői átlépték a törvényi korlátokat, de ennek okát nem a jogállamiság hiányában, hanem a római közjog alaptételében, azaz a római alkotmányban, ill. annak „rugalmasságában” kell keresnünk.

6. A közjog alaptétele és rugalmassága

A közjog alaptétele is szokásjogi úton alakult ki és az csak később, a köztársaság válsága idején került tételiesen is megfogalmazásra. Ezért itt ebből a később rögzült megfogalmazásból kell kiindulnunk: a legfőbb szabály a köztársaság érdekének érvényesítése. Ez forrásszerűen *a köztársaság üdve a legfőbb törvény* („*salus rei publicae suprema lex esto*”) elvben jelenik meg. A veszélyhelyzet idején kiadott *senatus consultum ultimumban* (SCU)¹⁴ a szenátus felhívta a főmagisztrátusok,¹⁵ figyelmét, hogy ügyeljenek arra, hogy a köztársaságot (azaz az államot) ne érje károsodás: „*videant consules ne quid res publica*

¹³ Liv. 3.9.5. „a nép maga határozza meg a jogot, melyet a consul fölötté gyakorol, és ezentúl nem a consul kénye-kedve helyettesíti a törvényt.”

¹⁴ Caes. bell. civ. 1.5. „*ultimum senatus consultum*”, Liv. 3.4., 6.19.

¹⁵ Caes. bell. civ. 1.5.

detrimenti capiat.”¹⁶ Az állam érdekére való hivatkozás azonban már a korai időktől megfigyelhető egyes események során, ezért azt általános elvnek tekinthetjük.¹⁷

A közjog rugalmassága élesen szemben állt az ősi időkben a magánjogban megfigyelhető formaiságok ill. a magánjogi szabályok (jogszabály, szerződés) szószerinti betartásának elvével.¹⁸ A római állam mindenkori vezetője (az *imperium* birtokosa) alá volt vetve a jogszabályoknak, ezek egy része pedig az ő egyébként korlátlan hatalmát korlátozta.¹⁹ Az *imperium*ból eredően azonban ő bármit megtehetett, utasításának mindenki engedelmességgel tartozott. Több forráshely is igazolja, hogy a magisztrátusok bármikor átlépheték a törvényi korlátokat.²⁰ Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi volt az értelme a korlátozó szabályoknak? Ha a magisztrátus megszegett egy jogszabályt, akkor a hivatala letétele után ezért ugyanúgy felelősségre volt vonható, mint bármelyik polgár. A felelősségét az alapján ítélték meg, hogy amit tett, az állam (köztársaság) érdekében történt-e. Vagyis nem azt vizsgálták, hogy jogos volt-e vagy sem amit tett, hiszen mint az *impérium* gyakorlója bármilyen cselekedete mindig szükségszerűen jogszerű volt, ezért csak a célszerűséget lehetett kérdésessé tenni és vizsgálni. Ha nem a köztársaság érdekében cselekedett, akkor a tette nem volt igazolható és ez esetben a tételes jogszabályok megszegéséért felelt de ha igazolható volt a tette, úgy a köztársaság érdeke mentesítette őt a felelősségre vonás alól.

Az állam (köztársaság) érdeke pedig az volt, hogy az egyrésztől fennmaradjon, másrésztől pedig változatlan formában maradjon fenn. A fennmaradás az önállóság és a függetlenség megőrzését jelentette, tehát hogy idegen hatalom nem kerekedjen felé, de jelentette azt is, hogy az államformája se változzon, legalábbis meg nem engedett módon ne. Az első megítélése egyértelmű volt, a második azonban már kérdéses lehetett: meg nem engedett módként került nevesítésre a királyság visszaállítására törekvés, de nevesítetlenül is ide tartozott minden olyan cselekmény, ami a fennálló alkotmányos rend erőszakos úton

¹⁶ Liv. per. 109. „*ut viderent ne quid res publica detrimenti caperet.*”, Sallust Cat. 29.2. „*senatus decrevit, (...), ne quid res publica detrimenti caperet.*”, Cic. Phil. 5.34 „*ne quid res publica detrimenti accipiat.*”, Caes. bell. civ. 1.5. „*ne quid res publica detrimenti capiat.*”

¹⁷ Liv. 22.33., 22.37., 24.8, 24.24., 26.3., 26.31.-32., 27.6., 27.10.

¹⁸ XII tab. VI/1. „*UTI LINQUA NUNCUPASSIT, ITA IUS ESTO.*”

¹⁹ *lex Valeria Horatia de provocatione*, Kr.e. 449, Liv. 3.55., Cic. de rep. 2.31.54.

²⁰ A teljesség igénye nélkül néhány jellemző példa: Liv. 2.27.12. „Az, miközben a lictorok elvonszolták, a néphez föllebbezett, a consul, mivel nem volt kétséges, előtte a nép döntése, nem adott helyt a föllebbezésnek.” Liv. 43.16.10. „Először is felajánlotta Ti. Gracchus vagyonát az isteneknek, mert azzal, hogy pénzbüntetésre ítélte és megzabolgolta azt az embert, aki a néptribunushoz fordult segítségért, nem engedelmeskedett a tribunus tiltakozásnak, s korlátozta őt hatalma gyakorlásában.” Liv. 38.35.1. „visszautazott Rómába a választógyűlés megtartására, ahol M. Valerius Messalát és C. Livius Salinatort jelentette ki megválasztott consuloknak, miután mellőzte ellenfelét, az ebben az évben is pályázó M. Aemilius Lepidust.” Gell. 7.9.3. „A választási elnök (helyesen: az aedilis – a szerző) azt mondta, hogy nem fogadja el megválasztását, mert nem tetszik neki, hogy egy írnok legyen aedilissé.”

történő megváltoztatását célozta. Ennek megítélése azonban mindig a politikai viszonyoktól függött, ezért egyes cselekedetek utólag (akár többször is) más és más megítélést nyerhettek. Ezen bizonytalansági tényező miatt a politikailag kényes ügyekben az állam vezetői nem mindig mertek kellő eréllyel fellépni, ami az állam létét veszélyeztethette, ezért kialakult az a gyakorlat, hogy a szenátus határozatában megállapította, hogy a köztársaság veszélyhelyzetben van (*senatus consultum ultimum*, SCU), egyben felhatalmazta a vezető magisztrátusokat arra, hogy bármit megtehessenek ennek elhárítására, azaz lényegében teljhatalmat adott nekik.²¹

7. A jogforrások legitimitációja, a jogbiztonság elve

A *legitimitáció elfogadottságot* jelent, tehát azt, hogy a közösség elfogadja az adott jogi normát kötelezőként és követendőként. Ehhez pedig elsősorban az szükséges, hogy a jogszabály megalkotója fel legyen hatalmazva annak létrehozására. Ehhez kapcsolódik azután néhány formai és tartalmi kellék, amelyek garanciális jelleggel azt hivatottak biztosítani, hogy a jogi norma teljesíthesse feladatát, vagyis a társadalomban élők közötti viszonyok kötelező erővel történő rendezését.

Ilyen formai elem, hogy a normaalkotásra felhatalmazott személy vagy szervezet olyan eljárási rendben alkossa meg a normát, amit a jogrend számára előír. Ez a római köztársaság idején a törvényalkotásnál került legrészletesebben kidolgozásra (*lex rogata*). Meghatározott személyeknek és szerveknek, meghatározott sorrendben kellett együttműködniük ahhoz, hogy a folyamat végén egy új törvény keletkezhesen. További garanciális elem volt az elfogadott jogszabályok nyilvánosságra hozatala, azaz azok *kihirdetése*²² is, mivel a jogi normának *ismertnek* kell lennie, ahhoz hogy címzettjei döntési pozícióban lehessenek. Ha ezek a szükséges *formai elemek* nyilvánvalóan hiányoznak, akkor az a jogi norma a valóságban nem létezik, így az nem is alkalmazható.²³

Ezen túl egy szabályszerűen meghozott jogi normának bizonyos *tartalmi követelményeknek* is meg kell felelnie. Ezek azt célozzák, hogy a jogi norma követhető legyen, tehát annak címzettjei döntési pozícióban legyenek, hogy követik-e azt vagy sem.²⁴ Ennek egyik eleme, hogy a jogi normának *határozottnak* kell lennie, nem lehet homályos, félreérthető. A másik elem, hogy a jogi norma lényegéből eredően nem vonatkozhat a múltra,

²¹ Liv. 3.4.

²² Liv. 2.27.8. „A nagy zaj és kiáltás miatt a consuli rendeletek kihirdetését sem lehetett hallani.”

²³ ZLINSZKY Ius publ. 97 (81.o.)

²⁴ ZLINSZKY Ius publ. 87. (74.o.)

csak a jövőre, tehát *nem lehet visszaható hatálya*.²⁵ További tartalmi feltétel, hogy jogkövetkezményt, azaz *jogi szankciót, csak jogi norma mondhat* ki. Ugyan társadalmi, szakmai szabályok betartása mögé odaállhat a jog is, de akkor is, ha a követendő szabályt nem, de a megszegés következményét a jogi normának kell kimondania.²⁶

Ha egy jogi norma nem tesz eleget a fenti tartalmi feltételek valamelyikének, attól azt még be kell tartani.²⁷ Ha ugyanis mindenki maga dönthetné el, hogy egy jogi norma hibában szenved-e, akkor azok nem tudnák feladatukat betölteni.²⁸ Ezt az általános célt fogalmazza meg az un. *jogbiztonság elve*, mint alapelv. E szerint tehát még egy hibás jogszabály is jobb, mint a szabályozatlanság, ezért azt továbbra is be kell tartani mindaddig, amíg a hibát nem orvosolják. Ezt pedig elsősorban az teheti meg, aki a hibás jogi normát létrehozta, tehát a jogalkotó személynél vagy szervnél lehetett a kijavítás érdekében (módosítás, új szabály meghozatala) új eljárást kezdeményezni. A másik elvi lehetőség, hogy a jogalkalmazó állapítja meg, hogy az adott norma a benne lévő hiba miatt nem alkalmazható és más norma segítségével oldja meg az adott jogi problémát. Mivel Rómában a jogszolgáltatást az imperiummal rendelkező magisztrátus végezte, így ő ezt külön felhatalmazás nélkül is megtehetette, sőt akár egy érvényes jogi norma alkalmazását is megtagadhatta (*denegatio actionis*).

²⁵ ZLINSZKY Ius publ. 91. (75.o.)

²⁶ ZLINSZKY Ius publ. 88. (74.-75. o.)

²⁷ ZLINSZKY Ius publ. 93. (76.o.)

²⁸ Liv. 3.20.5. „és nem értelmezte ki-ki a maga módján az esküt, nem a törvényeket formálta tulajdon képeére, hanem a maga életmódját alkalmazta a törvényekhez.”

II. Személyek, a közjog alanyai

1. Jogképesség és cselekvőképesség a közjogban

A magánjogban *jogalany* az, akinek jogai és kötelezettségei lehetnek, tehát aki a magánjogi viszonyokban félként részt vehet. Ezt a fogalmat alkalmazhatjuk a közjogi viszonyokra is: *Közjogi jogképessége tehát annak van, akinek közjogi jogai és kötelezettségei lehetnek.* Éles különbség van azonban abban, hogy a magánjog a jogképesség fogalmától élesen elválasztva tárgyalja a *cselekvőképességet*, vagyis azt, hogy valaki *saját cselekedetivel magának vagy másoknak képes-e jogot vagy kötelezettséget szerezni.* A magánjog szerint tehát valakinek lehetnek jogai akkor is, ha azokat nem képes maga megszerezni, ill. lehetséges, hogy valakinek nem lehetnek jogai, de másoknak mégis szerezhet ilyeneket. A közjogban ez másképp működik, mivel a közjogi jogokat ill. kötelezettségeket csak személyesen lehet ill. kell gyakorolni. Ebből következik, hogy a közjogban jogképességet a természetes személyek körében nem lehet a cselekvőképességtől elválasztani: *a közjogban csak az lehet jogképes, aki cselekvőképes is egyben.* Ez alól természetükből következően a jogi személyek kivételt képeznek, mivel ezek önmagukban szükségképpen cselekvőképtelenek, de közjogi jogképességgel mégis rendelkezhetnek. A közjog alanyait tehát feloszthatjuk *természetes és jogi személyekre.* A természetes személyek közé a római és idegen polgárok, ill. a római polgárok társaságai tartoznak, a jogi személyek közé elsősorban a római állam ezen túl az idegen államok, ill. a jogi személyek (vallási testületek).

2. A római állam

A római állam mindenféle közjogi viszony meghatározó alánya, minden olyan viszony, amiben a római állam félként részt vett, szükségszerűen és automatikusan a közjog hatálya alá tartozott. Ezzel magyarázható az is, hogy a római állam ki volt véve a magánjogi viszonyok alól, tehát nem rendelkezett magánjogi jogképességgel, nem volt *caput*-ja.

A római államra a rómaiak nem dolgoztak ki absztrakt fogalmat és arra nem is használtak egységes terminus technicust. A *populus Romanus*, a *res publica*, a köztársaság végétől kezdve pedig a *senatus populusque Romanus (SPQR)* összetételek, sőt még az *Urbs* (Város) elnevezés is használatos volt. A köztársaság idején a római államot földrajzilag Róma városával, személyileg pedig a római polgárok közösségével azonosíthatjuk. Ezt a rómaiak még Cicero idején is így fogták fel. A római állam fogalmát talán legjobban az *SPQR*

rövidítés, tehát a *római szenátus és nép közössége* adja meg. Ez a megfogalmazás az érett köztársaság gondolkodásmódját tükrözi: az állami élet tényleges irányítója ekkorra a szenátus lett, a hatalom alapja pedig a nép.

Az állami pénzügyekhez kapcsolódva a forrásokban sokszor előfordul az államkincstár (*aerarium*)²⁹ fogalma, ami a köztársaság idején kettős jelentéssel bírt. Egyrészt jelentett egy földrajzi helyet a Capitoliumon a Saturnus-templom pincéjében, ahol az ingó állami vagyon legértékesebb részét képező készpénzt, ill. nemesfémeket, ill. egyéb az állami étellel ill. az államvagyonnal kapcsolatos iratokat őrizték. A konkrét fizikai helyen túl azonban az tágabb értelemben is jelentette az államkincstárt, mint elvont fogalmat.³⁰ Ebben az értelemben az egyenlő volt a pénzbeli államvagyonnal és az állami pénzügyekkel. A kincstár egy idő után két részre oszlott, volt egy *általános kincstár* (*aerarium populi*, vagy *aerarium Saturni*), ahová a folyó fizetések tartoztak és volt egy „szent” vagy *titkos kincstár* (*aerarium sanctius*),³¹ aminek forrását a rabszolga felszabadításra kivetett ötszázalékos különadó képezte.³² Ezt időnként aranyra váltották be és ahhoz normál esetben nem nyúltak, így az vésztartalékként gyűlt és csak vészhelyzetben³³ használták fel belőle. Az *aerarium*nak azonban nem volt önálló jogalanyisága, az csak az állami pénzügyeket lebonyolító szerveken (szenátus) ill. személyeken (magisztrátusok) keresztül tudott működni. Ezek közül kiemelkednek a quaestorok, ők őrizték ugyanis az államkincstár kulcsait,³⁴ a ki- ill. a befizetéseket fizikailag csak az ő közreműködésükkel lehetett teljesíteni.³⁵

3. A római polgárok

A római nép azonban nemcsak összességében szerepelt a közjogban, mint államalkotó tényező, de egyes egyedként is a közjog alanya volt, mint „a polgár”. E minőségében közjogi jogai és kötelezettségei voltak, amelyek egységet alkottak: a jogok mindig egyben kötelezettséget is jelentettek és fordítva. Ide tartozott az aktív (*ius suffragii*) és passzív (*ius honorum*) választójog ill. az ezeket is meghatározó *ius militiae*, a *legiokban* való katonai szolgálat joga ill. kötelessége. Ez az alapvetően militáns szemlélet visszavezethető az államalapítás körülményeire, amikor a polgár még egyenlő volt a harcossal. Ezzel

²⁹ Az elnevezését a „réz” szóból (*aes*) kapta. (vö. Varro l.l. 5.183.)

³⁰ Cic. Flacc. 20.

³¹ Liv. 27.10., Ezt fejlesztette tovább Augustus, az *aerarium militare* létrehozásával, amelyben a veteránok ellátására szolgáló összegeket kezelték elkülönülten.

³² Liv. 7.16., *lex Manlia de vicesima manumissionum* Kr.e. 357

³³ Liv. 27.10.

³⁴ Liv. 38.55., Gell. 13.25.31.

magyarázható az, hogy a közjog alanyai közé kezdetben csak a férfiak kerülhettek be, mely hagyományt később is megőrizték és egyes papi tisztségek kivételével a közjog a nők elől teljesen zárva maradt. A férfiakon belül is eleinte csak azok és csak addig gyakorolhatták közjogaikat, amíg fegyverforgatásra alkalmasak voltak. A katonai szolgálatra alkalmatlanokat eleinte feltehetően be sem fogadták a közösségbe, mivel azok annak védelméhez nem tudtak hozzájárulni. A későbbiekben kialakult a katonai szolgálat alóli mentességek intézménye (életkor,³⁶ betegség,³⁷ testi fogyatékoság³⁸), de ekkor a szolgálatra való alkalmatlanság már nem zárta ki az érintett személyt a közjog többi részéből.

A közjogi jogképesség a természetes személyeknél a cselekvőképességhez kapcsolódott, ezért a teljes közjogi jogképességet a római polgár két lépcsőben érte el. Az első lépcső a serdültség elérése volt, mely egyet jelentett a katonai szolgálatra való (elvi) alkalmassággal, vagyis a fegyverforgatáshoz szükséges testi fejlettség elérésével. A korai időben erre nem volt egzakt életkori határ, a fiatalokat a testi fejlettségük alapján egyedileg ítélték meg és állapították meg a felnőttkor elérését. A serdültség ideje később a magánjogban a 14. beöltött életévben került meghatározásra, a serdültség elérése azonban még nem jelentette azt, hogy ettől kezdve a tényleges katonai szolgálatra is besorozták volna az adott személyt. Az antik forráshelyek alapján a sorozás általában csak a 17. életév betöltése után kezdődött és csak kivételesen, veszélyhelyzet idején mentek e korhatár alá.³⁹ A serdültség rögtön biztosította az ún. *aktív választójogot*, vagyis a polgár részt vehetett a népgyűléseken és szavazhatott is. A második lépcső a közjogi jogképesség megszerzéséhez a *passzív választójog*, tehát a tisztségekre való választhatóság elérése volt. Ezt a polgárok az aktív katonaköteles idő letöltése után érték el. Ez elvileg tíz év volt, ami azonban nem jelentett egyfolytában katonaként letöltött időt, mivel minden évben a szükséghez képest végezték el a sorozást, de a sorozásokon meg kellett megjeleníteni ahhoz, hogy a polgár a hadkötelezettségének eleget tegyen.⁴⁰ A tisztségekre való választhatóság ennek leteltétől nyílt meg, ami elméletileg leghamarabb a 24. életév után, de a gyakorlatban leginkább a 27. életév betöltésével következett be.

³⁵ Cic. pro Font. 2.3., Cic. in Verr. 2.3.76.(177)

³⁶ Liv. 7.39.

³⁷ Liv. 8.12.

³⁸ Liv. 7.39.

³⁹ *lex Sempronia militaris*, Kr.e. 123

4. A vállalkozók a közjogban

Az állammal a római polgárok nemcsak a közjogi jogaik gyakorlása és kötelezettségeik teljesítése során kerülhettek kapcsolatba, hanem *önkéntesen megkötött szerződésekkel* is. Ebben a pozícióban a polgárokat összefoglalóan *vállalkozóknak* nevezhetjük, bár erre nem alakult ki az antikvitásban egységes terminológia, a források a *redemptor*,⁴¹ *manceps*⁴² vagy *publicanus*⁴³ kifejezéseket egyaránt használják. A vállalkozók a kisebb munkákat akár egyedül is,⁴⁴ a nagyobbakat és tőkeigényesebbeket viszont csak társaságokat alakítva tudták felvállalni.⁴⁵ Ez megmagyarázza a fogalmak keveredését is: az állammal egyedül szerződést kötőket általában *redemptornak* nevezték, amit azonban akkor is használtak, ha többen, de nem egy társaság tagjaiként kötötték meg a szerződést,⁴⁶ míg a társasági jogviszony alapján az állammal szerződést kötőket *mancepsnek* nevezik a források. Ezek mellett használatos volt a *publicanus* kifejezés is, ami az állammal szerződő felet jelenti általánosságban, akik tipikusan szintén társaságot képezve kerültek az állammal szerződéses viszonyba, de nem volt kizárt, hogy kisebb munkákat valaki egymaga vállaljon el. A név a *public/us/a/um* melléknévből ered és azt a vállalkozót jelenti, aki a közösséggel, tehát a római állammal szerződéses kapcsolatban áll. Ezt magyarul szokásos *adóberlőnek* fordítani, ami azonban nemcsak azért helytelen, mert a vállalkozók az adó beszedésére a római állammal nem bérleti, hanem vállalkozási szerződést kötöttek, de azért is, mert a források nemcsak őket, de az állammal másfajta szerződéses viszonyban állókat is ide sorolták.⁴⁷ Ezeket a társaságokat a források *publicanus-társaságoknak* (*societas publicanorum*) nevezik, így ezeket a fogalmakat célszerű együtt tárgyalni.

5. Societas publicanorum

A társaság a klasszikus magánjogban a jóhiszeműségen alapuló (*bonae fidei*) konszenzuális szerződés⁴⁸ volt, ami akkor jött létre, ha rögzült a társak személye, azok közreműködése és az elérendő közös cél. Eredete vitatott, de nem zárható ki a közjogi eredet

⁴⁰ Liv. 27.11.

⁴¹ Liv. 23.48., 34.9., 42.31., Cic. Phillip. 9.7.16., *lex Ursonensis* LXIX. 30. (FIRA I. 126.o.)

⁴² Cic. pro Planc. 13.32., Cic. div. in Caec. 10.33., Cic. in Verr. 2.3.76.(175), Corn. Nepos 25.6.3.

⁴³ Liv. 39.44., 45.18.

⁴⁴ Cic. in Verr. 2.1.49.(130)

⁴⁵ Liv. 39.44.

⁴⁶ Liv. 42.3.

⁴⁷ Ulp. D. 39.4.1.1., Ulp. D. 39.4.12.3., Gai. D. 50.16.16.

⁴⁸ Paul. D. 17.2.3.3., Modest. D. 17.2.4., Ulp. D. 17.2.45., Ulp. D. 17.2.52.2., Gai. 3.135.,

sem,⁴⁹ amit alátámaszt az állami szerződések magas tőke igénye,⁵⁰ ami még a leggazdagabb rómaiak anyagi lehetőségét is meghaladták. Ez logikusan vezetett oda, hogy az üzletemberek egymással társultak a közös cél, az állammal kötendő szerződés elnyerése érdekében. A közjog területén működő társaságok már a Kr.e. III. századtól bizonyíthatóak, első említésüket Liviusnál találjuk a Kr.e. 215. évben a hadiszállításokra kötött szerződésekkel kapcsolatban.⁵¹ Azt is tudjuk, hogy ezek ekkor már a korábban kialakult gyakorlat alapján működtek, mivel nem találunk utalást arra, hogy ezt akkor újdonságként vezették volna be.

A közjog területén működő társaságot a magánjogban lévőktől a társaság kényszerű megszűnésének esete (tag halála, perindítás) és a társaság tevékenysége során okozott károk megtérítésére különböztette meg. A magánjog szerint a társaság bármelyik tag halálával megszűnt,⁵² ami az állammal szerződő társaságok működését ellehetetlenítette volna, ezért ezeknél csak a *manceps* halála szüntette meg a társaságot, az egyszerű tagé nem.⁵³ Hasonló okból nem szüntette meg a társaságot a tagok közötti perindítás sem.⁵⁴ A *publicanus* társaságok tagjainak felelőssége az adóbeszedés során okozott károk esetében kedvezőbb volt az általános szabályokhoz képest: a *per in iure* szakaszában tett önkéntes megtérítés esetén mentesültek a marasztalás és a büntető kereset alól,⁵⁵ ill. a perbeli marasztalás is enyhébb volt, mint a magánjogban a deliktuális keresetek esetén: kisebb volt a büntetés összege is és az a vagyoni megtérítést is magába foglalta, tehát a két igény nem kumulálódott.⁵⁶

Mivel az állami szerződések folyamatosan jelen voltak, ezért az ezekkel foglalkozó társaságok szervezete idővel állandósult. Az állammal a tagok közül mindig csak egy személy kötött szerződést, akit a társaság fejének, vezetőjének (*manceps*) tekinthetünk. A tagok vagy azok közül egyesek pedig kezesként (*praes*) vállaltak biztosítékot az állammal kötött szerződés teljesítését. A tagok egymással kötött társasági szerződése alapján azonban valamennyi tag jogosított lett az állammal kötött szerződésben, ezért valamennyi tagot bejegyezték az állami nyilvántartásba. Ezáltal a közjog közvetett módon meghatározhatta az ilyen társaságok tagjait is, például az állami szerződéskötésből a cenzorok kizárhatták azon

⁴⁹ Tac. ann. 13.50.

⁵⁰ Front. 7.

⁵¹ Liv. 23.49.1. „A kijelölt napon tizenkilenc, három haszonbérelő társaságba tömörült vállalkozó jelentkezett.”

⁵² Pomp. D. 17.2.59.pr.

⁵³ Pomp. D. 17.2.59.pr., Ulp. D. 17.2.63.8.

⁵⁴ Paul. D. 17.2.65.15.

⁵⁵ Ulp. D. 39.4.1.4.

⁵⁶ Ulp. D. 39.4.1.3., Gai. D. 39.4.5.1.

társaságokat, amelyekben olyan személy is tag volt, akivel nem akartak szerződéses kapcsolatba kerülni, ami bizonyítja, hogy a *manceps* és a tagok szerepe felcserélhető volt.⁵⁷

A tőkekoncentrációval a társaságok egyre nagyobbak lettek, ezért a tagok már csak időnként gyűltek össze teljes létszámban a „közgyűléseken” (*conventus*),⁵⁸ ahol határozattal döntöttek a legfontosabb kérdésekben (*decretum societatis*).⁵⁹ A társaságok napi működtetését a Kr.e. I. századtól egy ún. *magister* végezte,⁶⁰ aki a társaság üzletvezetését és a társaság könyvelését vezette, a provinciákba pedig *promagisterek*et küldtek, akik a helyszínen intézték a társaság ügyeit.⁶¹ További fejlődést jelentett, amikor a társaságok tőkeigényük növelése miatt már részjegyeket (*partes*)⁶² is kibocsátottak, amelyekkel a Forumon, mint forgalomképes „részvényekkel” egyfajta „tőzsde” is működött. Ez további lépés volt a személyegyesítő társasági formától a vagyonegyesítő felé, hiszen itt a tagok nagy része már személyesen nem is ismerte egymást. A társaságoknak nemcsak tagjaik voltak, de rabszolgáik és fizetett szabad alkalmazottaik is,⁶³ ezeket összefoglalóan *familiae publicanorum*nak nevezzük.⁶⁴

A publicanus társaságok a korai időkben egyértelműen pozitív szerepet tölthettek be: megkímélték a római államot nagy bürokrácia kiépítésétől, sőt válságos helyzetekben anyagilag is segítették azt. Később azonban a tőkekoncentrációval a *publicanusok* gazdasági hatalma túlságosan megnövekedett,⁶⁵ kizárták az egymás közötti konkurenciát, profitéhségük és mohóságuk pedig sokszor túlkapásokhoz vezetett.⁶⁶ Politikai hatalmukat növelte, amikor a lovagok – akik közül a publicanusok általában kikerültek – megkapták a provinciai helytartók zsarolási ügyeinek elbírálását.⁶⁷ Később pedig már egységes rendként a politikában is megjelentek. Az átfedések miatt sok forráshelyben a lovagi rend (*ordo equester*) és a *publicanusok* rendje (*ordo publicanorum*) azonosnak tűnik,⁶⁸ a teljes azonosságot mégis el

⁵⁷ Liv. 43.16.2. „amelyben közhírré tették, hogy azok közül, akik Q. Fulvius és A. Postumius censorok idejében vettek bérbe (sic!) állami adókat vagy állami jövedelmeket, senki sem pályázhat náluk bérletre (sic!) s egyetlen bérleti (sic!) ügyben sem lehet résztvevő vagy részestárs.”

⁵⁸ Cic. in Verr. 2.2.13.(34), Cic. pro Lig. 8.24., Cic. pro Sest. 14.32.

⁵⁹ Cic. in Piso. 18.41., Cic. in Verr. 2.2.71.(177), Cic. domo 28.74.

⁶⁰ Cic. in Verr. 2.2.71.(173), Cic. fam. 13.9.2.

⁶¹ Cic. in Verr. 2.2.69.(169), Cic. fam. 13.65.1.

⁶² Pomp. D. 17.2.59.pr., Cic. pro Rab. Post. 2.4., Cic. in Vatin. 12.29.

⁶³ Cic. in Verr. 2.2.77.(188)

⁶⁴ *Scriba*: Cic. domo. 28.74., *tabellarius*: Cic. fam. 8.7.1.

⁶⁵ Cic. in Verr. 2.3.6.(12), Cic. fam. 12.15.1., Cic. Att. 1.17., *lex Sempronia de provincia Asia*, Kr.e. 123

⁶⁶ Liv. 45.18.3. „Azt is elhatározták, hogy megszüntetik a rendkívül nagy bevételeket jelentő macedoniai ércbányák és a vidéki birtokok bérbeadását (sic!), mert ezeket bérlő (sic!) nélkül nem lehet művelni, ahol pedig bérlő van, ott vagy az állam tulajdonjoga nem érvényesül, vagy a szövetséges nép szabadságát veszik semmibe.” Ez a bezárítás azonban csak átmeneti volt, kilenc évvel később a bányákat már újra a *publicanusok* üzemeltették!

⁶⁷ *lex Sempronia iudicaria* Kr.e. 123

⁶⁸ Cic. pro Rab. Post. 2.3., Cic. in Verr. 2.1.52.(137), Cic. in Piso. 17.41., Cic. pro Planc. 13.33., Tac. ann. 4.6.

kell vetnünk, mert nem minden lovag volt tagja egy publicanus társaságnak és nem minden publicanus volt lovag.

6. A közjogi testületek

A római közjog különböző testületek közjogi jogalanyiságát is elismerte. Ezek közül a legfontosabbak a különböző papi testületek, melyek lényegében változatlanul és jogfolytonosan léteztek a királyság és köztársaság idején.

7. Az idegenek

A nemzetközi kapcsolatok miatt az idegen népek, államok és azok polgárai szintén a közjog alanyainak minősültek már a korai időtől fogva. Ebből a szempontból nem volt különbség aközött, hogy az adott állam Rómától független volt vagy szerződéssel már függőségi viszonyba került, a római közjog csak annyit kívánt meg, hogy az Rómához hasonlóan államilag szervezettek legyenek, ezért például a kalózokat és rablóbandákat nem fogadta el közjogi jogalanyként,⁶⁹ de az állami szintet el nem érő törzsi-nemzetségi formában létező közösségeket igen. Az egyes idegen embereket kezdetben a magánjog is jogon kívülieknek tekintette, ezek béke idején szabad zsákmány tárgyát képezhették, háború idején viszont nem, mivel a háborúban a hadsereg által elfogottak már köztulajdonba kerültek. Ez azonban nem jelentette azt, hogy békeidőben a római állam ne kerülhetett volna vagyoni jogi (üzleti) kapcsolatba idegenekkel. Már a korai időkből tudunk külföldi állami gabonavásárlásokról, amelyeket az adott idegen hatalom engedélyezett.⁷⁰ Ezen elvi engedély birtokában azonban a római állam beszerzői maguk kutatták fel a megvásárolható készleteket és közvetlenül az egyes idegenekkel kötötték meg a szerződést nem az idegen állammal.⁷¹

⁶⁹ Ulp. D. 49.15.24.

⁷⁰ Liv. 4.52.

⁷¹ Liv. 2.9.

III. A királyság államszervezete

1. Róma alapítása, a korai római társadalom

Rómát a hagyomány szerint Kr.e. 753 április 21.-én alapították, ami szokatlanul pontos dátum ahhoz képest, hogy ebből a korai időről hiteles egykorú írott forrás nem maradt fenn. Ezt a dátumot szájhagyomány (*memoria*) őrizte meg az írásbeliség (*tabula pontificis maximi* vagy *tabula annalis*)⁷² megjelenéséig ill. a római történelemírás kezdetéig (Kr.e. II. sz.). Bár az alapítás a történetíróknál nem nélkülözi a mitikus elemeket, ezeket elhagyva mégis egy logikus történetet kapunk. A római állam megalakításának folyamatát azért fontos tisztázni, mivel a jog egy olyan társadalmi norma, ami csak állami keretek között értelmezhető, tehát a jogi normát, mint követendő magatartási szabályt csak az államhatalom tudja kikényszeríteni. *Az állam pedig egy meghatározott területen élő lakosság felett kialakult elkülönült közhatalom.* Kialakulása két módon történhet: vagy lassú fejlődés útján, amikor egy adott közösség lassan, észrevétlenül éri el a fejlettség azon szintjét, ami lehetővé teszi az elkülönült közhatalom intézményeinek kialakítását (un. *evolúciós elmélet*). A másik, amikor egy közösség hirtelen és tudatosan alapít államot (un. *alapításos elmélet*), amire az ókorban számos példát találhatunk (görög-föníciai gyarmatosítás).

A történetírók szerint Rómát is tudatosan alapították, amit a modern tudomány egy ideig elvetett és az *evolúciós fejlődéselméletet* fogadta el. Ezt azonban közvetlenül semmi nem támasztja alá, közvetetten pedig csak az igazolná, hogy a korai római társadalom szerkezete és az állami szervei hasonlítottak a környező rokon etnikumú népek által használtakhoz. Ez azonban nemcsak az antik történetírói hagyománnyal ellenkezik, de nem ad magyarázatot a római társadalom és jog számos sajátosságára sem.⁷³ Az államszervezet hasonlósága pedig megmagyarázható azzal, hogy az új állam alapításakor egyszerűen lemásolták a környezetben ismert és bevált mintákat, átvették az elnevezéseket.

Az alapításos elmélet szerint a Róma városát és a római államot egy adott időben kifejezetten alapították, tehát az állami szervezetrendszer történelmi léptékkal mérve rövid idő alatt alakult ki. Ez a mitikus kezdeteket leszámítva megfelel az antik történetírói hagyományoknak és mivel a királyság államszervezete igen egyszerű, az nem is tűnik eleve

⁷² Liv. 6.1.

⁷³ Néhány példa: A korai társadalom felépítése mesterséges decimális rendszer alapján történt (10 familia = 1 gens, 10 gens = 1 curia, 10 curia = 1 tribus. Róma = 3 tribus, azaz 30 curia, 300 gens, 3000 familia). Nem találjuk a nemzetségfők neveit a forrásokban, pedig ha vérségi szervezet lett volna, akkor azok vezető szerepet tölthettek

megvalósíthatatlannak. Rómát a Tiberis folyó alsó folyásánál fekvő dombos területen alapították. A dombok közötti völgyeket a folyó rendszeresen elöntötte, ezért ott egészségtelen klíma és mocsarak alakultak ki, ami miatt ez egy elhagyatott terület volt⁷⁴ az etruszk, latin és szabin törzsi területek határán. A vérségi társadalmaknál ismert volt az a szokás, hogy halálbüntetés helyett inkább a száműzetést alkalmazták, de ugyanez a sors várt azokra is, akiket éhínség idején a közösség megmentése érdekében taszítottak ki. Ezek a kivetettek egy ideig vadászattal és gyűjtögetéssel életben tudtak maradni, de hosszú távon a közösségen kívül élő ember életképtelen volt. Ez két előzmény vezetett oda, hogy valamikor a kivaszítottak egy része rátalált erre az elhagyatott területre és megpróbált ott életben maradni. A vadászaton és gyűjtögetésen kívül sokkal vonzóbb beszerzési forrásként jelent meg számukra a szomszédos települések vagyona is,⁷⁵ akik viszont a fosztogatást nem nézték tétlenül,⁷⁶ de mocsaraktól körülvett dombok jól védhető menedékkül szolgáltak. A környező falvak lakóinak azonban volt egy nagy előnye: ők közösséget alkottak így a harcba is csapatként, egy-egy vezető, a törzsfő irányítása alatt indultak, ami előnyt jelentett egy szervezetlen hordával szemben. Egy ilyen összecsapás előtt vagy után ismerhették fel a kivetettek, hogy vezetőre van szükségük a sikeres harchoz és ezért választottak is egyet, ami persze nem zárta ki a vezetésre áhítozók közötti párharcot, ami Romulus és Remus vetélkedésében is megjelenik.⁷⁷ Nyilvánvalóan a legerősebb, legbátrabb harcos vívta ki magának a vezető szerepet és később is a római állam vezetőjének a legfontosabb feladata a *külső védelem biztosítása* volt. Az állandó katonai fenyegetettséget igazolja, hogy az államalapításkor menedékhelyet (*asylum*)⁷⁸ nyitottak, tehát kezdetben bárkit, akit saját törzséből elűztek vagy azt önként elhagyta, az új közösség befogadta tagjai közé és egyenrangúnak ismerte el a már korábban érkezettekkel, ami főleg annak tükrében érdekes, hogy később a római polgárjogot csak kivételesen adományozták.⁷⁹ Csapatként azonban nemcsak a védekezés, de a támadás is hatékonyabb, ami a vezető hatalmának állandósulását eredményezte. Ez után jelent meg második lépésként a *belső rend fenntartásának* igénye. Mivel a népesség különböző törzsekből érkezett, különböző szokásokkal, így nem volt olyan közös értékrendjük, amely együttélésüket szabályozta. Ezeken a dombokon viszont kevés volt

volna be a korai társadalomban és történelemben. A szenátus tagjai nem vérségi alapon kerültek ki, hanem a király választott ki száz főt, ami illogikus a 300 fősnek feltételezett nemzetség szám alapján.

⁷⁴ Liv. 1.4.6. „Ez a vidék akkoriban kietlen pusztaság volt.”, Liv. 5.53.9. „A mi őseink, jövevény pásztorok e helyen, ahol csak erdők és mocsarak voltak”

⁷⁵ Gai. 4.16. „Mert leginkább azt tartották a sajátjuknak, amit fegyverrel szereztek.” (ford.: BRÓSZ Róbert)

⁷⁶ Liv. 1.21.2. „a szomszédos népek, amelyek Rómát eddig nem is városnak, hanem inkább valami mindannyiuk békességének feldúlására közójük telepített haditábornak tekintették.”

⁷⁷ Liv. 1.7.

⁷⁸ Liv. 1.8.

az élettérül szolgáló hely, így szükségképpen egymás közelében kellett élniük. Az egymás közötti vitákat így kezdetben csak a nyers erőszak dönthette el. Ezt azonban a vezető korlátozni volt kénytelen, mert ezek a harcok a közösség ütőképességét veszélyeztették. Ezért a vezető itt beavatkozott, aminek kezdetben csak akkor látta okát, ha az általa kiosztott zsákmányt vette el az egyik számkivetett a másiktól. Nyilván nem volt könnyű megértetni, hogy amit a szomszéd faluból dicséretes volt közösen elhozni, azt nem szabad attól elvenni, akinek az az osztozkodáskor jutott. További lépés lehetett a szomszéd törzsek bizonyos szokásainak, így a szakrális szabályoknak és ezen belül is a vezető *szakrális legitimációjának* az átvétele. A katonai vezető ettől kezdve nemcsak a világi ügyekben, de a túlvilági hatalmakkal szemben is képviselte a közösséget, ami saját hatalmát tovább erősítette.⁸⁰ Innentől már nevezhetjük a katonai vezetőt *királynak* és az új államot *királyságnak*. A kezdeti közösség feltehetően nagyrészt férfiakból állt, ezért amikor már közösségként kezdetek magukra tekinteni nyilván feltűnt, hogy asszonyok nélkül ez a társadalom nem sokáig fog fennmaradni és ez a felismerés egyenesen vezet a *szabin nők elrablásához*,⁸¹ amit korábban kitalációnak minősítettek, holott az teljesen logikus lépés és a történetírók által részletesen is leírt esemény volt. Ezzel egy kicsi, de már reprodukcióra képes társadalom jött létre.

A történetírói hagyomány négy latin-szabin eredetű és három etruszk eredetű király uralkodását jegyzete fel. A *latin-szabin királyok* (*Romulus, Numa Pompilius, Ancus Marcius, Tullius Hostilius*) idején Róma a túlélésért küzdött és szomszédai folyamatos támadásának volt kitéve. A válogatás nélküli betelepítés lezárása után a szükséges munkaerőt az un. *cliensek* biztosították, akiket munkaerejük fejében egy-egy római polgár befogadott a gazdaságba, szállást, ellátást és védelmet biztosított nekik a munkáért cserében (patríciusi kliensek). Maga a római jog kezdetben nem foglalkozott velük, de később szakrális védelem alá helyezte őket,⁸² nem lett volna ugyanis hasznos a társadalom számára, ha egy *pater familias* a mezőgazdasági munkák végeztével megszegi ígéretét és kiteszítja cliensét.

Az *etruszk királyok* (*Tarquinius Priscus, Servius Tullius, Tarquinius Superbus*) kora Róma első fénykorát jelentette: területe megnövekedett és számos újítást ekkor vettek át az akkor fejlettebb civilizációs szinten álló etruszoktól. Az etruszk törzsi területek Rómától északra terültek el⁸³ és önálló városállamok laza szövetségét alkották. A Kr.e. VII.-VI. század az etruszok fénykora volt, erősen terjeszkedtek déli irányba is, ezek ismeretében életszerű

⁷⁹ Liv. 1.34., 2.16., 8.11., 10.8.

⁸⁰ Például a Salus-papok (Liv. 1.20.) tánca egy a háborút megelőző rituális szertartás (harci tánc) volt, amit a katonai vezető, aki egyben a főpap is volt, irányított.

⁸¹ Liv. 1.13.

⁸² XII tab. VIII/21. „PATRONUS SI CLIENTI FRAUDEM FECIT, SACER ESTO.”

tehát, hogy Róma élére is etruszk uralkodó került. Rómában ezzel a legfontosabb társadalmi változás a királyi cliensek tömeges betelepülése volt, amire a királyok középítkezései miatt került sor. Ez előtt Rómában egyáltalán nem voltak kőből épült épületek, a 'várost' ekkor még, mint fából készült, náddal fedett házakból álló falut kell elképzelnünk.⁸⁴ Ezek az építkezések egyrészt hatalmi szimbólumok voltak: a Jupiter temploma a Capitoliumon⁸⁵ és az arra elhelyezett Jupiter szobor.⁸⁶ A másik jelentős építkezés a későbbi Forum-ot és környékét elfoglaló mocsarak (*Lacus Curtius*)⁸⁷ lecsapolása a *Cloaca Maxima* megépítésével.⁸⁸ Ezt a megnövekedett lakosság helyigénye indokolta, ezzel viszont megszűnt a dombokat védő természetes védővonal, ezért egyidejűleg városfalakat is létesíteni kellett. A munkákhoz kezdetben a királyok római polgárokat próbálták közjogi kötelezettségük alapján igénybe venni, de a társadalmi tiltakozás ill. a szakismeretek hiánya miatt ezzel felhagytak⁸⁹ és inkább Etruriából hívtak be a munkákhoz szakértelemmel és motivációval rendelkező mesterembereket és munkásokat.⁹⁰ Ők viszont idegenek voltak ezért nem a közjogi kötelezettségből, hanem fizetség ellenében végezték a munkát. A király védelme alatt álltak (királyi cliensek), a városban dolgoztak, de lakóhelyüket az akkori városhatáron kívül, az Aventinus dombon jelölték ki. Nem voltak ugyan római polgárok, de Rómához kötődtek, mert a király folyamatos munkával látta el őket, így családotól együtt telepedtek meg itt. Servius Tullius király ismerte aztán fel, hogy ezt Róma hatalmának további növelésére is ki lehet használni: a hadseregreformmal és a népgyűlés új rendszerének kialakításával bevonta őket a római közjogba. Ettől kezdve felemás állapot jött létre: magánjogaik még nem voltak, de közjogaik már igen. Ez a királykorban még nem okozott társadalmi feszültséget, de a korai köztársaságnak ez lett a legfőbb megoldandó problémája.

2. Az államszervezet a királyság idején

2.1. A király

⁸³ Sokáig a Tiberis volt a határ. Vö. XII tab. III/5., Gell. 20.1.47.

⁸⁴ Liv. 5.53.

⁸⁵ Liv. 1.38., 1.53., 1.56., 1.55., 1.57.,

⁸⁶ Plin. nat. hist. 35.157.

⁸⁷ Liv. 1.13.

⁸⁸ Liv. 1.38.6. „Arra készült ugyanis, hogy a Város eddig meg nem erősített részét kőfallal veszi körül – e munka megindítását a sabin háború zavarta meg. Majd a Forum körül elterülő, mélyebb helyeket és a dombok határolta többi völgyet – mivel a síkságról nehezen folyt le a víz – a Tiberisbe vezető csatornákkal lecsapolta.”

⁸⁹ Liv. 1.57.

⁹⁰ Liv. 1.56.1. „Etruriából mindenfelől kézműveseket hozatott, s az építkezéshez nemcsak az állam pénzét, hanem a nép munkáját is igénybe vette.”

A király hatalmának alapját (*legitimációját*) személyének a fegyveres nép általi elfogadása jelentette. A római királyokat a nép választotta meg, a nép ruházta fel őt a hatalom teljességével (*imperium*). A király képviselte ebben az időben az állami szuverenitást, főhatalma teljes és osztatlan volt. A király bármit megtehetett, senkinek és semmikor nem tartozott tetteiért számadással, lévén a királyi hatalom élethosszig szólt. A király minden tette jogos volt, hiszen ő volt a legfőbb jogalkotó és jogalkalmazó is egyben, így igazságtalan döntést ugyan hozhatott, de jogtalant fogalmilag nem. A királynak azonban csak addig volt teljhatalma, amíg a nép követte őt, mivel nem állt rendelkezésére a néptől elkülönült katonai erő. Ez a rendszerből eredő korlát visszatartotta őt attól, hogy hatalmával sorozatosan és súlyosan visszaéljen. Ez esetben ugyanis, ahogy a hadvezetésre alkalmatlan személyt, ugyanúgy a hatalmával visszaélőt is elmozdíthatták volna tisztségéből. Bár a források egyikre sem hoznak példát, de elméletileg a népnek mindkettőre megvolt az a lehetősége.

A király *elsődleges* feladata a *katonai vezetés* volt, ehhez szüksége volt parancsai feltétlen elfogadására. *Második* feladata a *belső béke fenntartása*, e körben ő végezte a jogalkotást és jogalkalmazást, mely feladatkörök ekkor még szerves egységet alkottak. A jogalkotás mindig egy-egy konkrét felmerült jogvitához kapcsolódott: a király akkor hozott új szabályt, ha egy konkrét ügyet el kell döntenie és arra még nem volt irányadó korábbi szabály. A meghozott döntését a papi testület tagjai (*pontifexek*) kezdetben rövid verses szövegekben memorizálták, a későbbiekben pedig leírták. Ezeket tehát vissza lehetett keresni, így ezek lettek irányadóak későbbi hasonló ügyekben is, így lassan esetről-esetre alakult ki a római jog ősi rendszere. Bár a királyi törvények (*leges regiae*) nem maradtak ránk, de számos rendelkezésük nyomokban fellelhető a XII táblás törvény szövegében, ill. egyes irodalmi forrásokban.⁹¹ A király *harmadik feladatköre* az államvallás irányítása, ő volt az állam *vallási vezetője*, segítségével azonban hamar kialakultak a papi testületek. Feltehetően a király volt az egyedüli döntéshozó az állami vagyon kérdésében is, mivel magánvagyonra és a közösség vagyonára között (ahogy azt a principátus idejéből tudjuk) feltehetően ekkor sem tettek különbséget.

2.2. A szenátus

A szenátus mint „öregek tanácsa” ismert megoldás volt az antik világban, így a Rómát körülvevő latin-szabin népeknél is, ahonnan azt feltehetően a rómaiak átvették. A testület feladata az volt, hogy a katonai vezető (király) fiatalos lendületét a kor érlelte bölcs

⁹¹ Liv. 34.6.

tanácsokkal segítse (*regium consilium*).⁹² A szenátus létszáma ugyanakkor a források szerint Romulus idején még csak száz fő volt,⁹³ ami cáfolja, hogy az a nemzetségfők gyűlése lett volna. Ez a sabinok befogadása után emelkedett meg 200 főre,⁹⁴ majd Tarquinius, az első etruszk király növelte meg azt további 100 fővel,⁹⁵ így alakult ki a hagyományosnak tekintett 300 fős létszám.⁹⁶ Livius szerint Romulus egymaga nevezte ki a szenátorokat,⁹⁷ Dionüsziosz szerint azonban csak egy főt nevezett ki a király, a további kilencet a három tribus, kilencvent pedig a harminc curia választotta meg.⁹⁸ A hagyomány szerint már Servius Tullius önálló épületet építtetett a szenátus részére (*Curia Hostilia*).⁹⁹ A király uralkodása idején a szenátus fő feladata a tanácsadás volt, de feltehetőleg a szenátorok közül kerültek ki az esküdtbírók is.

A tanácsadáson túl volt azonban önálló szerepe is a szenátusnak az állam irányításában: a király halála után az új király megválasztásáig terjedő időben (*interregnum*) a szenátorok maguk közül 5 napra *interrex*eket választottak, akik vezették az államot.¹⁰⁰ A katonai vezetőre állandóan szükség volt a korai államban a védekező hadvezetés ellátására,¹⁰¹ amihez az öt napos hivatali idő elegendő volt, de az nem volt elég hosszú ahhoz, hogy az *interrex* hatalmát állandósítani tudja és egyeduralomra törjön. A gyors rotáció pedig a tisztségért folytatott harcot tette kevésbé élessé, így sokaknak volt erre esélye.

A másik önálló funkciója a szenátusnak, az új király személyére vonatkozó javaslattételi jog a nép felé (*praesentatio*).¹⁰² Ebben teljesen szabad keze volt, akár egy idegent is meghívhatott uralkodónak.¹⁰³

2.3. A népgyűlés

⁹² Dion. 2.12.1.

⁹³ Liv. 1.8., Dion. 2.12.1.

⁹⁴ Plut. Romulus 20.4.

⁹⁵ Liv. 1.35., Cic. rep. 2.20.(35.)

⁹⁶ Liv. 2.1.

⁹⁷ Liv. 1.8.

⁹⁸ Dion. 2.12.1-2.

⁹⁹ Liv. 22.55., 24.10, 26.1., 42.2., Gell. 14.7.7., Varro l.l. 5.155.

¹⁰⁰ Liv. 1.17.5. „Így hát száz atya közösen uralkodott, úgyhogy tíz decuriát alakítottak magukból, mindegyikből kiválasztottak egy-egy embert, és azok kormányozták. Tíz ember gyakorolta tehát a hatalmat, mindig egyikük viselte a hatalom jelvényeit, és előtte jártak a liktorok, ötnaponként véget ért egy-egy ember hatalma, és sorban átszállt valamennyiükre, egy év telt el így, s ezalatt nem volt király. Ezért hívják ezt az időszakot a mai napig *interregnum*nak.”

¹⁰¹ Liv. 1.17.4. „Azután félelem fogta el az atyákat, hogy annyi szomszédos, ellenséges város közül valamelyik majd kívülről támad rá az uralkodó nélküli Városra és a vezértelen hadseregére.”

¹⁰² Liv. 1.17.11. „Ez annyira tetszett a népnek, hogy minden további nélkül elfogadta és hogy nagylelkűségében felül ne múlják, úgy döntött, hogy Rómában a jövőendő király személyét a *senatus* jelölje ki.”

¹⁰³ Pl. Numa Pompiliust Cures városából. Ld. Liv.1.18.

A népnek kezdetektől fogva beleszólása volt az államügyekbe, de azt csak irányítottan, szervezett keretekben gyakorolhatta. Ezek közül időben bizonyosan a legelső a kuriális népgyűlés (*comitia curiata*). Kialakulását a hagyomány Romulus nevéhez köti¹⁰⁴ és az abból a logikai szükségszerűségből eredeztethető, hogy a korai társadalomban a királynak ki kellett kérnie a legfontosabb kérdésekben (pl. háború indítása, békekötés) a fegyveres nép véleményét. A király halála után pedig, mivel a királyi cím nem volt örökletes Rómában, a király-jelöltnek szintén szüksége volt arra, hogy a nép megválassza. A kezdeti római társadalom három *tribus*ra (törzs) oszlott, mindegyik *tribus* 10 *curiára*, mindegyik *curia* 10 *gensre* (nemzetség), mindegyik *gens* 10 *familiára* (család). Ez a szabályos ismétlődés nem lehetett véletlen, ez is igazolja, hogy a római államban a társadalom mesterséges keretek között került kialakításra, amihez a mintát valószínűleg a környező latin törzsek szervezete adta. Ennek a korai társadalomnak a második legmagasabb egységét választották ki a nép véleményének kikérésére. Ez az egység a *curia* volt,¹⁰⁵ amely alapján a nép (vagyis a későbbi patríciusok) 30 egységbe került felosztásra. Ez képezte kezdetben a katonai szerveződés alapját is, amely meghatározta a *legio* eredeti 3000 fős számát is (30*100 fő).¹⁰⁶ Egy-egy hadjáratra ugyanis egy-egy család egy-egy katonát volt köteles kiállítani, ez a rendszer ezt gyorsan és könnyen ellenőrizhetően biztosította. A *curiák* között nem volt rangsor, így minden esetben sorsolás útján döntötték el, hogy milyen sorrendben történjék a szavazás és mindig minden egység szavazott.¹⁰⁷ Az egyes *curiák* szavazatát azok vezetői (un. *curiók*) állapították meg és ők adták le a *curia* nevében. A népgyűlésnek a legfontosabb szerepe a király megválasztása, ill. az állami főhatalommal való felruházása volt (*lex curiata de imperio*¹⁰⁸). A király megválasztása után a népgyűléseket már ő hívta össze fontosabb döntései (hadüzenet és a békekötés kérdése) jóváhagyására. Bár a törvényeket a király egymaga hozta, de nem zárhatjuk ki, hogy a fenti logika alapján a fontosabb törvényeket is megerősítette a néppel.

A következő szerveződési egység a centuriális népgyűlés (*comitia centuriata*), aminek királykori bevezetésre általában nem vitatott.¹⁰⁹ A források szerint *Servius Tullius* király nevéhez fűződik az az újítás, hogy népet vagyon alapján új szervezeti rendszerbe tagolta.¹¹⁰

¹⁰⁴ Liv. 1.13., Dion. 2.12.2.

¹⁰⁵ Etimológiája vitatott: van, aki a *co-viria* (férfiak együttese, csapata) és van aki Cures szabin város nevéből eredezteti. Az egyes *curiák* neveit Romulus állítólag az elrabolt szabin nőkről nevezte el. (Liv. 1.13.)

¹⁰⁶ Dion. 2.2.4.

¹⁰⁷ Liv. 9.38.

¹⁰⁸ Liv. 9. 38.

¹⁰⁹ Liv. 1.42.-43. Egyes kutatók szerint azonban az kezdetben csak két osztályt (*intra* és *extra classem*) foglalt magába, az öt osztályos rendszer csak a köztársaság idején, a cenzori vagyonbecsléssel együtt jött létre.

¹¹⁰ Liv. 1.42.4.-5. „*Servius* úgy vonul be az utókor emlékezetébe, mint aki államunkban megvalósította a rendek elkülönülését, s ezzel világosan megkülönböztette egymástól az egyes osztályok rang és vagyon szerinti fokozatait. Bevezette ugyanis a *censust*, a legüdvösebb intézményt egy ekkora jövőző birodalom számára,

Ennek alapja a *centuria* volt, amely mint száz férfi egysége katonai egység is volt egyben. Természetesen a népgyűlésen részt vevők nem voltak azonosak a ténylegesen besorozott katonákkal, de a két funkció mindvégig szorosan összekapcsolódott. A centuriális népgyűlésen mindig csak a hadra fogható személyek vehettek részt, akik között további különbséget is tettek: minden vagyoni osztályban külön egységbe sorolták a fiatalokat (a 17-46 év közöttiek: *iuniores*) és az idősebbeket (a 46 év feletti: *seniores*).¹¹¹ A tényleges sorozást csak a fiatalok csoportjából végezték, az idősebbek egyfajta tartalék szerepét képezték vészhelyzet esetére.¹¹² A katonai szervezethez kapcsolódás miatt ezt a gyűlést mindig a felszentelt városfalakon (un. *pomerium*) kívül, tipikusan a Mars-mezőn tartották, mivel fegyveres hadsereg a városban nem tartózkodhatott. Mindösszesen 193 *centuria* jött létre, ebből a gyalogság 175 centuriát, a lovasság 18 centuriát tett ki,¹¹³ tehát ettől kezdve Róma egy-egy hadjáratban megsokszorozta katonai erejét.¹¹⁴ Fontos azonban leszögezni azt, hogy a *centuria* mint politikai szerveződés nem jelentett feltétlenül és szükségképpen száz személyt, sőt a rendszer leglényegesebb vonása az volt, hogy csak a *centuriák* számát határozta meg, de nem határozta meg és nem korlátozta az egy *centuriába* sorolható személyek számát! Mivel egy társadalomban nem a legvagyonosabbakból kerül ki szám szerint a többség, ezért a vagyoni piramison lefelé haladva egyre több személy tartozott egy-egy egységbe, így egy személy szavazata egyre kevesebb súllyal bírt! Ez a rendszer tehát már eleve nem volt demokratikus.¹¹⁵ Ezt erősítette az a szavazási gyakorlat, hogy ellentétben a *curiális* népgyűlésnél, ahol minden szavazás előtt kisorsolták a kezdő egységet és mindig mindegyik egység le is szavazott, a *centuriák* mindig kötött rendben szavaztak: a lovagok és

amelynek révén az állami kötelezettségeket háború vagy béke idején nem személyenként osztották szét mint annak előtte, hanem az illető vagyoni helyzetének megfelelően, a census alapján osztályokat és centuriákat szervezett, és megalkotta ezt a háborúban és békében egyaránt kitűnő rendet.”

¹¹¹ Cic. rep. 2.22.(39), Gell. 10.28.1.

¹¹² Liv. 1.43.2. „Az időseknek az a feladata, hogy készen álljanak a város védelmére, a fiataloké, hogy külháborút viseljenek.”

¹¹³ A gyalogság:

I. osztály:	100.000.- <i>as</i> vagy annál több vagyonnal:	80 <i>centuria</i> ,
II. osztály:	100.000-75.000.- <i>as</i> vagyon közöttiek:	20 <i>centuria</i> ,
III. osztály:	75.000-50.000.- <i>as</i> vagyon közöttiek:	20 <i>centuria</i> ,
IV. osztály:	50.000-25.000.- <i>as</i> vagyon közöttiek:	20 <i>centuria</i> ,
V. osztály:	25.000-11.000.- <i>as</i> vagyon közöttiek:	30 <i>centuria</i> ,
VI. osztály:	11.000.- <i>as</i> vagyon alattiak:	1 <i>centuria</i>

A VI. osztályba tartozók felmentést kaptak a katonai szolgálat alól, ill. az I. osztályhoz csatlakozott még 2 kézműves *centuria*, ill. az V. osztályhoz pedig a kürtösök és trombitások összesen 2 *centuriája*, így összesen: 175 *centuria*.

A lovasság: 6 régi és 12 új *centuria*, összesen tehát 18 *centuria*.

¹¹⁴ Romulus a város alapításakor 3000+300 fővel számolt, a sabinokkal történt egyesülés után ezt megduplázták (6000+600 fő), amihez képest most szűk háromszoros (17500+1800), az eredetihez képest szűk hatszoros volt növekedés.

¹¹⁵ Liv. 1.43.10. „hanem fokozatokat állapított meg, s így látszólag senkit sem zártak ki a szavazásból, a hatalom mégis teljes egészében az előkelők kezében volt.”

az I. osztály kezdte a szavazást és azután lefelé haladtak. Ha azonban egy javaslat megkapta a leadható szavazatok többségét, akkor a szavazást már nem folytatták tovább, így az alsóbb vagyoni osztályok csak akkor szólhattak bele az eredmény alakulásába, ha az előkelőbb osztályokon belül alakult ki vita, ezért csak igen ritkán fordult elő, hogy a II. osztálynál tovább mentek lefelé a szavazás során.¹¹⁶

A másik újítás a *kerületek szerinti* népgyűlés (*comitia tributa*), ahová a nép lakóhelyének földrajzi elhelyezkedése alapján került beosztása. Ez az újítás a hagyomány szerint szintén Servius Tullius nevéhez fűződött, aki Róma városának lakóit négy kerületbe szervezte.¹¹⁷ Ennek elnevezését a kirótt adóról (*tributum*) kapta, tehát ez is kötődött vagyoni helyzetéhez. Ez a szerveződés azonban ekkor még nem kapcsolódott a centuriális szerveződéshez.¹¹⁸ A tribusok száma az állam területi növekedésével fokozatosan emelkedett.

¹¹⁶ Liv. 1.43.11. „és ha nem volt egyetértés – ami csak nagy ritkán esett meg –, a második osztály szavazatát kérték, ennél alább azonban jóformán sohasem kellett ereszkedniük, vagyis annyira, hogy a legalsóbb néposztályokra sor kerüljön.”

¹¹⁷ Liv. 1.43.13. „Servius a kerületek és a már betelepített dombok figyelembevételével négyfelé osztotta a Várost.”

¹¹⁸ Liv. 1.43.13. „ezeknek a tribusoknak azonban semmi közük nem volt sem a centuriák számához, sem a beosztásukhoz.”

IV. A köztársaság

1. Bevezetés, társadalomrajz

A hagyomány szerint a köztársaság az utolsó király elűzése után alakult ki Kr.e. 510-ben, ami kezdetben hanyatlással és válsággal járt együtt. A társadalomban a legégetőbb kérdés a volt királyi cliensek helyzetének megoldása lett, mivel ők az állami középítkezésekből éltek, ezek elmaradásával viszont létalapjuk került veszélybe, a király elűzésével pedig megszűnt védelmezőjük is, ezért Róma elhagyását tervezték Kr.e. 494-ben (*secessio in sacrum montem*).¹¹⁹ Mivel ez mindenki számára a lehető legrosszabb megoldás volt (nekik a semmiből kellett volna új életet kezdeni, az otthon maradtak, a patríciusok viszont a hadra fogható lakosság nagy részét elveszítették volna), ami arra vezette a szembenálló feleket, hogy kiegyezzenek. Ennek hatására a kiköltözők (plebejusok) visszatértek¹²⁰ és választhattak egy védelmezőt (néptribunus, *tribunus plebis*) ill. a római állam vezetése ígéretet tett arra, hogy számukra megélhetést fog biztosítani: újra lesznek közmunkák, azok hiányában pedig ingyenes gabonaellátást kapnak.¹²¹ Ezzel életfeltételük és biztonságuk alapvetően rendezésre került, de a teljes jogegyenlőséget hosszú küzdelem után csak Kr.e. 287-ben érték el (*lex Hortensia*¹²²). A közjog területén ez a harc összekapcsolódott a köztársasági államszervezet kiépítésével, amely során a plebejusok sorra elérték a különböző magisztrátusi ill. papi tisztségek¹²³ betöltésének előbb a lehetőségét, majd a paritás elvének kötelező alkalmazását.¹²⁴ A küzdelem végére a két csoport vagyonos leszármazói összeolvadtak és ezzel létrejött a *nobilitas* is, amely a társadalom vezető rétegeként funkcionált a továbbiakban. A külpolitika a köztársaság idején a folyamatos és a válság leküzdése után már általában a hódító háborúk története, mivel a fenti célok (közmunka, ingyen gabona, földhöz juttatás) állandó állami bevételeket igényeltek. Ennek eredményeként Róma előbb Itália, majd a Mediterráneum vezető hatalmává vált. A meghódított területek igazgatása azonban egyre nagyobb feladatot rótt arra az államgépezetre, amely lényegében egy kis városállam méreteihez és igényeihez igazítva alakult ki.

¹¹⁹ Liv. 2.32.

¹²⁰ Ezért nevezi a XII táblás törvény a visszatérőket „sanati”, azaz „meggyógyultaknak”, mert ők kigyógyultak az „őrültségükből”, míg az otthon maradtakat „forti” az „erőseknek” mivel ők a megpróbáltatások ellenére a városban maradtak. (vö. XII tab. I/5. „NEXi mancipiique FORTI SANATIsque idem ius esto.”, Fest. 348.)

¹²¹ Liv. 2.9.

¹²² *lex Hortensia de plebiscitis*, Kr.e. 286 körül, Gai. 1.3.

¹²³ *lex Ogulnia de auguribus et pontifices*, Kr.e. 300

¹²⁴ Ld. *leges Liciniae Sextiae* Kr.e. 367, Liv. 6.35., 6.42., *leges Publiliae Philonis* Kr.e. 339, Liv. 8.12.

A társadalomban főleg a második pun háború hozott változásokat. A háború során tönkrement kisparaszti gazdaságokat nagybirtokok váltották fel, amelyeket olcsón beszerzett rabszolgákkal műveltek meg ezért a velük való bánásmód az antik források szerint is sokszor kifejezetten kegyetlen volt. A földnélküli polgárok a városokba (tipikusan Rómába) áramlottak és kétéves alkalmi munkából és az állami gabonaellátásból éltek, de a hadseregbe továbbra is csak a római polgárok vagyonos rétegéből soroztak. A rómaiak ugyanakkor féltékenyen őrizték polgárjogukat és nem adták azt meg az itáliai szövetségeseknek. Ezek az ellentétek később sorozatos háborúkhöz ill. felkelésekhez vezettek. Az itáliai szövetségesek a római polgárjogért indítottak harcot, amit Kr.e. 88-ban el is értek.¹²⁵ A rabszolgák pedig több kisebb és két nagyobb felkelést is kirobbantottak,¹²⁶ amiket azok leverésével és a rabszolgák még szigorúbb elnyomásával „oldottak” meg. Megoldatlan volt még a földnélküli polgárok helyzete, ami a Gracchus testvérek politikai fellépését eredményezte, reformtörekvéseik azonban megbuktak a római elit ellenállásán. A szabad paraszti réteg számának visszaszorulása egyre nehezebbé tette a hadsereg kellő létszámú feltöltését is. Ezt C. Marius oldotta meg azzal, hogy a nincstelenek közül sorozott katonákat.¹²⁷ Ezek viszont a zsold és a leszerelés esetére megígért juttatás (tipikusan fölbirtok) reményében vakon követték hadvezérüket, akik így kikerültek a szenátus ellenőrzése alól és önálló hatalmi centrumként jelentek meg. Rómában a politikai elit a Gracchusok fellépése után két nagy pártra, az újításokat ellenző konzervatívokra, az un. „optimatákra” (*optimates*) és a nép kegyeit kereső reformerekre az un. „populistákra” (*populares*) szakadt. A politikai élet azonban hamar radikalizálódott és a szembenálló felek idővel már a nyílt utcai erőszaktól és ellenfeleik fizikai megsemmisítésétől sem riadtak vissza. Ez a korszak (Kr.e. 133-27) már a hanyatló köztársaság ideje volt, a polgárháborús káoszról Sulla és Iulius Caesar sikertelen kísérlete után végül Octavianus vezette ki a rómaiakat, színleg a köztársaság helyreállításával, valóságban azonban Augustusként már egy burkolt egyeduralom létrehozásával.

¹²⁵ *lex Plautia Papiria de civitate sociis danda*, Kr.e. 89, *lex Pompeia de transpadanis*, Kr.e. 89

¹²⁶ Sziciliában Eunus vezetésével Kr.e. 138-132, majd Itáliában Spartacus vezetésével Kr.e. 73-71

¹²⁷ Liv. per. 74., Gell. 16.8.

2. Az államszervezet

2.1. A köztársasági magisztrátusok

2.1.1. Általános rész

2.1.1.1. A magisztrátusi hatalomgyakorlás és annak korlátai, a *cursus honorum*, *imperium* és *potestas*.

A királyok elűzése után kialakított intézményrendszer nem jelentett gyökeres szakítást az előzővel, az egységes állami főhatalmat (*imperium*) a források a királyi hatalomból vezették le. A római államberendezkedés továbbra is három pilléren nyugodott, de az arányok megváltoztak és ún. vegyes jellegű államberendezkedés valósult meg.¹²⁸ A legfontosabb kérdés az állam vezetésének megoldása, ezen belül is az volt, hogy a hadvezetéshez szükséges erős végrehajtó hatalom megőrzése mellett hogyan lehet az egyeduralom kialakítását megakadályozni. Ezt egyrészt azzal a szent törvénnyel (*lex sacrata*) biztosították, amely a királyság visszaállítására törekvő személyt törvényen kívüliek (*sacer*) minősítette,¹²⁹ így őt bárki büntetlenül megölhette. A veszély nagysága miatt azonban még ennek elvi lehetőségét is ki kellett zárni, amit a rendszerbe épített *automatikus fékekkel* oldottak meg.

Az egyik fék a hatalom gyakorlásának időbeli, általában egy évre történő korlátozása volt (*annuitas*) volt. Ennek leteltekor a tisztségviselőnek egy nyilvános szertartáson le kellett hivataláról mondania. Ha ezt nem tette, akkor úgy tekintették, hogy egyeduralomra tör és bárki megölhette. Később kialakult ebből az a korlát, hogy ugyanazt a tisztséget nem lehetett közvetlenül egymás utáni években betölteni. Ezt kezdetben a szokásjog szabályozta, majd Kr.e. 342-ben törvényt is hoztak erről, amikor már egy tíz éves kihagyandó időt állapítottak meg.¹³⁰ A tisztségek számának növekedésével megjelent az a szokásjogi korlát is, hogy a különböző tisztségek között is ki kell legalább két évet hagyni,¹³¹ ill. egy adott évben senki sem tölthetett be két világi tisztséget.¹³² Ezekkel biztosította a római közjog, hogy ne

¹²⁸ Polyb. 6.11. „Ha a consulok hatalmát nézzük az alkotmány monarchikus, királyi jellegűnek tűnik, ha a senatust tekintjük, akkor arisztokratikusnak, ha pedig a tömegek hatalmát nézzük, akkor világosan demokratikusnak tekinthető.” (ford.: MURAKÓZY Gyula)

¹²⁹ Liv. 2.8., Kr.e. 509,

¹³⁰ Liv. 7.42.2. „S más népgyűlési határozatok állítólag úgy rendelkeztek, hogy senki tíz éven belül kétszer nem viselheti ugyanazt a hivatalt.”, Liv. 10.13.8. „felolvastatta a törvényt, amely szerint ugyanazt a személyt tíz éven belül nem lehet másodízben is consulnak megválasztani.”

¹³¹ Cic. fam. 10.25.2.

¹³² Liv. 7.42.2. „s nem tölthet be egyazon évben két tisztséget.”

állandósulhasson a hatalom egy személy kezében hosszabb időn keresztül. Ezen tilalmak érvényesítése a választást levezető magisztrátus feladata és felelőssége volt, ezzel magyarázható, hogy a forrásokban azért találunk ez alól kivételeket.¹³³ Két tisztség betöltése közötti időben sem esett ki az illető személy feltétlenül az államhatalom gyakorlásából. Működhetett a következő magisztrátus megbízottjaként (*legatus*)¹³⁴ ill. a kialakult az a gyakorlat is, hogy a volt magisztrátusok hatalmát meghosszabbították, általában szintén egy-egy évvel, de azt területileg korlátozták egy-egy adott provinciára.¹³⁵ Ezeket a tisztségviselőket általánosan *promagistratus*nak, ill. a korábbi tisztségük alapján *proconsul*nak¹³⁶ vagy *propraetor*nak¹³⁷ nevezték.

A másik új elv az volt, hogy egy tisztség viselését egyidejűleg többen (*collegialitas*),¹³⁸ minimum és általában ketten töltötték be. Mivel ők egyenrangúan gyakorolták a hivatali hatalmukat,¹³⁹ ezért a társuk bármely döntése ellen tiltakozhattak,¹⁴⁰ így ellenőrizték és korlátozták egymás hatalmát. A magisztrátusok száma kezdetben kevés volt és ők általános hatáskörrel bírtak, azaz minden ügy a hatáskörükbe tartozott. Később ez az általános hatáskör differenciálódott: előbb csak *ad hoc* jelleggel, majd állandóan is „segítők” jelennek meg, majd ezek egy részéből idővel önálló tisztségek fejlődnek ki, átveve a hatáskör egy-egy szeletét. Ezek kialakulása során előbb szokásjogi úton, Kr.e. 180-ban pedig törvénybe (*lex Villia annalis*) foglalva kialakult egy rangsor (*cursus honorum*) a különböző tisztségek között. A rangsorban magasabban állók betöltésének előfeltétele volt az alacsonyabb tisztségek korábbi betöltése.¹⁴¹ Ezek alapján a hivatali pálya az aedilisi vagy quaestori tisztséggel kezdődött (un. kisebb magisztrátusok *magistrates minores*), majd a praetori, aztán a konzuli tisztség következett, legvégül a ranglétra tetején a cenzori állt (nagyobb magisztrátusok *magistrates maiores*).¹⁴² A szokásjog, majd a törvény azt is szabályozta, hogy két tisztség betöltése között bizonyos szünetet kell tartani, de ez alól is találunk kivételt, tipikusan katonai vészhelyzet idején.¹⁴³ Ez a rendszer biztosította, hogy a

¹³³ Liv. 39.39.3. „a néptribunusok egy része kijelentette, hogy pályázatát nem szabad figyelembe venni, hiszen egy ember egyszerre nem nyerhet el és nem viselhet két – méghozzá curulisi – tisztséget.”

¹³⁴ Liv. 37.49., 37.57.

¹³⁵ Liv. 30.1.

¹³⁶ Liv. 8.23., 9.41., 9.42., 10.16., 22.22., 30.1.

¹³⁷ Liv. 37.50., 37.57.

¹³⁸ Liv. 3.70., 4.3.

¹³⁹ Liv. 3.70.

¹⁴⁰ Liv. 50.51., 41.10., 45.15.

¹⁴¹ *lex Cornelia de magistratibus*, Kr.e. 82

¹⁴² Liv. 27.6.

¹⁴³ Liv. 27.6.7. „Hiszen Cn. Servilius consulsága idején, mikor a másik consul C. Flaminius Trasumennusnál elesett, az atyák utasítására a néphez fordultak, s ez ügy döntött, hogy mindaddig, míg Italiában tart a háború, a

politikai pályára lépők előbb kisebb felelősséggel járó feladatokat lássanak el és csak ez után léphettek tovább a nagyobb kihívások felé, bár találhatunk ez alól kivételeket.¹⁴⁴ A ranglétrán betöltött hely nemcsak a megbecsülés miatt volt fontos, de azért is, mert az alacsonyabb rangú magisztrátus engedelmességgel tartozott a magasabb rangúnak, az őt utasíthatta¹⁴⁵ ill. vele szemben kényszerrel alkalmazhatott.¹⁴⁶

A magisztrátusok között a legfontosabb ismérv az volt, hogy az adott magisztrátus rendelkezett-e az *állami főhatalommal* (*imperium*) vagy csak *kisebb állami hatalommal* (*potestas*).

Az *imperium* mint állami főhatalom, a katonai vezető korlátlan hatalmából vezethető le: ő bármit megtehetett és amit tett az mindig szükségképpen jogos is volt, pusztán azért mert ő tette. Hatalma tehát korlátlan volt, de nem önkényes, mivel Rómában ekkor még nem volt a néptől független, attól elkülönült fegyveres erő. Az *imperium* tehát eredetileg egységes és korlátlan állami főhatalmat jelentett, ez a hatalom azonban a köztársaság idején két fő részre tagolódott: polgári (*imperium domi*) és katonai (*imperium militare*) hatalomra. A kettőt a római terminológia szerint fizikailag a megszentelt városfal (*pomerium*) választotta el egymástól. A polgári főhatalom a megszentelt falakon belül, ill. később gyakorlati okból a falakon kívül még ezer lépés távolságig tartott¹⁴⁷ és azon belül az már korai időktől korlátozásra került. A falakon kívül azonban a főhatalom még sokáig korlátlan maradt,¹⁴⁸ amit a hadvezetéshez szükséges fegyelem fenntartása indokolt. A polgári főhatalom (*imperium domi*) területén az első korlátot a kolléga tiltakozási lehetősége ill. a néprövid beavatkozási joga (*intercessio*)¹⁴⁹ jelentette. Később pedig egyes törvények a magisztrátusi hatalmat kifejezetten is korlátozták.¹⁵⁰ Ezen korlátokat ma „alkotmányos korlátnak” vagy „alapjogi védelemnek” neveznénk, ezek a polgárok személyi autonómiáját biztosították a hatalommal szemben. Ezek külső jeleként kialakult az, hogy a konzulokat kísérő *lictorok* a hatalmi jelképből (*fascēs*) a városba érve általában kivették a hatalom korlátlanságát jelentő bárdot és csak a vesszőnyalábokat vitték tovább. A legfontosabb két korlát, a halálos ítélet elleni

népnek joga van a volt consulok közül újra megválasztani azokat, akiket akar, és annyszor ahányszor neki tetszik.”

¹⁴⁴ Liv. 27.6.17. „Licinius Crassus nem volt sem consul, sem praetor, mielőtt censorrá választották, az aedilisi tisztségből lépett elő a censori méltóságra.”, Liv. per. 50. „De mivel életkora miatt nem lehetett volna consullá választani, nagy küzdelemre került sor a rá szavazó tömeg és az atyák között, míg végül kimondották, hogy rá nem érvényes a törvény, s megválasztható consulnak.”

¹⁴⁵ Liv. 27.5.17. „s a praetornak is megtiltotta, hogy föltegye a kérdést”

¹⁴⁶ Liv. 3.55.9. „az aedilist tehát elfoghatja és börtönbe vetheti egy magasabb rangú tisztviselő.”

¹⁴⁷ Liv. 3.20., Gai. 4.104.

¹⁴⁸ Korlátja: *lex Sempronia militaris*, Kr.e. 133

¹⁴⁹ Liv. 3.11.1.-2. „S mikor kísérletképpen felolvasták egy-két ember nevét, megkezdődött az erőszakoskodás. Akit a consul parancsára a lictor megragad, azt a tribunus szavára el kell engednie.”

¹⁵⁰ *Rogatio Terentilia de quinqueviris legibus scribundis*” Kr.e. 462, Liv. 3.9.2-5.

népgyűléshez való fellebbezési jog (*provocatio*) és a polgár ítélet nélküli bántalmazásának (*tergum civium*) tilalma. A *provocatio* intézményét három *lex Valeriában* is szabályozták, de végleges megoldást csak a Kr.e. 195 körül meghozott *lex Porcia*¹⁵¹ jelentette. Bár a rómaiak sohasem nem adták fel az *imperium* teljességének elvét, azt később a könnyebb kezelhetőség kedvéért tovább tagolták, így a polgári főhatalom (*imperium domi*) és a katonai főhatalom (*imperium militiae*) mellett megkülönböztethetjük még: a jogszolgáltatási hatalom (*iurisdictio*), a népgyűlés összehívása és törvényjavaslatok előterjesztése (*ius agendi cum populo*), a szenátus összehívása és tanácsának kikérése (*ius agendi cum patribus*), kényszerintézkedések alkalmazása (*ius coertitionis*).

A *potestas*, a „kisebb” hivatali hatalom kialakulása összefüggött azzal, hogy idővel egyes állami feladatok kikerültek az eredeti (fő) magisztrátusok feladatköréből. Kezdetben csak ideiglenesen, *ad hoc* jelleggel felkért megbízottak látták el ezeket, de a feladatok állandósulása miatt ezekre idővel önálló tisztségeket hoztak létre. Idővel itt is kidolgozták ennek a részjogosítványait: auspiciumok kikérése (*ius auspiciorum*), a nép összehívása közérdekű ügyek megvitatása céljából (*ius contionem habendi*), a tiltakozás a kolléga döntése ellen (*ius intercedendi*), hirdetmény kiadási jog (*ius edicendi*).

2.1.1.2. A magisztrátusi tisztség keletkezése és megszűnése

A magisztrátus tisztségét általában *választással*, bizonyos esetekben pedig *kinevezéssel* nyerte el. A megválasztáshoz szüksége volt a passzív választójogra, tehát a katonai szolgálati idő kitöltésére, ill. a hivatali ranglétrán alacsonyabb tisztségek betöltéséhez. Ezeket a választást levezető magisztrátus ellenőrizte ugyanis ő engedélyezte a jelöltté (*candidatus*) válást,¹⁵² ill. a néptribunusok már ez ellen is tiltakozhattak.¹⁵³ Kinevezés esetén a kinevező magisztrátus felelőssége volt, hogy feltételeknek megfelelő személyt nevezzen ki. Mindkét esetben legfeljebb vallási hibára hivatkozással tudott a szenátus utólag a papi testületeken keresztül beavatkozni. Az *imperium* viseléséhez ezen túl szükséges volt még a *comitia calata*-tól nyert felhatalmazásra is (*lex curiata de imperio*), ami azonban ekkor egy formális automatikus törvényhozási aktus volt.

A megválasztástól a hivatalba lépésig a polgár megnevezése *kijelölt magisztrátus* (*magistratus designatus*)¹⁵⁴ volt, mivel a választás és a hivatalba lépés általában időben

¹⁵¹ *leges Porcia de provocatione o de tergo civium*, Kr.e. 195, Liv. 10.9.

¹⁵² Liv. 39.39.

¹⁵³ Liv. 32.7.

¹⁵⁴ *consul designatus*: Liv. 24.43., 27.21. 35.40., *praetor designatus*: Liv. 42.10.

eltolódott egymástól. A választásokat tipikusan ősszel tartották, míg a hivatalba lépésre kezdetben május idusán,¹⁵⁵ később március idusán¹⁵⁶ került sor. A megválasztott magisztrátusnak volt tehát kellő felkészülési ideje. Kinevezés esetén viszont a kinevezett személy általában rögtön vagy néhány napon belül hivatalba lépett. A tisztség elvállalása mindkét esetben közjogi kötelezettség volt, az alól csak kivételesen és megfelelő okra hivatkozással (betegség, öregség) lehetett felmentést kérni. Hivatalba lépésekor a magisztrátus öt napon belül¹⁵⁷ esküt tett a fennálló törvények betartására, ill. bizonyos vallási szertartásokat végzett el,¹⁵⁸ ezek elmaradása esetén nem tekintették magisztrátusnak, hanem csak magánembernek.¹⁵⁹

A magisztrátusi tisztség a magisztrátus *halálával*, a *határozott idő leteltével* vagy az adott *feladat ellátásával* vagy *lemondással* ért véget. Az előbbi esetben lehetséges volt időközi választást is tartani a helyettes magisztrátus (*magistratus suffectus*) megválasztására. A második és harmadik esetben a magisztrátusnak formálisan is le kellett hivataláról mondania,¹⁶⁰ amire egyébként bármikor indoklás nélkül lehetősége volt. Ez nyilvánosan a nép formátlan gyűlésén (*contio*) történt, ahol a magisztrátus letette hivatali jelvényeit és esküt tett arra, hogy működése során megtartotta a törvényeket.

2.1.1.3. A magisztrátusok eljárásának elvi vázlata (*quaestio, cognitio*)

A római jogban nem volt a hivatali eljárásra egységes terminológia, a forrásokban két kifejezés jelenik meg a leggyakrabban: a *quaestio* (kérdés, kikérdés) ill. a *cognitio* (vizsgálat, kivizsgálás).¹⁶¹ Ez a két kifejezés azonban alapvetően azonos tevékenységet jelölt: a magisztrátus tájékozódott egy adott ügyben, majd meghozott egy döntést, amit aztán végre is hajtatott. Itt tehát a magisztrátus nem volt kötve a felek által elé tárt tényekhez, maga derítette fel a tényállást és hozta meg a döntést, amit ki is kényszerített. Célja a gyors és hatékony ügyintézés és az azonnali végrehajtás volt, alapja pedig az, hogy a magisztrátus

¹⁵⁵ Liv. 3.36.

¹⁵⁶ Liv. 26.1., 39.45., 40.35., 41.6., 42.22., 44.19.

¹⁵⁷ Liv. 31.50.7. „hivatalát pedig csak az viselhette öt napnál tovább, aki letette az esküt a törvényekre.”

¹⁵⁸ Liv. 41.14.7. „Mikor Cn. Cornelius és Q. Petilius consulok hivatalba lépésük napján szokás szerint egy-egy bikát áldoztak Iuppiternek.”, Liv. 45.39.11. „Mikor egy consul vagy praetor hadiköpenyt viselő lictorok kíséretében elindult provinciájába és a háborúba, elmondta fogadalmát a Capitoliumon.”

¹⁵⁹ Liv. 21.63.11. „Egyhangúan úgy döntöttek, hogy vissza kell őt hívni, és kényszeríteni, hogy mielőtt provinciájába utaznék seregéhez, személyesen tegyen eleget az istenek és emberek iránti minden kötelességének.”, Liv. 41.10.

¹⁶⁰ Liv. 3.54., 23.23., 30.39.

¹⁶¹ A *quaestio* később a büntető ügyekben eljáró speciális bíróságok (*quaestiones perpetuae*) elnevezése, majd általában a büntetőeljárás szinonimája lett. (ld. Ulp. D. 29.5.1.25.)

hatalmi pozícióban volt a fél vagy a felekkel szemben. A magisztrátus eljárása nem volt formakötött már az ősi jog idején sem, bár a római magisztrátusok bizonyos külső jeleket viseltek hivatalos eljárásuk során,¹⁶² hogy egyértelmű legyen, hogy akkor és ott nem magánszemélyként, hanem hivatalos minőségében jártak el.

A hivatali eljáráson belül *három szakaszt* különböztethetünk meg: *a tájékozódást, a döntést és a végrehajtást*.

Az első szakasz a *tájékozódás*, ami a döntés előkészítéséhez volt szükséges, itt került sor a tényállás tisztázására, amit a magisztrátus személyesen vagy megbízottja(i) útján tett meg. Az eljárás vagy feljelentésre/bejelentésre¹⁶³ de hivatalból is indulhatott. E szakasz célja a tényállás tisztázása volt és e körben szabad keze volt a magisztrátusnak. Bizonyos korlátok és szabályok azonban idővel kialakultak: a polgár háza szent és sérthetetlen volt, ill. *lex Porcia* óta nem lehetett a polgárt kínvallatásnak alávetni.

A második szakasz a *döntés*: a magisztrátus a tényállás felderítése után eldöntötte, hogy szükséges-e intézkedést hoznia az adott ügyben, és ha igen, akkor milyen. A döntés meghozatala előtt igénybe vehetett a döntés előkészítéséhez tanácsadókat, ezek alkalmazása bizonyos ügyekben állandósult és állandó tanácsok (*consiliumok*)¹⁶⁴ jöttek létre. A döntéshozatalra sor kerülhetett saját vagy idegen ügyben. *Saját ügy* az, ami eredetileg is ugyanazon a magisztrátus előtt indult. A döntés itt lehetett *egyedi vagy általános érvényű döntés*. Egyedi döntés lehetett *megállapítás* (pl. sorozáson a katonai alkalmasság megállapítása, szerződéskötés az árverés nyertesével, büntetőjogi felelősség kimondása crimenek esetében stb.), vagy *parancs* (tiltás */interdictum/*, kinevezés pl. bíró, gyám kinevezése */datio, nominatio/*). Általános érvényű döntés lehetett jogszabály (pl. *edictum*) kiadása. A döntés azonban vonatkozhatott *idegen ügyre* is. Ez lehetett más, azonos vagy alacsonyabb rangú magisztrátus előtti ügy. Ide tartozott az *intercessio*, amely megakadályozta a másik magisztrátus saját döntésének meghozatalát, a *veto*, amely megakadályozta a másik magisztrátus saját döntésének végrehajtását és az *integrum restitutio*, amely előírta a másik magisztrátus döntése előtti eredeti állapot helyreállítását. A magisztrátusok tehát a hierarchia betartásával széles körben beavatkozhattak más magisztrátusok eljárásába. A második csoportba azon ügyek tartoztak, amikor a magisztrátus döntése csak kiindulópontja volt más

¹⁶² Liv. 1.8.

¹⁶³ Liv. 26.27.6. „Ezért a consul a senatus megbízásából a népgyűlésen közhírré tette, hogy ha valaki bejelenti, kik okozták e csapást, jutalmul, ha szabad polgár pénzt, ha rabszolga, szabadságot kap.”, Liv. 39.17.1. „Ezután felolvasták a senatusi határozatokat, jutalmat ígértek minden feljelentőnek, aki egy bűnöst odavisz a consulhoz, vagy megadja valamelyik távollevő nevét.”

¹⁶⁴ Cic. Att. 4.2.

állami szerv eljárásának (pl. törvényjavaslat (*rogatio*) elkészítése vagy a szenátus tanácsának kikérése).

A harmadik szakasz a meghozott döntés *végrehajtása* volt. Mivel a magisztrátus döntése ellen általában nem volt helye jogorvoslatnak, így azt általában azonnal, az erre rendszeresített állami alkalmazottak (*lictorok, viatorok*) útján végre is hajtották. Halálbüntetés kiszabása esetén azonban már a korai időktől lehetséges volt a népgyűléshez fordulni (*provocatio*), amit a népgyűlés döntéséig nem lehet végrehajtani.

2.1.1.4. A magisztrátusok felelősségre vonhatósága

A magisztrátus felelősséggel tartozott feladata *megfelelő ellátásáért*. Az eredményért nem felelt, de azért igen, hogy kellő odafigyeléssel és a rá vonatkozó szabályok betartásával és a köztársaság érdekében végezze azt el. Ha ezt megszegte, akkor merülhetett fel felelősségre vonásának kérdése. Felelőssége a közösséggel ill. az egyes polgárokkal szemben állt fenn és az lehetett *politikai* ill. *jogi felelősség*.

A *politikai felelősség* a dolog természetéből fakadóan csak a közösséggel szemben értelmezhető akkor, ha a magisztrátus tevékenységét nem a köztársaság érdekében fejtette ki. Ennek a fóruma a szenátus volt, de erre nem alakult ki sem önálló nevesített eljárás, sem önálló jogkövetkezmény. Önmagában ennek jogi következménye sem volt, de ez esetben *gyakorlatilag* véget ért az adott személy politikai karrierje, az ilyen személynek ugyanis nem volt reális esélye, hogy a későbbi választásokon eredményt érjen el. Ha azonban a magisztrátus tette bűncselekményt is megvalósított, akkor felelősségre vonása egy büntető eljárásban folytatódhatott. Ez a lehetőség szinte minden esetben nyitva állt, a hazaárulás (*perduellio*) tényállása ugyanis annyira tág volt, hogy abba bármilyen, a római államot sértő magatartás bevonható volt.

Jogi felelősség a közösséggel vagy az egyes *polgárokkal* szemben állhatott be. A közösséggel szemben akkor, ha tetteivel közüldözés alá eső (*crimen*) bűncselekményt (pl. hazaárulás, sikkasztás) követett el. Az *egyes polgárral* szemben akkor merült ez fel, ha hivatala gyakorlása során magánüldözés (*delictum*) alá eső bűncselekményt követett el. Ebben az esetben a sértett a magánjogi per szabályai szerint indíthatott ellene eljárást. Mindkét esetben a bírósági elmarasztalás *elvileg* is véget vetett a további politikai karriernek, mivel az ítélethez kapcsolódó *infamia* kizárta a politikai jogok további gyakorlásából. A jogi felelősségre vonásnál mindkét fajta pernél különbséget kell tennünk az imperiummal rendelkező és a csak potestasszal rendelkező magisztrátusok között. Az előbbieket hivatali

idejük alatt semmilyen ügyben nem voltak felelősségre vonhatóak,¹⁶⁵ az utóbbiak viszont már hivatali idejük alatt is perelhetőek voltak.¹⁶⁶

A jogi felelősségre vonásról *crimenek* esetében kezdetben a hivatalban lévő magisztrátus döntött, az ellen pedig a vádlott a népgyűléshez fellebbezhetett. Később az egyes bűncselekményekre speciális külön-bíróságokat hoztak létre (*quaestiones perpetuae*), ahol már esküdtek döntöttek, ami ellen nem lehetett a népgyűléshez fordulni. A köztársaság idején legjellemzőbben előforduló *crimen* a *perduellio* volt. Ezt általában *hazaárulásként* fordítjuk, azonban ez a bűncselekmény kezdetben minden olyan magatartást átfogott, amely a római állam létét, biztonságát sértette,¹⁶⁷ akár kívülről, akár belülről, ezért a magisztrátusok bármilyen szabálytalan eljárása is ide tartozott, például a *hatalommal való visszaélés*,¹⁶⁸ vagy a *hatáskör túllépése*.¹⁶⁹ A belső államrendet veszélyeztette külön is nevesítve a *királyság helyreállítására törekvés (affectatio regni)*.¹⁷⁰ A vagyoni jellegű *crimenek* között a közvagyon (pl. a hadizsákmány) elsikkasztása (*peculatus*) és a provinciában élők kizsarolása (*repetunda*) volt a két leggyakoribb bűncselekmény. A hadizsákmány elsikkasztását (*peculatus*) az a hadvezér követte el, aki nem vagy nem megfelelően számolt el a zsákmánnyal.¹⁷¹ A provinciákban élők kizsarolását (*repetunda*) pedig az a magisztrátus követhette el, aki a provincia vezetőjeként hatalmát vagyoni előnyök kikényszerítésére használta fel.¹⁷² *Delictum* esetében a jogi felelősségre vonást a sértett az adott bűncselekmény keresetével kérhette és az ügyben a jogszolgáltatást végző magisztrátus által kinevezett esküdtbíró döntött,¹⁷³ imperiummal nem rendelkező magisztrátus esetében akár annak hivatali ideje alatt is.¹⁷⁴

¹⁶⁵ Ulp. D. 2.4.2. ill. Ulp. D. 4.6.26.2..

¹⁶⁶ Ulp. D. 47.10.32., Gell. 13.13.4. „Mindazon hivatalnokokat, akiknek a néppel szemben különösen sem idézési, sem elfogási joga nincs, magánembernek is van joga törvénybe idézni.” Liv. 3.55., 24.18.

¹⁶⁷ Ulp. D. 48.4.1.1.”

¹⁶⁸ Liv. 6.38., 9.26.

¹⁶⁹ Liv. 7.3.

¹⁷⁰ Liv. 2.41.

¹⁷¹ M. Furius Camillus (Liv. 5.32.9.), P. Cornelius Scipio Africanus és L. Scipio Asiaticus (Liv. 38.55.11., Gell. 4.18.9-12., Polyb. 23.14.)

¹⁷² Liv. 43.2.-11.

¹⁷³ Paul. D. 18.6.13.

¹⁷⁴ Gell. 13.13.4.,

2.1.2. Különös rész, az egyes magisztrátusok

2.1.2.1. Bevezetés, a magisztrátusok osztályozása

Az egyes magisztrátusokat több szempontból csoportosíthatjuk: a *cursus honorum* szerint lehetnek *nagyobb és kisebb magisztrátusok* (*magistrates maiores* ill. *minores*), a hatalom szempontjából pedig *imperiummal* ill. csak *potestasszal* rendelkezők. A kettő azonban nem fedte le egymást, mivel például a cenzor csak potestasszal rendelkezett, de mégis a nagyobb magisztrátusokhoz sorolták be. Ezen túl beszélhetünk még *rendes és rendkívüli magisztrátusokról*. *Rendes magisztrátusról* (*magistratus ordinarius*) akkor, ha az adott tisztség rendszeres időközönként (általában évente) került betöltésre. *Rendkívüli magisztrátusról* (*magistratus extraordinarius*) pedig akkor, ha az adott tisztség eseti, *ad hoc* jelleggel csak akkor került betöltésre, ha az állam érdeke azt megkívánta. Ismert az önálló magisztrátus (*magistratus legitimus*) és a járulékos (*magistratus adiectus*) megkülönböztetés is. Önálló az a magisztrátus, aki már magisztrátustól függetlenül létezett, járulékos ellenben az, aki csak egy másik magisztrátussal együtt létezhetett. Végezetül megkülönböztethetjük a magisztrátusokat a szerint is, hogy jogosultak voltak-e az ősi hatalmi szimbólumként a curulisi szék (*sella curulis*) használatára (*magistratus curules*) vagy sem.

Az alábbiakban a modern romanisztikában alapvetőnek elfogadott *imperium-potestas* osztályozás szerint haladva, először a rendes, majd ugyanezen sorrendben a rendkívüli magisztrátusokat tekintjük át.

2.1.2.2. A konzul

A konzulok imperiummal rendelkező magistratus maiores voltak. Legfontosabb feladatuk az állam hatékony vezetésének megoldása volt, aminek nehézségét bizonyítja, hogy a rómaiak nem találták meg rögtön a később helyesnek bizonyult megoldást. A források szerint ugyanis először feltehetőleg a három tribus katonai vezetője (*praetor*) közül választottak ki egyet az állam élére (*praetor maximus*),¹⁷⁵ aki egyedül, egy évig, az újraválasztás lehetősége nélkül vezette az államot. Tehát az *annuitas* elve már megjelent, de a konzul elnevezés és a *collegialitas* elve még nem. Később jelent meg a konzuli tisztség, de még ez után is volt egy átmeneti időszak (Kr.e. 444-től Kr.e. 367-ig), amikor a patrícius-plebejus küzdelem miatt időnként az ún. *konzuli hatalommal felruházott katonai tribunosok*

(*tribuni militum consulari potestate*)¹⁷⁶ látták el az állam vezetését.¹⁷⁷ A patrícius vezetők ugyanis inkább nem is tűztek ki konzulválasztást,¹⁷⁸ amikor attól tartottak, hogy arra egy plebejus jelölt eséllyel pályázna, de amikor nem volt ilyen veszély, akkor visszatértek a konzulválasztáshoz.¹⁷⁹ Kr.e. 367-től azonban ezt megszűnt és ettől kezdve a köztársaság végéig már a konzulok vezették az államot. Fontosságukat bizonyítja, hogy a rómaiak a város alapításától számított évek száma mellett az adott év konzulainak nevével is azonosították az egyes éveket.¹⁸⁰ A *leges Liciniae Sextiae* meghozatala után (Kr.e. 367) pedig kötelező lett az egyik konzuli tisztelet plebejussal betölteni.¹⁸¹

A konzuli *imperium* kezdetben ugyanúgy korlátlan és egységes volt, mint a korábbi királyi főhatalom és valamennyi közügyre kiterjedt.¹⁸² Tehát nem magát az *imperiumot* osztották meg egymás között, hanem csak annak gyakorlását (időben vagy fölrájzilag). Az egyik konzul halála esetén a másik ugyanúgy folytatta a hatalom gyakorlását (*consul sine collega*). A két konzul viszont kölcsönösen is ellenőrizte egymást, mivel társa minden döntésével szemben *intercessiós* joga volt, a diktátor kinevezését kivéve. Az időközi választáson pótolta helyettes konzul (*consul suffectus*) jogköre viszont annyiból volt korlátozott, hogy ő nem tarthatott választógyűlést.¹⁸³

A konzulok kezdetben az általános hatáskörű magisztrátusok voltak, tehát minden állami ügy hatáskörükbe tartozott. Később azonban a feladatok növekedésével már nem volt minden ügyre kapacitásuk, ezért új tisztségeket vezettek be. Ezeket törvényekkel hozták létre és az új tisztségekhez tartozó hatáskörök definiálása egyben a konzuli általános hatáskör korlátozását is jelentette, azonban a megosztás ellenére a konzuloknak mindvégig megmaradt a háttérben „nyugvó” eredeti joguk, ami bizonyos körülmények esetén feléledhetett. (pl. Sulla

¹⁷⁵ Liv. 7.3.5., Liv. 3.55.12., Cic. leg. 3.3.(8)

¹⁷⁶ Liv. 3.51.2. „Válasszanak meg tíz embert az államügyek vezetésére, katonai ranggal, és nevezzék őket katonai tribunusoknak” Számuk kezdetben csak négy fő volt (Liv. 4.42.), ami később nyolcra emelkedett (Liv. 5.1.).

¹⁷⁷ Liv. 4.6.8. „A tanácskozás eredményeképpen beleegyeztek, hogy az atyák és a nép közül vegyesen válasszanak consuli hatalommal felruházott katonai tribunusokat, azzal, hogy a consulválasztás rendjén ne változtassanak semmit.”

¹⁷⁸ Liv. 4.42.

¹⁷⁹ Liv. 5.29.2. „Az atyák, ezt a sérelmet megtorolandó, senatusi határozatot hoztak, hogy vissza kell állítani a nép által gyűlölt consuli tisztséget. Tizenöt év után újta consulokat választottak.”

¹⁸⁰ Liv. 45.9.3. „a senatus határozata M. Iunius és A. Manlius consulúsága idején ismerte el királynak.”, Gell. 4.3.2. „a város alapításától számított 523. évben M. Atilius és P. Valerius consulok idejében.”

¹⁸¹ Liv. 7.17., 7.18., 7.22.

¹⁸² Liv. 2.1.8. „A királyok valamennyi joga, valamennyi hatalmi jelvénye az első consulokra szállt.”, Liv. 3.33., Polyb. 6.11. „Hiszen ha valaki csak a consulok korlátlan hatalmát veszi figyelembe, az államot monarchiának, vagy királyságnak tekintheti.” (ford.: MURAKÖZY Gyula), Cic. leg. 3.3.8., Pomp. D. 1.2.2.16.

¹⁸³ Liv. 41.18.16. „az előírások szerint egy utólag megválasztott consul nem tarthatja meg a választógyűlést.”

idején a cenzori tisztség átmeneti felfüggesztése miatt feladataik ismét visszakerültek a konzulokhoz.¹⁸⁴

2.1.2.3. A praetor

A *praetorok imperiummal rendelkező magistratus maiores* voltak. A tisztség bevezetésére Kr.e. 367-ben került sor, a jogszolgáltatás végzésére.¹⁸⁵ Nem szabad elfeledkezni ugyanakkor arról, hogy erre a XII táblás törvény meghozatala utáni száz éven belül került sor, ami a jog ill. a jogkereső közönség igényeire utal! Ez a tisztség hamar, már Kr.e. 337-ben megnyílt a plebejusok előtt,¹⁸⁶ majd ez az eredetileg egységes tisztség Kr.e. 242-ben kettévált:¹⁸⁷ a *praetor urbanus* a polgárok, míg a *praetor peregrinus* az idegenek részére adott jogsegélyt. Érdekes viszont, hogy néha mindkét tisztséget ugyanaz a személy töltötte be,¹⁸⁸ ami nagymértékben elősegítette az idegen hatások a római jogba történő beszivárgását. A tengeren túli provinciák igazgatására további praetori tisztségeket hoztak létre, így a praetorok száma is fokozatosan nőtt.¹⁸⁹ Fontos különbség volt azonban, hogy míg a praetor urbanus és peregrinus tisztsége „csereszabatos” volt, addig ezen új praetorok tevékenysége élesen elvált azokétól. Bár a praetor is imperiummal rendelkezett és ugyanolyan jósjelekkel választották meg mint a konzulokat,¹⁹⁰ sőt azokat helyettesíthette is,¹⁹¹ mégsem tekintették vele egyenrangúnak, csak „kisebb társ”-nak (*collega minor*)¹⁹² ami a hatalmi jelvényekben is megmutatkozott (6 liktor). A konzul utasíthatta is a praetort,¹⁹³ a konzulok működése idején pedig csak azok alárendeltjeiként¹⁹⁴ működhettek a hadvezetésben, de konzulok hiányában már önállóan és ilyenkor diadalmenetre is saját jogon voltak jogosultak.¹⁹⁵ A rangsorra utal az is, hogy előbb mindig a konzulválasztást tartották meg és csak az után került sor a praetor-választásra.¹⁹⁶

¹⁸⁴ Cic. Att. 4.2.

¹⁸⁵ Liv. 6.42.

¹⁸⁶ Liv. 8.15.

¹⁸⁷ Liv. per. 11.

¹⁸⁸ Liv. 24.44., 27.36., 39.39., 39.39.

¹⁸⁹ *Sicilia* és *Sardinia* élére Kr.e. 227-től két újabb (Liv. per. 20.), a két hispán provincia (*Hispania citerior* és *Hispania ulterior*) élére pedig Kr.e. 197-től neveztek ki két további praetort. (Liv. 32.27.6.) Ez a hatos szám azonban csak később álladósult, mert a *lex Baebia* (Kr.e. 181) alapján egy ideig minden második évben csak négy praetort választottak és csak Kr.e. 180-tól választottak ismét hat praetort (Liv. 40.44.2.).

¹⁹⁰ Liv. 7.1., Gell. 13.15.4.

¹⁹¹ Liv. 27.29.

¹⁹² Liv. 45.43.2., Gell. 13.15.4.

¹⁹³ Liv. 27.5.17. „A consul kijelentette: nem kérdezi meg a népet olyan ügyben, amelynek eldöntésére ő jogosult, s a praetornak is megtiltotta, hogy föltegye a kérdést.”

¹⁹⁴ Liv. 9.16.

¹⁹⁵ Liv. 31.49.

¹⁹⁶ Liv. 27.35.

A praetor mint az impérium birtokosa összehívhatta a nép formátlan gyűlését (*contio*), a népgyűlést (*comitium*), de összehívhatta és vezethette a szenátus üléseit is. A praetor jogosult volt a diktátor kivételével rendkívüli magisztrátusok kinevezésére is.¹⁹⁷ Önállóan tárgyalhatott az állam nevében a hadiszállítókkal és köthetett velük szerződéseket,¹⁹⁸ de vásárolhatott gabonát is.¹⁹⁹ A praetorok alapvető feladata mégis a jogszolgáltatás végzése volt, melynek helyszíne általában a Forum volt, de arra más közterületet is kijelölhettek.²⁰⁰

2.1.2.4. A cenzor

A cenzorok *potestasszal rendelkező magistrates maiores* voltak. A tisztséget Kr.e. 443-ban vezették be, mégpedig a hadvezetéssel elfoglalt konzulok tehermentesítése miatt.²⁰¹ Feladatul a hadsereg kiállításához szükséges, de időigényes vagyonbecslés elvégzését kapták,²⁰² ezért a tisztség kezdetben lebecsült volt és imperium sem illette meg. Később azonban a szenátus jegyzékének összeállítása miatt ez lett a legmegbecsültebb tisztség Rómában,²⁰³ ezért kialakult az a gyakorlat, hogy azt általában csak konzulságot viselt személy tölthette be.²⁰⁴ Plebejus először Kr.e. 351-ben töltötte be ezt a tisztséget és Kr.e. 339-től vált kötelezővé a paritásos betöltés.²⁰⁵ A cenzori tisztséget is egyszerre ketten töltötték be és az egyik cenzor halála esetén sem folytatta a társa egyedül a munkát, inkább lemondott²⁰⁶ és mindkét helyre új választást tartottak.²⁰⁷ A két cenzor egymás döntését kölcsönösen megakadályozhatta,²⁰⁸ más magisztrátus azonban ezzel nem élhetett, ami bizonyítja, hogy a hivatali ranglétrán nem állt senki felettük. A cenzorok feladatát a vagyonok felbecsülését végző segédszemélyzet (*iurator*) segítette.²⁰⁹

¹⁹⁷ Liv. 31.4.

¹⁹⁸ Liv. 23.48-49.

¹⁹⁹ Liv. 25.20.

²⁰⁰ Liv. 23.32.

²⁰¹ Liv. 4.8.3. „A censori hivatal azért alakult meg, mert sok-sok éve nem tartottak vagyonbecslést, s tovább már nem halaszthatták, és most, hogy annyi nép fenyegetett háborúval, a consulok nem foglalkozhattak vele.”

²⁰² Varro l.l. 5.81.

²⁰³ Liv. 42.3.

²⁰⁴ Liv. 27.6., 27.11.

²⁰⁵ Az első plebejus cenzor (C. Marcius Rutullus) csak Kr.e. 351-ben jelent meg (vö. Liv. 7.22., 10.8.), a *lex Publilia Philonis* írta elő, hogy az egyik cenzort a plebejusok közül kell választani. Liv. 8.12.

²⁰⁶ Liv. 6.27.

²⁰⁷ Liv 27.6. (Kr.e. 190) és Liv. 27.11. (Kr.e. 189)

²⁰⁸ Liv. 40.51.1. „Három embert zártak ki a senatusból: Lepidus néhányat visszatartott, akiket tisztjárta mellőzni akart.” De ez kivételes volt, általában: Liv. 45.15.9. „S ha egyikük valakit megbélyegezett, a másik egyetlen esetben sem tiltakozott e megszegés ellen.”

²⁰⁹ Liv. 39.44.

A censorok működési idejét *lustrum*-nak nevezzük, ami a vagyonbecslést lezáró vallási tisztító szertartásból (*lustrum*)²¹⁰ ered, amit a sorsolás alapján kiválasztott egyik *censor* végzett el.²¹¹ A *lustrum* kezdetben egy szabálytalan időszakot jelentett és ez alatt a censorok folyamatosan végig működtek, később ez már egy határozott, általában öt éves ciklust jelentett és ezen belül a censorok tényleges működését 18 hónapra csökkentették (*lex Aemilia*).²¹² Ez azonban néha kevésnek bizonyult, ezért a censorok igyekeztek ezt átlépni. Ennek önhatalmú megvalósítására Appius Claudius nevéhez fűződik aki nem tette le hivatalás és kitöltötte az öt éves ciklust,²¹³ a Kr.e. 168-ban a censorok viszont a szenátustól kértek erre felhatalmazást,²¹⁴ amit azonban egy néptribunus tiltakozása miatt nem kaphattak meg.²¹⁵ Sulla diktatúrája idején a censorok működését szüneteltették, így a Kr. 86. és 70. között nem működtek censorok,²¹⁶ feladatukat a konzulok vették át. A censorok feladatkörei közül a vagyonbecslést (*census*), a szenátus, majd a lovagi rend névsorának összeállítását (*lectio senatus*), az erkölcsrendészeti feladatok (*regimen morum*) elvégzését, továbbá az államvagyonnal való gazdálkodást (*sarta tecta, ultro tributa*) emelhetjük ki.

Ezek közül a *vagyonbecslés* (*census*) többféle célt is szolgált: kiderült ebből a hadra fogható polgárok száma, tehát népszámlálásként is működött. A megőrzött adatok jól mutatják nemcsak a római polgárok számának gyarapodását, de például a második pun háború hatalmas emberveszteségeit is.²¹⁷ A census fő célja azonban a polgárok *vagyoni helyzetének felmérése* volt, ami nemcsak a római polgár hadszervezetben betöltött helyét, de a népgyűlésen elfoglalt helyét és a fizetendő adójának mértékét is meghatározta. Érdekes azonban, hogy a vagyoni helyzet és a fizetendő adó csak elvileg kötődtek egymáshoz,

²¹⁰ Varro l.l. 6.11. Ennek eredete a hadsereg szakrális megtisztítása (*armilustrum*) lehetett. (Varro l.l. 5.153., 6.22., Caes. bell. afr. 75.), amire a kezdeti időkben október 19. napján került sor.

²¹¹ Dion. 6.17.2., Liv. 38.36.

²¹² Liv. 4.24., *lex Aemilia de censura minuenda*, Kr.e. 434, El-BEHEIRI a törvény meghozatalát azonban csak Kr.e. 339-re fogadja el, szerinte a javaslattevő magisztrátus nevét Livius összekeverte a korábbi hasonló nevű diktátorral. El-BEHEIRI A római censorok 3.o.

²¹³ Liv. 9.42.

²¹⁴ Liv. 45.15.

²¹⁵ Liv. 45.15.

²¹⁶ Cic. in Caec. 1.8.

²¹⁷ Kr.e. 292: 262.321 polgár (Liv. 10.47.), Kr.e. 292-287: 272.000 polgár (kerekített, Liv. per. 11.), Kr.e. 279: 287.222 polgár (Liv. per. 13.), Kr.e. 278-272: 271.234 polgár (Liv. per. 14.), Kr.e. 264-261: 282.234 polgár (Liv. per. 16), Kr.e. 256-250: 297.797 polgár (Liv. per. 18), Kr.e. 249-241: 241.212 polgár (Liv. per. 19.), Kr.e. 240-220: 270.713 polgár (Liv. per. 20.), Kr.e. 208: 137.108 polgár (Liv. 27.36.), Kr.e. 204: 214.000 polgár (kerekített, ill. ekkor számlálták bele először a provinciákban szolgáló katonákat is, Liv. 29.37.), Kr.e. 194: 143.704 polgár (Liv. 35.9.), Kr.e. 189: 258.318 polgár (Liv. 38.36.), Kr.e. 172: 269.015 polgár (Liv. 42.10.), Kr.e. 167-160: 337.027 polgár (Liv. per. 46.), Kr.e. 160-153: 328.316 polgár (Liv. per. 47.) Kr.e. 153-150-ben: 324.004 polgár (Liv. per. 48.), Kr.e.141.-139: 328.442 polgár (Liv. per. 54.), Kr.e. 136-134: 317.933 polgár (Liv. per. 56.), Kr.e. 133-129: 318.823 polgár (Liv. per. 59.), Kr.e. 126-121: 394.736 polgár (Liv. per. 60.), Kr.e. 114-111: 394.336 polgár (Liv. per. 63.). A szövetséges háborúk után a polgárjog Itáliára való kiterjesztése a censusban is megfigyelhető: Kr.e. 70-96: 900.000 polgár (kerekített, Liv. per. 98.)

valójában a cenzorok e körben teljes döntési szabadsággal rendelkeztek. Ezért előfordulhatott, hogy valakit büntetésül alacsonyabb vagyoni osztályba soroltak be, mint ahova tényleges vagyona alapján tartozott, a fizetendő adóját azonban az adott osztálytól eltérően mégis magasabb mértékben határozzák meg!²¹⁸ Arra is volt lehetőségük, hogy fikciót alkalmazva egyes vagyontárgyak értékét azok tényleges értékétől eltérően állapítsák meg, amivel megnövelték az adófizetési kötelezettséget.²¹⁹ A cenzorok nemcsak vagyoni osztályokba, de a területi egységekbe (*tribus*) is besorolták a polgárokat és itt is széleskörű döntési jogosítvánnyal bírtak, a tribusok közül bármelyikbe besorolhatták a polgárt. Időnként problémát okozott a felszabadítottak (*libertini*) besorolása is, ők ugyan csak aktív választójoggal rendelkeztek, de nagy számuk miatt befolyásolhatták a szavazások eredményét. Ennek korlátozására őket általában csak a négy városi tribusba²²⁰ vagy azok közül sorsolással kiválasztott egybe sorolták be.²²¹

A vagyonbecslés mellett idővel önálló feladatként rögzült a két római elit-réteg: a *szenátori rend és a lovagrend listájának összeállítása (lectio senatus)*.²²² A szenátus listájának időnkénti összeállítását az indokolta, hogy az a természetes elhalálózások miatt ne váljon működésképtelenné. Felvételre általában a volt főmagisztrátusok közül kerültek ki a jelöltek, de kivételesen alacsonyabb tisztségeket betöltők is bekerülhettek, mint például a *Cannae*-i csata után, amikor a nagy emberveszteség miatt egyszerre 177 új tag került be.²²³ A szenátori lista összeállítása azonban arra is lehetőséget adott, hogy a cenzorok elmozdítsák azokat, akik megítélésük szerint erre méltatlanok voltak, ennek okát fel is jegyezték nevük mellé (*nota censoria*).²²⁴ Ez adta a cenzorok kezébe az igazi hatalmat, ettől vált a tisztség a legfontosabbá, mivel az érett köztársaságtól a szenátus volt a római politikai élet központja. A kizártak száma azonban nem volt magas: általában az 5%-ot sem érte el és csak ritkán ment kevéssel 10% felé.²²⁵ A szenátus listájának összeállításakor különös jelentősége volt annak, hogy a sorsolással kiválasztott egyik cenzor kit helyezett a lista élére (*princeps senatus*). Ide bárkit

²¹⁸ Liv. 4.24.

²¹⁹ Liv. 39.44.2. „S Cato utasította a biztosokat, hogy a tizenötezer asnál többet érő női ékességek, ruhák és kocsik értékének tízszeresét írják be a jegyzékbe. A húszévesnél fiatalabb rabszolgákat, akiknek értékét a legutóbbi becsléskor tizezer asban vagy ennél többen állapították meg, hasonlóképpen értékük tízszeresére kellett becsülniük, s mindezeknek adóját minden ezer as után három asban állapította meg.”

²²⁰ Liv. 9.46.

²²¹ Liv. 45.15.

²²² Liv. 40.53.

²²³ Liv. 23.23.6.

²²⁴ Liv. 39.42.

²²⁵ Ld. Kr.e. 209: 8 fő (Liv. 27.11.), Kr.e. 204: 7 fő (Liv. 29.37.), Kr.e. 194: 3 fő (Liv. 34.44.), Kr.e. 189: 4 fő (Liv. 38.28.), Kr.e. 184: 7 fő (Liv. 39.42.), Kr.e. 179: 3 fő (Liv. 40.51.), Kr.e. 174: 9 fő (Liv. 41.27.), Kr.e. 169: 7 fő (Liv. 43.14.), Kr.e. 256-250 között: 16 fő (Liv. per. 18.), Kr.e. 118-115: 32 fő (Liv. per. 62)

megnevezhetett,²²⁶ de a gyakorlat szerint ez a hely általában legidősebb volt cenzort illetve meg. Ehhez nemcsak megbecsülés, de esetlegesen tényleges államhatalmi funkció is kapcsolódhatott, imperiummal rendelkező magisztrátus hiányában ugyanis ő hívta össze és vezette le a szenátus üléseit.

A lovagi rendbe a vagyoni helyzet alapján lehetett be és szintén büntetésből lehetett kikerülni, ez is a cenzorok hatáskörébe tartozott. A kizártak száma általában itt sem volt magas, kivéve a Kr.e. 169. évet, amikor Livius szerint sok lovagot zártak ki, de sem az okot, sem számszerű adatokat nem közöl.²²⁷

A cenzorok feladata volt a polgárok felett az *erkölcsfelügyelet (regimen morum)*²²⁸ ellátása, vagyis a jogilag esetleg még megengedett vagy nem szabályozott, de az erkölcs (*mos*) szabályaiba ütköző cselekedetek üldözése. Ez a forrásokban leggyakrabban a második pun háború idején a katonai fegyelem helyreállítása érdekében jelenik meg.²²⁹

A cenzorok feladatát képezte még az *állami vagyon védelme* is, ide elsősorban az *építésrendészeti feladatok* ellátása tartozott.²³⁰ Ennek keretében építési engedélyt adtak a közterületen építendő építményekre ill. elbontatták az ott engedély nélkül emelt építményeket²³¹ ill. a kövízvezetésekre történt engedély nélküli rácsatlakozásokat²³² is.

A cenzori feladatok közül kiemelkedik az *állami vagyonnal való gazdálkodás*. Ennek legnagyobb szeletét a *kiadási oldalon* az állami építkezések²³³ képezték, amire vállalkozási szerződéseket kötöttek, de feladatuk lehetett közcélú vásárlás²³⁴ és játékok rendezése is.²³⁵ A kiadásokkal kapcsolatban azonban a cenzorok nem rendelkezhetek önállóan a kifizetésekről, a szenátus határozta meg az általuk elkölthető keretösszeg nagyságát.²³⁶ A cenzorok csak azon belül költhettek szabadon. A kifizetéseket ténylegesen a *quaestor* teljesítette az államkincstárból, így a cenzorok nem tudtak túlköltekezni.

Az állami vagyonnal való gazdálkodás keretében a cenzorok a kiadási oldalon a szenátus döntéséhez voltak kötve, a *bevételi oldalt* viszont már szabadon határozhatták meg.

²²⁶ Liv. 27.11.11. „Sempronius azt vetette ellene, hogy akiknek az istenek sorshúzás révén megadták a kiválasztás jogát, annak egyszersmind azt a jogot is megadták, hogy szabad keze legyen a kiválasztásban.”

²²⁷ Liv. 43.16., Kr.e. 169

²²⁸ Cic. fam. 3.13.2. „*magister morum*”

²²⁹ Liv. 24.18., 24.43., 27.11.

²³⁰ Cic. leg. 3.3.(7)

²³¹ Liv. 43.16.

²³² Liv. 39.44., Plut. Cato 19.1.

²³³ Liv. 6.32., 9.29., 9.43., per. 20., 29.37., 34.53., 36.36., 39.44., 41.27., 42.3., 45.15., Polyb. 6.13.

²³⁴ Liv. 39.44., 44.16.

²³⁵ Liv. 40.52., 42.10.

²³⁶ Polyb. 6.13. „Ugyancsak a senatus dönt a legfontosabb és legnagyobb ráfordítások ügyében is, ugyanis ez szabja meg, hogy a cenzorok ötvenként mennyit költhetnek a régi középületek karbantartására és új épületek emelésére.” (ford.: MURAKÖZY Gyula) Egyévi adóbevétel: Liv. 40.46.16., félévi adóbevétel: Liv. 44.16.9.

Hatáskörükbe tartozott nemcsak a polgárok adójának megállapítása, de a vám- és adójövedelmek, így például a kikötői vámok (*portoria*),²³⁷ az állami földek haszonbérének (*vectigalia, scriptura*),²³⁸ ill. később törvényi felhatalmazás alapján egyes provinciákra kivetett adók (*vectigalia, stipendia*)²³⁹ megállapítása,²⁴⁰ továbbá mindezek behajtására a vállalozási szerződések megkötése is.²⁴¹ De hatósági árat is megállapíthattak, például Kr.e. 204-ben a vállalozási szerződésekben előírták, hogy hol, mennyi lehet a só ára.²⁴² Az állami földtulajdon „eladása”²⁴³ esetén pedig ők határozták meg a „vételárat”.

2.1.2.5. Az aedilis

Az *aedilisek potestasszal rendelkező magistrates minores* voltak. Az aedilisek eredetileg a plebs kultikus szentélyben az Aventinuson álló Ceres templomában voltak templomszolgák (*aedituus magister*). A templom gazdasági vezetéséhez kapcsolódóan ők kezelték az ide kerülő vagyonokat, végezték például a kiátkozott (*homo sacer*)²⁴⁴ személyek vagyonának elárverezését és a plebs részére a gabona beszerzését is.²⁴⁵ Ebből alakult ki az *aedilis plebis*, mint plebejusi tisztség Kr.e. 494-ben és feladatuk lett a néptribunusok munkájának segítése.²⁴⁶ További feladatkörük a patrícius-plebejus harc során fokozatosan alakult ki: garanciális szempontok miatt ők őrizték a szenátus határozatait,²⁴⁷ de az ő feladatuk volt a XII táblás törvény ércbe vésetése és a Forumon való elhelyezése is.²⁴⁸ De feladatukat képezte a vásárok felügyelete és az idegen vallási kultuszok elleni fellépés is.²⁴⁹

Az *aedilis curulis* tisztségének bevezetésére viszont csak Kr.e. 367-ben kerül sor,²⁵⁰ ekkor a plebejusok térnyerését ellensúlyozandó, a patríciusok is igyekeztek új tisztségekhez jutni. Ezért az új *praetori* tisztség mellett az *aedilis plebis* ellensúlyaként létrehozták az

²³⁷ Liv. 32.7., 40.52.

²³⁸ Liv. 42.19., Cic. in Verr. 2.5.21.(53), Varro r.r. 2.1.16.

²³⁹ Cic. in Verr. 2.3.6.(12), Cic. leg. 3.3.7.

²⁴⁰ Liv. 29.37.

²⁴¹ Liv. 32.7., Cic. in Verr. 2.3.6.(12), 2.5.21.(53)

²⁴² Liv. 29.37.

²⁴³ Liv. 32.7., 40.46., 41.27. Ezek azonban nem jelentettek tényleges tulajdonátruházást, csak a használati jog határozatlan időre való átengedését.

²⁴⁴ Ld. XII tab. VIII/21 „PATRONUS SI CLIENTI FRAUDEM FECERIT, SACER ESTO”

²⁴⁵ Vö. Liv. 10.11., 23.41., 26.10., 30.26., 31.4., 31.50., 33.42.

²⁴⁶ Gell. 17.21.10.

²⁴⁷ Liv. 3.55. Kr.e. 449-től, később azonban ezek, majd Kr. e. 62-től a törvények is átkerültek az *aerariumba*, a *quaestorok* felügyelete alá.

²⁴⁸ Liv. 3.57.

²⁴⁹ Liv. 4.30., 6.4., 25.1., 39.14.,

²⁵⁰ Liv. 6.42., vö. *lex Furia de aedilibus curulibus*, Kr.e. 367

aedilis curulis tisztségét is, amit megkülönböztetésül feljogosítottak a hivatali szék (*sella curulis*) használatára és hirdetmény (*edictum*) kiadására is.²⁵¹

Mindkét *aedilis* fő feladatkörébe tartozott a játékok²⁵² rendezése, az *aedilis curulis* a *ludi maximi*²⁵³ vagy (*ludi Romani*)²⁵⁴ játékokat (szeptemberben), az *aedilis plebis* pedig a *ludi plebei*-t (novemberben) rendezte meg. Ezen túl feladtuk volt a városban a közrend fenntartása,²⁵⁵ ide értve az utcákon a közforgalom zavartalanságának biztosítását,²⁵⁶ az éjszakai összejövetelek megakadályozását is²⁵⁷ és ők gondoskodtak a törvénykezési szünetek betartatásáról.²⁵⁸ Az *aedilis curulisek* legismertebb feladata a piacfelügyelet volt, ide értve a mérlegek és súlyok ellenőrzését is.

Az aedilisek bizonyos ügyekben közvádlóként léphettek fel: általában a magánhasználatba adott közföldek nagyságát korlátozó rendelkezések megszegőivel szemben,²⁵⁹ de találunk említést az uzsora²⁶⁰ és egyes nemi bűncselekmények (pl. *stuprum*)²⁶¹ miatti perlésre is. Mivel az általuk kiszabott bírságot a megbírságolt polgár tiltakozása esetén a népgyűlésnek kellett jóváhagynia, ezért a nép- ill. a plebs gyűlését is összehívhatták. Feltételezhetően az *aedilis curulis* által kezdeményezett perekben a *comitia tributa*, az *aedilis plebis* által kezdeményezettekben pedig a *consilium plebis* döntött. Az így kiszabott büntetéspénz nem került be az államkincstárba, hanem azt az aedilisek használhatták fel közcélra. Ennek oka, hogy ezek bizonytalan és rendszertelen összegek voltak, ezért felhasználásuk így egyszerűbb volt. Plinius szerint ezt a megoldást Cn. Flavius alkalmazta először Kr.e. 305-ben azért, mert a Concordiának felajánlott templom felépítésére nem kapta meg a szükséges összeget, amit ebből egészített ki.²⁶² A bírságpénzt a játékok megrendezésére és a város szépítésére használták fel: leggyakrabban szobrokra²⁶³ vagy díszekre,²⁶⁴ vagy építkezésekre.²⁶⁵ A pereket általában közösen indították, kivételes volt, amikor a két *aedilis* külön-külön indított pert.²⁶⁶

²⁵¹ Gell. 4.2.1.

²⁵² Liv. 10.47., 23.30., 24.43., 25.2., 27.6., 27.21., 27.36., 29.11., 30.26., 30.39., 31.4., 31.50., 32.7., 32.27., 33.25., 33.42., 34.54., 38.35., 39.7., 40.44.

²⁵³ Liv. 6.42.

²⁵⁴ Liv. 25.2.

²⁵⁵ Cic. leg. 3.3.(7)

²⁵⁶ Paul. D. 18.6.13. „*Lectos emptos aedilis, cum in via positi essent, concidit.*”

²⁵⁷ Liv. 39.14.

²⁵⁸ Liv. 3.27., 4.31., 9.7., 23.25.

²⁵⁹ Liv. 7.16., 10.13., 10.23., 10.47., 33.42., 35.10., Gell. 6.3.45.

²⁶⁰ Liv. 7.28., 10.23., 35.41., 38.35.

²⁶¹ Liv. 8.22., 10.31.

²⁶² Plin. nat. hist. 33.6.19.

²⁶³ Liv. 10.23., 27.6., 30.39., 31.50., 33.25., 35.41., 38.35.

²⁶⁴ Liv. 10.23.12.: ércműszöb, Liv. 35.10.12., 35.41.10., 38.35.5.: aranyozott pajzsok

²⁶⁵ Liv. 10.23.13.: út, Liv. 10.33.9.: szentély, Liv. 10.47.4.: út, Liv. 24.16.19.: templom, Liv. 33.42.8.: szentély, Liv. 35.10.12. és Liv. 35.41.10.: oszlopcsarnok (*porticus*)

²⁶⁶ Liv. 38.35.

Minél több ilyen pert nyert meg az aedilis, annál több pénzt tudott felhasználni, amivel politikai karrierjét is építette. Egyetlen korlátja a tudottan alaptalan vád emelésének (*calumnia*) tilalma volt, ami arra szorította, hogy alaptalanul ne indítson pert, tudunk ugyanis felmentő ítéletekről is.²⁶⁷

Az *aedilisek* másik fontos feladata a közösség gabonával (később olajjal) való ellátásának biztosítása volt.²⁶⁸ Ennek keretében lehetőségük volt gabona vásárlására²⁶⁹ és eladására, de kezelték a hadizsákmány részeként beérkező gabonát is.²⁷⁰ Ez egészen a principátus kezdetéig így működött, amikor Augustus a gabonaellátásra egy önálló új tisztséget alakított ki (*praefectus annonae*).²⁷¹

2.1.2.6. A quaestor

A *quaestorok potestasszal rendelkező magistrates minores* voltak. A tisztség keletkezésének ideje és annak pontos eredete is bizonytalan,²⁷² az feltehetően már a királykorban is létezett. Eredetét egyes bűncselekmények (emberölés /*parricidium*/) nyomozati tevékenységhez vagy az állami pénzügyekhez szokásos kapcsolni,²⁷³ de később ez utóbbi maradt a meghatározó feladatuk.²⁷⁴ Ennek kialakulását azzal magyarázhatjuk, hogy az ősi időkben a rómaiak még nem használtak vert pénzt, csak a mérlegelt rezes (*aes rude*),²⁷⁵ amelynek értékét annak tömege adta. A mérlegelés időigényessége és a minőség megállapításához szükséges szaktudás miatt ez a feladat már korán önállósult és levált az állam vezetőjének általános feladatköréről. Az eredete azonban megmaradt abban a szabályban, hogy a konzulok később is saját jogon utasíthatták a *quaestorok*at kifizetések teljesítésére.²⁷⁶ Később a növekvő feladatokkal a *quaestorok* száma is növekedett, előbb kettőről négyre (Kr.e. 421) és ekkortól lett ez a tisztség a plebejusok számára is elérhető,²⁷⁷

²⁶⁷ Liv. 33.42., 38.35.

²⁶⁸ Gabona: Liv. 10.11., 30.26., 33.42., Cic. leg. 3.3.7., olaj: Liv. 25.2.8.

²⁶⁹ Liv. 10.11.

²⁷⁰ Liv. 23.41.

²⁷¹ MOMMSEN Staatsrecht 2. 503.

²⁷² *lex Valeria de quaestoribus*, Kr.e. 509

²⁷³ Varro l.l. 5.81., Pomp. D. 1.2.2.22. és 23.

²⁷⁴ Pomp. D. 1.2.2.22., Cic. leg. 3.3.(6)

²⁷⁵ Plin. nat. hist. 33.43. A pénzben lévő fém tisztaságát később pecséttel jelezték a tömbön (*aes signatum* vö. Plin. nat. hist. 33.43.). A pénzérme (*aes grave* vö. Liv. 5.60.6.) használata legkorábban a Kr.e. V. sz.-ra (MARQUARDT 6-7.o.), de inkább csak a IV. sz.-ra tehető. (Ld. PÓLAY Elemér: Iniuria Types in Roman Law, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 81.o.). A római pénzverés pedig csak a Kr.e. III. században (Kr.e. 269 körül) jelent meg.

²⁷⁶ Polyb. 6.12. „A közpénzekből annyit költhetnek el, amennyit jónak látnak, és az alájuk rendelt *quaestor* e téren köteles teljesíteni minden utasításukat.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

²⁷⁷ Liv. 4.43.

majd négyről nyolcra növelték,²⁷⁸ mivel a meghódított területekből szerveződött provinciák helytartóit is megillette a *provinciai quaestor*.²⁷⁹ Az általános „polgári” vagy forrásszerűen a „városi” quaestor (*quaestor urbanus*)²⁸⁰ mellett volt egy pénzügyi segítője a mindenkori hadvezérnek is: a *hadi-quaestor*.²⁸¹ Az ő feladata volt a *ministeria belli*,²⁸² azaz a sikeres hadjárat anyagi feltételeinek biztosítása, ennek körében kezelte a hadipénztárt,²⁸³ felmérte a hadizsákmányt²⁸⁴ és ő vezette annak elárverezését²⁸⁵ is.

A *polgári quaestor* fő feladata az államkincstár felügyelete ill. a ki- és befizetések lebonyolítása volt. Mivel ők őrizték az államkincstár kulcsait,²⁸⁶ ezért a ki- ill. a befizetéseket fizikailag csak az ő közreműködésükkel lehetett teljesíteni.²⁸⁷ A konzul saját jogán, de minden más magisztrátus csak a szenátus előzetes engedélyével, annak keretei között rendelkezhetett az államkincstárból teljesítendő kifizetésekről. Ez a gyakorlatban úgy működött, hogy a szenátus egy keretösszeget²⁸⁸ engedélyezett az adott magisztrátus számára, aki ezen belül már szabadon rendelkezhetett. A *quaestor* a „számla” megnyitásáról közvetlenül a szenátustól szerzett tudomást, ezért részt vehetett annak ülésein. A még felhasználható összeget is a *quaestor* tartotta nyilván és ellenőrizte, ezért a magisztrátus nem tudta túllépni a rendelkezésére bocsátott összeget. De a biztosíték fordítva is működött: a *quaestor* saját jogán sem kifizetést nem teljesíthetett, se tartozást nem engedhetett el, így a pénzmozgáshoz hozzá kellett tudnia rendelnie a szenátus vagy egy másik magisztrátus döntését. Ezzel a hatásköri megosztással a római jog biztosította az ellenőrizhetetlen pénzmozgások kizárását, a *quaestor* tételesen felelős volt a kincstári vagyonért. A biztosíték hatékonyságát növelte, hogy az államkincstárral kapcsolatos ügyleteket már a korai időktől kezdve írásban (*tabulae publicae*) is rögzítették. Ezeket azonban nem személyesen ők vezették, hanem erre megfelelő képzett személyzet (*tribuni aerarii, scribae publici*) állt rendelkezésükre.²⁸⁹

²⁷⁸ Liv. per. 15. Kr.e. 265

²⁷⁹ Cic. div. in Caec. 10.32.

²⁸⁰ Liv. 38.58., 39.7., 42.6., Cic. Philipp. 9.7.16., 14.14.38., Cic. fam. 2.17.4., később „*quaestores aerarii*”-ként is ismert vö. Tacit. ann. 13.18.

²⁸¹ Liv. 4.43. (Kr.e. 421)

²⁸² Liv. 4.43.

²⁸³ Liv. 23.15., Cic. in Verr. 2.1.13.(36)

²⁸⁴ Liv. 5.19., 25.31., 26.47., per. 57., Cic. fam. 2.17.4.

²⁸⁵ Liv. 4.53., Gell. 13.25.29., Plautus Captivi 1.2.1.

²⁸⁶ Liv. 38.55., Gell. 13.25.31.

²⁸⁷ Liv. 38.55.13. „S mikor a quaestorok a törvény tilalmára hivatkozva nem mertek pénzt kivenni a kincstárból, mondják, hogy Scipio önérzetesen követelte a kulcsot, kijelentve, hogy ki fogja nyitni a kincstárt, hiszen az ő érdeme, hogy zárva kell tartani.”, Polyb. 23.14. „Amikor egy sürgős ügyletnek pénzre volt szüksége, és a *quaestor* valamilyen törvényes akadályra hivatkozva nem volt hajlandó aznap megnyitni a kincstárat, akkor Publius Scipio kezébe fogta a kulcsokat, azt mondta a senatusban, hogy majd ő kinyitja, hiszen neki köszönhető, hogy bezárták.” (ford.: KATÓ Péter), Cic. pro Font. 2.3., Cic. in Verr. 2.3.76.(177)

²⁸⁸ MOMMSEN Staatsrecht 2. 554.o.

²⁸⁹ Liv. 26.36., 40.29.

A *polgári quaestor* felelt ezen túl bizonyos állami bevételek beszedéséért is. Nyilvántartásukba a törvény vagy más magisztrátus döntése alapján keletkezett adósságokat jegyezheték be.²⁹⁰ A quaestorok ellenőrizték, hogy az állammal szerződést kötők ill. a büntető eljárás alá vont személyek által felajánlott biztosítékok pénzügyi szempontból megfelelőek-e,²⁹¹ ill. vagyonekbobzás esetén ők foglalták le és árverezték el az elítélt vagyonát.²⁹² Az állami pénzügyek területén az ő feladatuk volt a pénzverés is és ők működtek közre az állami földek „eladása” esetén is, de egyikről sem ők hozták meg az elvi döntést.²⁹³ Eseti jellegű feladatuk lehetett még a szenátus utasítása és felhatalmazása alapján, a külföldi követek megfelelő színvonalú ellátásának biztosítása.²⁹⁴

2.1.2.7. A diktátor

A *dictator imperiummal rendelkező rendkívüli, főmagisztrátus* volt. Az általános szabályok alóli kivételként egyedül töltötte be a hivatalát, hivatali ideje pedig hat hónapig tartott. A köztársaságot a két konzul vezette, de rendkívüli helyzetekben az osztott hatalomgyakorlás a hatékonyság rovására ment volna, ezért már korán kialakult az ilyen helyzetekre az egyszemélyi és korlátozástól mentes vezetés gyakorlata.²⁹⁵ A hagyomány már Kr.e. 499-ben említi az első diktátort,²⁹⁶ bár ez a később közismert elnevezés sem alakult ki rögtön.²⁹⁷ A korai időkben működő diktátorokat ugyanis a források nevezik *magister populinak* is,²⁹⁸ ami a monarchikus eredetet bizonyítja.²⁹⁹ A királynak hadvezetési ügyekben volt a segítője a *magister populi*, aki a gyalogságot és a *magister equitum*, aki a lovasságot és a segédcapatokat vezette.³⁰⁰ A korai köztársaságban ezt elevenítették fel, de mivel az elnevezés túlságosan emlékeztetett a királyságra, ezért a *magister populi* elnevezést felváltotta a környező latin városokban használt semlegesebb *dictator* elnevezés. A *magister equitum* elnevezést azonban meghagyták, feladata lényegében nem változott.³⁰¹ Ezt az eredetet és

²⁹⁰ Liv. 33.42.4. „Ezért a quaestorok követelték a jós- és főpapoktól az adót, amelynek befizetését a háború folyamán elmulasztották.” A papi testületek ugyanis általában mentesek voltak az adókötelezettség és az adófizetés alól, de egy régi törvény felfüggesztette ezt gall invázió (*tumultus gallicus*) esetére.

²⁹¹ Liv. 38.58.

²⁹² Liv. 38.60., 4.15.

²⁹³ Liv. 28.46.

²⁹⁴ Liv. 45.13., 45.14., 45.14.

²⁹⁵ Cic. rep. 2.32.56., Liv. 2.18.

²⁹⁶ Liv. 2.18., Cic. rep. 2.32.56., az első plebejus diktátor csak a Kr.e. 355. évben jelent meg. Liv. 7.17.

²⁹⁷ Egyes forrásokban az állam vezetőire egyaránt használták a „*magister populi*”, a „*praetor*” és a „*dictator*” elnevezéseket.

²⁹⁸ Varro l.l. 6.61. „*hinc dictator magister populi.*”, Cic. leg. 3.3.9.

²⁹⁹ Pomp. D. 1.2.2.19.

³⁰⁰ Varro l.l. 5.82.

³⁰¹ Arch. Char. D. 1.11.1.

feladat megosztást bizonyítja, hogy a diktátornak még a Kr.e. 216-ban is külön engedélyt kellett kérnie a népgyűléstől ahhoz, hogy egyáltalán lóra szállhasson!³⁰² A korai köztársaság idejében a diktátor sokszor szerepel a forrásokban, de a második pun háború után jó százhusz évre eltűnt az államéletből,³⁰³ anélkül azonban, hogy a tisztséget formálisan eltörölték volna, ami a közjogi *desuetudora* szép példa. Ennek oka, hogy a polgári életben a fellebbezési jogot ekkorra már kiterjesztették a diktátor döntéseire is, így belpolitikai okból nem volt értelme diktátort kinevezni, helyét a rendkívüli állapot kihirdetése (*senatus consultum ultimum*) vette át. A háborúk pedig már Itálián kívül zajlottak, ahol a hat hónapos hivatali idő kevés volt, a megoldás itt a hadvezérek hivatali idejének meghosszabbítása lett (*promagistrati*). A diktatúra intézménye azonban előkerült a köztársaság válsága idején, ahol az egyeduralomra törő politikusok használták fel céljaik elérésére. Sulla ennek segítségével legalizálta hatalmát és számolt le ellenfeleivel, ő azonban ezután Kr.e. 79-ben még lemondott tisztségéről.³⁰⁴ Iulius Caesar viszont előbb egy, majd tíz évre nevezette ki magát, majd Kr.e. 44 február 14.-én felvette az élethossziglani diktátor tisztségét (*dictator perpetuus*),³⁰⁵ ami a rómaiak számára a királyi hatalommal volt egyenlő,³⁰⁶ ezért ellenfelei végeztek vele. Ebből okulva Octavianus már gondosan elkerülte a diktátor elnevezés használatát, így Iulius Caesar meggyilkolásával a diktátori tisztség is véget ért Rómában.³⁰⁷

A diktátor két ponton határolható el a konzuloktól: ez egyik, hogy ő *egy személyben* gyakorolta a *teljes állami főhatalmat*,³⁰⁸ amit „*summum imperium*”-nak³⁰⁹ vagy „*maius imperium*”-nak³¹⁰ neveznek a források, megkülönböztetésül a konzulokat megillető *imperium*tól. Csak egy kivételes esetet találunk a forrásokban, amikor két diktátor volt egyszerre hivatalban, itt azonban a második csak forma szerint volt diktátor, ő ténylegesen cenzori feladatokat látott el, így ezt figyelmen kívül hagyhatjuk.³¹¹ A diktátor hatalmát tekintve a konzulok felett állt,³¹² amit a hatalmi jelvények is kifejeztek: a diktátort 24 liktor illette meg,³¹³ a konzulokat csak 12-12,³¹⁴ de a diktátor előtt csak saját liktoraik nélkül

³⁰² Liv. 23.14., Plut. Fabius 4.1.

³⁰³ Az utolsó hadvezetéssel foglalkozó diktátor Kr.e. 216-ban M. Iunius Pera volt (Liv. 23.19.), polgári feladatra (népgyűlés levezetése) pedig utolsó alkalommal Kr.e. 202-ben neveztek ki diktátort. (Liv. 30.26.)

³⁰⁴ Plut. Sulla 34., Suet. Caesar 77.

³⁰⁵ Cic. Philipp. 2.34.(87), Liv. per. 116, Suet. Caesar 76.

³⁰⁶ Cic. Philipp. 1.3.

³⁰⁷ Liv. per. 116.

³⁰⁸ Arch. Char. D. 1.11.1.pr.

³⁰⁹ Liv. 6.38.

³¹⁰ Liv. 7.3., Liv. 22.10.10. „*maximus imperium*”

³¹¹ Kinevezésére a *Cannae*-i csatavesztés után, a szenátus gyors kiegészítésére került sor. (Liv. 23.22.11.)

³¹² Liv. 30.24.

³¹³ Plut. Fabius 4.2., Liv. per. 89.

³¹⁴ Liv. 24.44., Plut. Fabius 4.2.

jelenhettek meg.³¹⁵ A diktátor kinevezése után a rendes magisztrátusok továbbra is hivatalban maradhettek, de hivatali hatalmuk nyugodott³¹⁶ és csak mint a diktátor megbízottjai járhattak el,³¹⁷ lemondása után viszont automatikusan újra megillette őket a hivatali hatalmuk. A diktátor hatalma kezdetben korlátlan volt,³¹⁸ idővel azonban az ő döntéseivel szemben is lehetővé vált a városban fellebbezési jog gyakorlása.³¹⁹

A másik különbség a *hivatali idő*, ami kivételt jelent az *annuitas* elve alól: mivel a diktátort mindig egy feladat elvégzésére nevezték ki, így annak teljesítésével ki is merítette megbízatását. De azért, hogy ezzel ne lehessen visszaélni, beiktattak egy *hat hónapos* abszolút időkorlátot.³²⁰ Ez feltehetően a korai idők hadvezetési szokásához igazodott, amikor még csak tavasztól-őszig vezettek hadjáratokat. A határidő leteltével mindenképpen le kellett mondania tisztségéről (*deklaratív hatály*), ellenkező esetben a királyság visszaállításának vádját (*affectatio regni*) kockáztatta, de azon belül bármikor lemondhatott (*konstitutív hatály*). A források egyébként számos példát hoznak, nyilván köztársaság válsága idején elterjedt visszaélések ellenpéldájaként arra, hogy a korai időkben diktátor feladata elvégzése után, néha alig pár nappal a kinevezése után már le is mondott.³²¹

A diktátor hatalma *három területen* azonban *korlátozottabb* volt, mint a konzuloké: a konzulok általános hatáskörrel rendelkeztek, a diktátort azonban mindig egy adott feladat elvégzésére nevezték ki, amitől ő nem térhetett el. Ha mégis megtette, akkor ezért utólag felelősségre vonását kezdeményezhették.³²² A másik korlát, hogy a diktátor nem nevezhetett ki újabb diktátort, míg a konzul igen. A harmadik korlát pedig az állami pénzügyek területén jelentkezett: a konzullal ellentétben diktátor önállóan nem rendelkezhetett a közpénzek kifizetéséről, csak a szenátus beleegyezésével.³²³

A diktátor elsődleges és legfontosabb hatásköre a *hadvezetés* (*dictator rei gerundae causa*) volt, a tisztség létrehozására is a válságos hadi helyzetek miatt került sor.³²⁴ A diktátor hadvezetéssel kapcsolatos feladata nem merült ki a hadsereg vezetésében, legalább ennyire fontos volt a háborúra való felkészülés is, például az eredményes sorozás. A konzuli

³¹⁵ Liv. 22.11. Plut. Fabius 4.2.

³¹⁶ Liv. 3.28., 5.49.

³¹⁷ Liv. 2.30. Erre példa a Kr.e. 494. év, amikor összesen tíz légiót állítottak harcba, ezekből négyet a diktátor személyesen, míg hármat-hármat a két konzul külön-külön vezetett. (Liv. 2.30.)

³¹⁸ Liv. 2.29.11. „Rajta hát – mondja – kiáltunk ki valakit dictatornak, akinek szava ellen nincs föllebbezés”, Pomp. D. 1.2.2.18.

³¹⁹ Pontosan nem ismert, hogy ezt melyik törvény állapította meg. Vagy a Kr.e. 300-ban kiadott *lex Valeria* vagy a Gracchusok reformtörekvései során hozott *lex Sempronia militaris* (Kr.e.123)

³²⁰ Liv. 9.34., 23.22., Cic. leg. 3.3.8.

³²¹ Ld. 8 nap (Liv. 4.47., 10.1.), 14 nap (Liv. 22.33.), 16 nap (Liv. 3.29, 4.34.), 20 nap (Liv. 6.28., 9.34.)

³²² Liv.7.4.

³²³ Liv. 22.23.

³²⁴ Liv. 2.19.

sorozásokat a korai időkben a néptribunusok gyakran akadályozták politikai nyomásgyakorlás céljából, a diktátor intézkedéseivel szemben azonban ekkor még nem volt *intercessio*, így ő a sorozást mindig meg tudta tartani.³²⁵

Diktátort a *polgári feladatok* ellátására is ki lehetett nevezni. Ide tartozott a *népgyűlés összehívása és levezetése* (*dictator comitorum habendorum causa*),³²⁶ ha az *imperiummal* rendelkező magisztrátus abban akadályoztatva volt.³²⁷ Egy esetben pedig diktátort neveztek ki a *senátus kiegészítésére* is (*dictator senatus legendi causa*).³²⁸ Vallási célból is lehetett diktátort kinevezni: *vallási ünnepnapok kijelölésére* (*dictator feriarum constituendarum causa*),³²⁹ *fogadalmi játékok lebonyolítására* (*dictator ludorum /faciendorum/ causa*),³³⁰ ill. egyes járványok elleni védekezésül egy ezüst *szög beütésére* a capitoliumi Jupiter templom ajtófélfájába (*dictator clavi figendi causa*).³³¹ A korai időkben gyakori ok volt *belső felkelések, lázadások elfojtása* is (*dictator seditionis sedendae causa*).³³²

A diktátor általában *kinevezéssel* került hivatalába. Kezdetben erre nem érvényesült semmilyen korlát, a források szerint azonban Kr.e. 321-től általában már csak konzulviselt személyt neveztek ki diktátornak, bár ez alól is találunk kivételeket.³³³ Diktátort csak a két konzul (ill. konzuli jogkörrel felruházott katonai tribunus) közül az egyik nevezhetett ki,³³⁴ a praetor már nem, ő csak a népgyűlést hívhatta össze és vezethette a diktátor megválasztására akkor, ha a kinevezés nem volt lehetséges.³³⁵ A konzul kinevezése ellen sme társa sem a néptribunusok nem élhettek *intercessio*s joggal. A kinevező saját személyén kívül bárkit kinevezhetett, akár hivatalban lévő társát,³³⁶ vagy saját rokonát is.³³⁷ A kinevezés után szükséges volt a diktátor *imperiummal* való felruházása, amit a *comitia curiata* mindig automatikusan megadott.³³⁸ A diktátor csak ettől a pillanattól kezdve gyakorolhatta a teljes állami főhatalmat, ez előtt nem kezdhette meg tevékenységét, csak a helyettesét, a *lovassági parancsnokot* (*magister equitum*) nevezhette ki. Ennek személyét szabadon határozta meg,

³²⁵ Liv. 2.32., 3.27.

³²⁶ Liv. 7.9., 7.26., 8.23., 8.37., 9.7., 9.39., 9.44., 22.33., 25.2., 27.5., 27.6., 27.29., 27.33., 28.10., 29.10., 30.26., 30.39.

³²⁷ Távollét (Liv. 22.8., 25.2.), halál (Liv. 22.8.), betegség (Liv. 7.24., 8.12.), sebesülés (Liv. 27.29.)

³²⁸ Liv. 23.22., 23.23.

³²⁹ Liv. 7.28.

³³⁰ Liv. 8.40., 9.34., 27.33., 30.39.

³³¹ Liv. 7.3., 8.18., 9.28. 9.34.

³³² Liv. 3.20., 4.14-15., 6.12., 6.15.

³³³ Liv. per. 19.

³³⁴ Liv. 4.31.4. „A vallásos hit ez elé is akadályt gördített, hiszen diktátort csak consul nevezhet ki – az augurok, akiknek tanácsát kérték, azonban fölmentést adtak a vallásos szabály alól.” Ld. még Liv. 4.46., 5.7., 5.19., 6.2.

³³⁵ Liv. 22.8.

³³⁶ Liv. 8.12., 28.10.

³³⁷ Liv. 4.46.

³³⁸ Liv. 9.38.

nemcsak rokonát,³³⁹ de még hivatalban lévő magisztrátust is kinevezhetett,³⁴⁰ akár az őt diktátorra kinevezőt is!³⁴¹ A *magister equitum* eredeti feladata nevéből eredően a hadvezetés terén a lovasság irányítása volt, de ez a helyettes megillette a polgári feladatot végző diktátort is. A járulékos jelleg miatt a diktátor lemondása automatikusan megszüntette a *magister equitum* hivatalát is, de fordítva nem, a diktátor működhetett *magister equitum* nélkül is.³⁴²

2.1.2.8. Egyéb rendkívüli magisztrátusok (duumvirek, triumvirek, quinquevirek, decemvirek)

A diktátoron kívül más rendkívüli magisztrátusokat is ismert a római jog, akik *ad hoc* jelleggel egy-egy feladat felmerülésekor működtek. Közös jellemzőjük, hogy a tisztséget mindig *többen* (általában 2,3,5,10,15 fő) *töltötték be*, a tisztség elnevezése pedig az azt betöltők számából eredt. Tagjaik általában valamilyen *szaktudással* rendelkeztek, ezek tipikusan földmérői, bankári vagy szakrális ismeretek voltak. Általában csak potestással rendelkeztek, de ha a feladathoz szükséges volt, akkor imperiummal is felruházhatták őket. A tisztséget vagy választással³⁴³ vagy kinevezéssel³⁴⁴ nyerték el, ami általában az adott feladat elvégzéséig, ritkábban meghatározott ideig tartott.³⁴⁵

A legkevesebb tagból a *duumvirek* (kéttagú bizottság) álltak. A köztársaság idején fő feladatuk az építkezésekhez kötődik. Elsősorban a szakrális jellegű építmények építtetését (*duo viri aedi locandae*) ill. felszentelését (*duo viri aedi dedicandae*) végezték,³⁴⁶ ez utóbbihoz imperiummal való felruházásra is szükség volt. A feladat miatt tagjaik bizonyos építészeti ill. szakrális ismeretekkel is rendelkeztek. Róma hadiflottát épített ki, ilyen bizottságot hoztak létre szükség esetén annak felszerelésére is.³⁴⁷

A coloniák alapításakor *triumvirekkel*³⁴⁸ (háromtagú bizottság) vagy *quinquevirek*³⁴⁹ (öttagú bizottság) munkájával is. Ők *földmérői* szakismeretekkel rendelkeztek (*agrimensores*), sőt adott esetben a települések közötti vitákat is eldönthették.³⁵⁰ Az állami hitellel kapcsolatban szintén ilyen létszámú bizottságok működtek, tagjaik ekkor speciális

³³⁹ Liv. 4.46., 6.39.

³⁴⁰ Liv. 27.33.

³⁴¹ Liv. 4.56.

³⁴² Liv. 23.22.

³⁴³ Liv. 32.29.

³⁴⁴ Liv. 37.46.

³⁴⁵ Liv. 32.29., 34.53.

³⁴⁶ Liv. 7.28., 23.30., 23.31., 40.34., 40.44.

³⁴⁷ *lex Decia de duumviris navalibus*, Kr.e. 311, Liv. 9.30., 40.42.

³⁴⁸ Liv. 3.1., 5.24., 6.21., 9.28., 10.21., 21.25., 27.21., 31.49., 34.45., 34.53., 35.40., 37.46., 37.57., 39.44., 39.55., 40.29., 40.34., 40.43., 43.17., 45.13., per. 59.

³⁴⁹ Liv. 6.21., 45.13.

³⁵⁰ Liv. 45.13.

bankári szakismerettel rendelkeztek. A *triumviri mensarii* a második pun háború készpénzhiánya miatt,³⁵¹ a *quinqueviri mensarii* pedig a Kr.e. IV. században egy tömeges eladósodás miatti állami segítségnyújtás lebonyolítására kerültek kinevezésre.³⁵² Építési munkákra (városfalak kijavítására ill. szentélyek helyreállítására) is működött három-, ill. öttagú bizottság.³⁵³

A *decemvirek* (tíztagú bizottság) tevékenysége leginkább a XII táblás törvény létrehozásával kapcsolatban ismert (*decemviri legibus scribendis*),³⁵⁴ ők feladatkörük miatt *imperiummal* rendelkeztek és működésük két évében (Kr.e. 451-450) kizárólag ők gyakorolták a teljes állami főhatalmat.³⁵⁵ Ilyen tíztagú bizottságot azonban kivételesen földosztásra is alakítottak.³⁵⁶

A fentiekől meg kell különböztetnünk a vallás területén állandó jelleggel működő bizottságokat, ilyen hármast bizottságot hoztak létre Kr.e. 196-ban az áldozati lakomák szervezésére (*tresviri epulones*)³⁵⁷ és ilyen állandó tizesbizottság működött a Sybilla könyvek tanulmányozására is.³⁵⁸

2.1.2.9. Interrex

A tisztség a királykorból került át lényegében változatlanul, csak annyi elvi különbséget találunk, hogy a királykorban a királyok szükségképpen bekövetkező elhalálzásai miatt ez még időszakonként biztosan visszatérő tisztség volt. A köztársaság idején viszont már csak esetlegesen került alkalmazásra, csak akkor, ha minden *imperiummal* rendelkező magisztrátus elhunyt és nem volt már megválasztott tisztségviselő, aki korábban hivatalba léphetett volna és diktátor kinevezésére sem volt már lehetőség, mivel ezzel szintén át lehetett hidalni akár félévnyi időt is.³⁵⁹

2.1.2.10. A néptribunus (*tribunus plebis*)

³⁵¹ Liv. 23.21., 24.18., 26.36., *lex Minucia de triumviris mensariis*, Kr.e. 216.

³⁵² Liv 7.21-22.

³⁵³ Liv. 25.7.

³⁵⁴ Liv. 3.33., 4.4.

³⁵⁵ Liv. 3.36.

³⁵⁶ Liv. 31.49., 42.4.

³⁵⁷ Liv. 33.42.

³⁵⁸ Liv. 5.13., 7.27., 10.8., 21.62., 22.1., 22.9., 25.2., 25.12., 29.10., 36.37., 40.19., 40.37., 41.21., 42.2., 42.20., 43.13.

³⁵⁹ Liv. 3.8., 4.7., 4.50., 4.51., 5.17., 5.31., 6.1., 7.17., 7.22., 8.17., 8.23, 22.33., 35.6.

A néptribunus (*tribunus plebis*) kezdetben nem a római állam magisztrátusa volt, hanem csak a plebejusok védelmezője. A tisztség bevezetése kapcsolódott a plebejusok küzdelméhez, és az igen korán, az első *secessio* (kivonulás a Szent Hegyre, Kr.e. 494) lezárásaként bevezetésre került.³⁶⁰ Számuk kezdetben öt fő volt,³⁶¹ amit Kr.e. 457-ben tízre növeltek³⁶² és ez maradt meg később is. A néptribunusokat kezdetben a plebs saját maga választotta, majd az Kr.e. 471-től átkerült a *comitia tributa*-hoz.³⁶³ A patríciusokkal szembeni védelem miatt előírták, hogy ezt a tisztséget patríciusok nem tölthetik be.³⁶⁴ Kr.e. 287 után azonban ez az eredeti szerep már kiüresedett, de a tisztség megmaradt és beintegrálódott az államszervezetbe. Innetől szerepe a magisztrátusok végrehajtó hatalmával szembeni ellensúly volt, a néptribunusok ekkortól sokszor kifejezetten a szenátus kérésére avatkoztak be a magisztrátusok munkájába. Sulla diktatúrája idején történt ugyan próbálkozás az eredeti koncepcióhoz való visszatéréshez, például megtiltották, hogy a volt néptribunusok később curulisi tisztséget töltsenek be vagy hogy törvényjavaslatot terjesszenek elő,³⁶⁵ de Kr.e. 75 után ezek a tilalmak megszűntek.³⁶⁶ Mivel *de facto* magisztrátusok lettek, ezért nem volt már annak sem akadálya, hogy részt vehessenek a szenátus ülésein is, amit a *lex Atinia* kifejezetten is lehetővé tett.³⁶⁷ Korábban ugyanis innen ki voltak zárva, de az állami események nyomon követése érdekében kialakították azt a gyakorlatot, hogy a Curia ajtajához ültek és onnan hallgatták a bent folyó vitát.

A néptribunust tehát a plebejusok érdekképviselőjének, egyfajta jogvédőnek, ókori „ombudsman”-nak tarthatjuk. Fő feladata a hozzá fordulók részére *segítség nyújtása (ius auxilii)*³⁶⁸ az államhatalommal szemben, ezért nem hagyhatta el egy napnál hosszabb időre Rómát.³⁶⁹ A számára a védelemhez biztosított jogkör nagyon erős volt, mivel csaknem minden magisztrátus, majdnem minden döntése ellen tiltakozhatott (kivételesen a diktátor kinevezése és a censorok döntései). Ez a *tiltakozási jog (ius intercessionis)* megakadályozta már a döntés meghozatalát is³⁷⁰ vagy a meghozott döntés végrehajtását. Mivel a népgyűlés és a szenátus összehívása is egy magisztrátusi döntés volt, az ez ellen bejelentett tiltakozás a

³⁶⁰ Liv. 2.33., Gell. 17.21.10., Pomp. D. 1.2.2.20., *lex sacrata (de tribunis plebis)*, Kr.e. 494

³⁶¹ Liv. 2.33.

³⁶² Liv. 3.30., *plebiscitum de tribunis plebis decem creandis*, Kr.e. 457

³⁶³ Liv. 2.56., 2.57., 2.58., *lex Publilia Voleronis de plebeis magistratibus*, Kr.e. 471

³⁶⁴ Liv. 2.33.1. „hogy a népnek legyenek meg a maga sérthetetlen képviselői, akik segítségére lehetnek a consulokkal szemben, és ezt a tisztséget patrícius ne tölthesse be.”

³⁶⁵ Liv. per. 89., *lex Cornelia de tribunicia potestate*, Kr.e. 82

³⁶⁶ Liv. frag. 91.22., Liv. per. 97., *lex Aurelia de tribunicia potestate*, Kr.e. 75

³⁶⁷ *lex Atinia de tribunis plebis in senatum legendis*, Kr.e. 102 előtt, Gell. 14.8.2.

³⁶⁸ Liv. 4.60., 9.26.

³⁶⁹ Gell. 3.2.11.

³⁷⁰ Liv. 6.35.7. „megakadályozták a javaslatok felolvasását s a néphatározat kimondásához szükséges minden egyéb formáságot.”

testületi szervek összehívását is megbéníthatta.³⁷¹ A tiltakozási jog működésének megértéséhez azonban nem elsősorban egy-két nagy horderejű politikai döntés megakadályozására kell gondolnunk, hanem sok kis, egyszerű döntés meggátlására. Livius szerint a legerősebb joguk a kezdeti időkben a sorozás megakadályozása volt.³⁷² A sorozás központi jelentőségű volt a rómaiak életében és általában több napig is eltartott.³⁷³ Ilyenkor a néptribunusok követték az imperiummal rendelkező magisztrátust³⁷⁴ és amikor az sorozásba kezdett, minden egyes konkrét döntése ellen, konkrét intercessioval éltek.³⁷⁵ Mivel a néptribunusok is többen töltötték be a tisztséget, ezért társaik intézkedései ellen is tiltakozhattak,³⁷⁶ ami később lehetőséget adott a politikai vezetésnek arra, hogy ezt a fegyvert akár a magisztrátusok ellen, akár a többi néptribunus ellen is felhasználja.³⁷⁷

A sorozás megakadályozásán túl jelentős fegyver volt az adófizetés megtagadásának támogatása is,³⁷⁸ de az az állami élet szinte minden területén találhatunk példákat: a tisztségviselők megválasztása ellen,³⁷⁹ a diadalmenet megtartása ellen,³⁸⁰ szenátusi határozat meghozatala ellen,³⁸¹ törvényjavaslat benyújtása,³⁸² vagy megszavazása ellen,³⁸³ népgyűlés összehívása ellen.³⁸⁴ Büntető ügyekben is élhettek ezzel: a nyomozás elrendelése ellen,³⁸⁵ vádemelés ellen,³⁸⁶ a népgyűlés összehívása ellen ítélethozatal ügyében³⁸⁷ ill. kényszerintézkedések végrehajtásának³⁸⁸ elrendelése ellen. A tiltakozási jog tehát a városon belül széles körben működött, az azonban kezdetben nem terjedt ki a városfalakon kívül meghozott, ill. a diktátor a döntéseire,³⁸⁹ később azonban már azokra is kiterjesztették.³⁹⁰

³⁷¹ Liv. 4.43.6. „a tribunusok tiltakozási joga miatt nem hozhatott senatusi határozatot.”

³⁷² Liv. 3.69.2. „a katonai szolgálat megtagadása a legélesebb fegyver az atyákkal szemben.”, Ld. még: Liv. 2.43., 2.44., 3.11., 3.25., 3.30., 3.69., 4.30., 4.53., 4.55., 6.31.

³⁷³ Liv. 43.15.1. pl. tizenegy napig.

³⁷⁴ Liv. 4.55.3. „Közülük kettő azt a feladatot vállalta magára, hogy állandóan szemmel tart egy-egy consult.”

³⁷⁵ Liv. 3.11.1.-2. „S mikor kísérletképpen felolvassák egy-két ember nevét, megkezdődik az erőszakoskodás. Akit a consul parancsára a liktor megragad, azt a tribunus szavára le kell engednie.”

³⁷⁶ Liv. 6.35., 9.34., 24.43., 34.8.

³⁷⁷ Liv. 4.48.15. „Majd mihelyt a zaj elült, azok, akiket a vezető senatorok kegyeikbe fogadva megfelelően előkészítettek, kijelentették, ha tisztársaik előterjesztéséről a senatus úgy vélekedik, hogy az káros a köztársaságra, ők készen állnak rá, hogy a javaslatot tiltakozásukkal megakadályozzák. A tiltakozási jogukat gyakorló tribunusoknak a senatus köszönetet mondott.”

³⁷⁸ Liv. 4.60.5. „s mikor az adókiivetés valóban megtörtént, a tribunusok védelmet ígértek annak, aki a katonai zsold céljára szolgáló adó fizetését megtagadja.”

³⁷⁹ Liv. 6.35. 27.6., 32.7., 39.32.

³⁸⁰ Liv. 10.37., 33.22., 36.40.

³⁸¹ Liv. 4.50.

³⁸² Liv. 4.48., 4.50., 10.9., 34.1., per. 105.

³⁸³ Liv. 6.35.

³⁸⁴ Liv. 45.21.

³⁸⁵ Liv. 4.50., 4.51.

³⁸⁶ Liv. 9.26., 38.52.

³⁸⁷ Liv. 3.24.

³⁸⁸ Liv. 38.60.

³⁸⁹ Liv. 3.20.

Mivel a magisztrátus minden szabályon túlléphetett, így még a néptribunus tiltakozását is figyelmen kívül hagyhatta, ezzel azonban életét és vagyonát kockáztatta.³⁹¹ A tiltakozási jog azonban mindig csak egy konkrét magisztrátusi döntést akadályozott meg, de a magisztrátust nem korlátozta abban, hogy az így blokkolt döntését mikor és hányszor terjeszti újra elő.³⁹² Csak ritkán említik a források, hogy a tiltakozás hatására a magisztrátusok megváltoztatták volna véleményüket.³⁹³ A néptribunus senkit nem idézhetett maga elé, de a tiltakozáson kívül meg volt a joga bárki *elfogatására (prensio)*,³⁹⁴ amit a hivataloszója (*viator*) foganatosított.³⁹⁵ Ez alkalmas volt mind a hivatali idejét túllépő magisztrátus,³⁹⁶ mind a még hivatalban lévő magisztrátus előállítására is.³⁹⁷

Védelmi feladatuk ellátásához szükséges volt, hogy személyük fokozott jogi védelmet kapjon, az *szent és sérthetetlen (sacro sanctus)*³⁹⁸ volt, a személyére támadó életét és vagyonát is elveszítette.³⁹⁹ A halálbüntetést az ősi idők gyakorlata szerinti lincseléssel, a Tarpei-szikláról való ledobással hajtották végre⁴⁰⁰ és mivel ez nem minősült elítélésnek, ezért ez ellen a *provocatio* sem volt alkalmazható, azt csak a többi néptribunus közbelépése akadályozhatta meg. Az így kivégzett személy vagyona is elkobzásra került, azt a plebejusok kultikus céljaira használták fel.⁴⁰¹ A néptribunus személyi védelme kiterjedt házára is, ami így menedékkül szolgált a hozzá védelemért fordulóknak.

Fontos jogosítványuk volt a plebs gyűlésének összehívása és azon határozat (*plebiscitum*) meghozatalának kezdeményezése. Ez a határozat kezdetben nem az egész népre, hanem csak a plebsre volt kötelező, ami a *lex Hortensia* (Kr.e. 287) meghozatalával idejét múlttá vált és innentől a plebs gyűlése gyakorlatilag a negyedik népgyűlés lett, a *comitia tributata*ól lényegében csak az különböztette meg, hogy míg azon egy *magistratus curules* elnökölt, addig a plebs gyűlésén a néptribunus. Ebből következően innentől a néptribunus már

³⁹⁰ Pontosán nem ismert, hogy ezt melyik törvény állapította meg, feltételezhetően a Kr.e. 300-ban kiadott *lex Valeria*, de nem zárható ki, hogy csak a Gracchusok reformtörekvései vezettek el ide Kr.e. 123-ban. Vö. *lex Sempronia militaris*, Kr.e.123

³⁹¹ Liv. 43.16.10. „Először is felajánlotta Ti. Gracchus vagyonát az isteneknek, mert azzal, hogy pénzbüntetésre ítélte és megzálogolta azt az embert, aki a néptribunushoz fordult segítségért, nem engedelmeskedett a tribunus tiltakozásnak, s korlátozta őt hatalma gyakorlásában.”

³⁹² Liv. 39.32.

³⁹³ Liv. 33.22.

³⁹⁴ Liv. per. 105., Gell. 13.12.4. „mivel ősi szokás szerint a néptribunusoknak joguk az elfogásra igen, de a megidézésre nincs.” (ford.: BARCZA József és SOÓS József)

³⁹⁵ Liv. 2.56.

³⁹⁶ Liv. 9.34.26. „parancsot adott, hogy a censort ragadják meg és verjék bilincsbe.”

³⁹⁷ Liv. 29.20.

³⁹⁸ *lex sacra*ta (*de tribunis plebis*), Kr.e. 494

³⁹⁹ Liv. 3.55.7. „aki néptribunust, aedilist és tizes bírósági tagot bántalmaz, annak fejét szenteljék Iuppiternek, egész vagyona pedig Ceres Liber és Libera templomára szálljon.”, Liv. 3.55.10. „Csakis a néptribunus szent és sérthetetlen, ama régi eskü alapján, melyet a nép fogadott a tribunusi hatalom létrehozásakor.”

⁴⁰⁰ Liv. per. 59.

törvényjavaslatot is előterjeszthetett.⁴⁰² A népgyűlésen büntető perek indítását is kezdeményezhette,⁴⁰³ ilyenkor ő képviselte a vádat és e körben joga volt a vádmódosításra is, például ha súlyosabb bűncselekményt látott bizonyítottnak.

⁴⁰¹ Liv. 3.55.

⁴⁰² Liv. 27.5., 43.16. Sulla ugyan megszüntette törvényjavaslat tételi a jogukat (Liv. per. 89.), de később ezt visszakapták. (Liv. per 97.)

⁴⁰³ Liv. 24.43., 43.8., 37.58.

2.2. A szenátus (*senatus*)

A köztársaság államszervezetének második pillére a *senatus* volt.⁴⁰⁴ A szenátus *de iure* továbbra is megtartotta eredeti *tanácsadó szerepét*, a *ténylegesen, de facto* azonban mint egyetlen folyamatosan működő testületi szerv a római köztársaság *politikai irányítója* lett. A szenátus a köztársaság kezdetén érte el a hagyományosnak tekinthető létszámát, a háromszáz főt. A történetírói hagyomány szerint az ekkor tömegesen bekerültek kapták az „*összeírtak*” (*conscripti*) elnevezést, így a szenátus megszólítása „*patres et conscripti*” lett.⁴⁰⁵ A szenátus létszámát később Sulla növelte hatszáz főre.⁴⁰⁶ A szenátorra történő kinevezés joga a köztársaság elején a konzulokat, a *lex Ovinia* (Kr.e. 312) meghozatala után a cenzorokat illette meg. A szenátus létszáma ötévente került kiigazításra, ilyenkor azonban nemcsak be, hanem ki is lehetett kerülni a cenzorok értékítélete alapján. A kizártak száma azonban nem volt magas, csak ritkán emelkedett tíz fő felé.⁴⁰⁷ Felvételre is általában⁴⁰⁸ egyedileg és általában a volt főmagisztrátusok közül került sor, de az nem volt automatikus, az mindig a cenzorok egyedi döntése volt. A szenátus működésével kapcsolatban fontos kérdést dönthettek el a cenzorok a *princeps senatus* személyének meghatározásával,⁴⁰⁹ mivel az ő tekintélye nagyban befolyásolhatta az egész szenátus véleményét, általában ugyanis a szenátorok közül ő szólalt fel és szavazott először egy-egy ügyben.⁴¹⁰ Személyét mindig az egyik cenzor határozta meg és ebben szabad keze volt. Bár kialakult az a szokás, hogy általában a legidősebb volt cenzor kapta ezt a megtiszteltetést, de ettől el lehetett térni.

A szenátus ülésének *összehívása* az *imperiummal* rendelkező magisztrátus feladata volt⁴¹¹ ami szóban, a hely és idő megjelölésével kikiáltók útján történt. A szenátorokat a megjelenése a zálogolás (*pignoris capio*)⁴¹² alkalmazásával lehetett kényszeríteni. Az összehívó döntötte el az ülés helyét is, ami általában a Curia Hostilia⁴¹³ épülete volt, de

⁴⁰⁴ Polyb. 6.11.,

⁴⁰⁵ Gell. 3.18.

⁴⁰⁶ *lex Cornelia de supplendo senatu et de censura*, Kr.e. 81

⁴⁰⁷ Liv. per. 67. (37 fő), Liv. per. 62. (32), Liv. per 18 (16), Liv. 41.27. (9), Liv. 27.11. (8), Liv. 29.37., 39.42. (7), Liv. 38.28. (4), Liv. 34.44. (3)

⁴⁰⁸ Kivételes a tömeges feltöltés: Plutarkhosz szerint a köztársaság kezdetén Valerius Publicola 165 fővel töltötte fel a szenátust (Plut. Publ. 11.2.), Livius azonban csak a 100 fővel történő emelést ír. (Liv. 2.1.) A második tömeges feltöltésre a *Cannae*-i csata után került sor, ahol 80 szenátor esett el, (Liv. 22.49.17.) ezért és a más veszteségek miatt ekkor 177 főt vettek fel a szenátorok közé. Liv. 23.23.

⁴⁰⁹ Liv. 27.11., 27.36, 29.37, 34.44, 38.28., 41.27.

⁴¹⁰ Gell. 14.7.9.

⁴¹¹ Gell. 14.7.4., Liv. 3.38.

⁴¹² Liv. 3.38.

⁴¹³ Liv. 22.55., 24.10., 26.1., 42.2., Gell. 14.7.7., Varro l.l. 5.155.

időnként más helyszín is előfordult.⁴¹⁴ A szenátus mindig csak nappal ülésezett, éjszakára még sürgős esetben sem hívták össze.⁴¹⁵ Az összehívó a feladata volt az ülés *vezetése*⁴¹⁶ és ő döntötte el ki lehet azon jelen.⁴¹⁷ A szenátus ülései általában nyilvánosak voltak, ilyenkor annak ajtajait nyitva hagyták, így a nép (ill. a néptribunusok) is hallhatták, hogy mi történik odabent, de Kivételesen zárt ülés tartására is lehetőség volt, ha az állam érdeke azt kívánta.⁴¹⁸ A vezető magisztrátus döntött a *napirendre* kerülő kérdésekben és ő döntötte el azt is, hogy ki és milyen sorrendben szólalhat fel a vitában, bár egyfajta sorrend szokásjogi úton azért kialakult: a felszólalásokat az ülést vezető főmagisztrátus kezdte meg, majd utána a *princeps senatus*,⁴¹⁹ majd az egyes szenátorok, a közöttük fennálló rangsorrend szerint.⁴²⁰ A felszólaló viszont arról és addig beszélt, amíg akart, így időhúzással még a döntéshozatalt is meg tudta gátolni,⁴²¹ ezért előfordultak több napig tartó tanácskozások is.⁴²² A szenátusi ülések nem mindig voltak békések, a szenátorok néha közbekiabálásokkal zavarták meg a felszólaló magisztrátus beszédét.⁴²³ A szenátusi üléseken résztvevők pontos számát nem ismerjük, de azon nem mindig volt jelen az összes szenátor, sőt néha csak alig páran voltak jelen.⁴²⁴ A döntés elfogadásához a jelenlévők többségének szavazata volt szükséges,⁴²⁵ később azonban a fontosabb ügyekben a szenátus előre meghatározta, hogy mennyi legyen a határozatképesség alsó határa.⁴²⁶ A határozatképesség biztosítására a szenátus azt is elrendelhetette, hogy a szenátorok Rómában tartózkodjanak.⁴²⁷

A szenátus *döntését* kétféle módon hozhatta meg: vagy *formális szavazással*, vagy ha már a tanácskozás során egyértelművé vált a többségi vélemény, akkor *formális szavazás nélkül*. Ez utóbbi arra vezethető vissza, hogy szokás volt, hogy az adott szónok köré gyűltek azok, akik osztották nézetét, így sokszor már pusztá szemrevételezéssel eldönthető volt a

⁴¹⁴ Capitolium: Liv. 8.5., 32.8., 38.57., Castor és Pollux: Cic. in Verr. 2.1.49.(129), Bellona Liv. 26.21., 28.38., 30.21., 30.40., 33.24., 39.39., 38.44., 39.29., 41.6., 42.9.1., 42.21., 42.28., 42.36., Apollo: Liv. 34.43.

⁴¹⁵ Liv. 44.20., Gell. 14.7.8., Vö. XII tab. VIII/26.

⁴¹⁶ Gell. 15.7.1.-3.

⁴¹⁷ Liv. 27.8., 39.55., 42.47., 43.15.

⁴¹⁸ Liv. 42.14.

⁴¹⁹ LANGE 380.o.

⁴²⁰ Gell. 4.10.1., Cic. leg. 3.4.(11).

⁴²¹ Gell. 4.10.8., Cic. leg. 3.4.(11), Cic. leg. 3.18.(40)

⁴²² Liv. 37.1.

⁴²³ Liv. 42.28.

⁴²⁴ Liv. 38.44., Cic. leg. 3.4.(11)

⁴²⁵ Liv. 26.33.

⁴²⁶ Liv. 39.18., Liv. 42.28.

⁴²⁷ Liv. 43.11.4. „hogy egy rendelettel egész Itáliából hívja vissza a senatorokat Rómába, kivéve azokat, akik állami megbízásból vannak távol, azok közül pedig, akik Rómában tartózkodnak, egyik sem távozhat el ezer lépésnél messzebb a Városhól.”, Liv. 36.3.3. „senki sem távozhat oly messze Rómától, hogy még aznap ne tudjon visszérni, s hogy egyidőben öt senator nem lehet távol Rómától.”

vita.⁴²⁸ Csak akkor szavaztak, ami egyidejűleg és nyíltan történt, ha nem volt egyértelmű többség.

A szenátus döntése a köztársaság idején a modern terminológia szerint *szenátusi határozatként* fogalmazható meg, azonban a rómaiak hagyománytisztelete miatt formailag az ekkor is csupán, mint a magisztrátusok felé megfogalmazott *szenátusi javaslat* (*senatus consultum*, rövidítve: *SC.*)⁴²⁹ jelent meg.⁴³⁰ A szenátus feladata az államélet folyamatos irányítása volt, ezért a forrásokban⁴³¹ a szenátusi tanács az államélet egyértelmű irányító eszközeként jelenik meg. Ezt a határozatot mindig szóban hozták meg, de azt a történelmi időkben már írásba is foglalták, ami a levezető magisztrátus feladata volt, a szenátusnak ugyanis nem volt önálló hivatali szervezete. A határozatban feltüntették az előterjesztő magisztrátus(ok) nevét, valamint a határozat elfogadásának helyét és idejét.⁴³² Az írásba foglalt határozatot garanciális okok miatt kezdetben a plebs kultikus helyén, Ceres templomában,⁴³³ az érett köztársaság idején azonban már az államkincstárban őrizték. Különleges szenátusi határozat volt a köztársaság veszélyhelyzetének kimondása: a *senatus consultum ultimum* (*SCU*),⁴³⁴ ami feltehetően Kr.e. 120-ban jelent először meg.⁴³⁵ Ebben a szenátus felhívta a főmagisztrátusok⁴³⁶ figyelmét, hogy ügyeljenek arra, hogy a köztársaságot (az államot) ne érje károsodás,⁴³⁷ amivel lényegében teljhatalmat kaptak intézkedéseik megtételére.⁴³⁸

A szenátus feladatköre gyakorlatilag valamennyi állami ügyre kiterjedt,⁴³⁹ ezek közül a két legfontosabb a *külpolitika és az állami pénzügyek*. Mivel szenátus nem rendelkezett

⁴²⁸ Liv. 9.8., 22.56., 27.34.

⁴²⁹ Liv. 42.9.

⁴³⁰ A forrásokban azonban sokszor más kifejezések alatt pl. „*decrevit*”: Liv. 42.5.16., 42.28.8., 45.2.2., „*censuerat*”: Liv. 42.28.9., „*censuerunt*”: Liv. 39.39.10., „*iudicavit*”: Liv. 38.42.6. „*iussu*”: Liv. 43.8.8., „*mandatum*”: Liv. 43.11.4., „*responsit*”: Liv. 45.3.6.

⁴³¹ Pl.: Cic. fam. 8.8.5., 8.8.8., 9.15.4., 10.16.1., 10.22.3., 10.31.4., 12.22.3., 12.28.2., 15.4.3.

⁴³² Vö. *SC. de Bacchanalibus* FIRA 164.o. „(Q.) Marcius L. f. S(p.) Postumius L. f. cos. *Senatum consuluerunt* (on)is Octob. apud aedem Duulonai.”

⁴³³ Liv. 3.55.13. „Ugyancsak a consulok vezették be azt a gyakorlatot, hogy a senatus határozatait a Ceres-templomban helyezték el a nép aediliseknél.”

⁴³⁴ Forrásszerűen: Caes. bell. civ. 1.5. „*ultimum senatus consultum*”, tartalmilag: Liv. 34.56., per. 61., per. 109. Sallust Cat. 29.2.-3., Cic. Phil. 5.34.

⁴³⁵ Liv. per. 61.

⁴³⁶ Caes. bell. civ. 1.5.

⁴³⁷ Liv. 3.4.9. „A hír annyira megrémítette az atyákat, hogy meghozták a végszükség esetén szokásos szenatusi határozatot, és megbízást adtak Postumiusnak, a másik consulnak: gondoskodjon róla, hogy az államot ne érje károsodás.” Ez a precíz megfogalmazás azonban erre a korai időre csak a későbbi gyakorlat visszavetítése, a későbbi időkre ld. Liv. per. 109. „*ut viderent ne quid res publica detrimenti caperet.*”, Sallust Cat. 29.2. „*senatus decrevit, darent operam consules, ne quid res publica detrimenti caperet.*”, Caes. bell. civ. 1.5. „*ne quid res publica detrimenti capiat.*”

⁴³⁸ Sallust Cat. 29.3.

⁴³⁹ Még a vallási életre is: Vö. *SC. de Bacchanalibus*, FIRA 164.-166.o., Liv. 39.14. ill. a filozófiára és a szónokokra is: Gell. 15.9.1., *SC. de philisophis et de rhetoribus*, FIRA 170.o.

önálló végrehajtó hatalommal, ezért minden eléje kerülő kérdésben csak az alapvető politikai döntéseket hozta meg, a konkrét végrehajtás az egyes magisztrátusok vagy alkalmilag megbízott polgárok feladata volt. A *külpolitika* területén a hadüzenet ugyan a népgyűlés hatáskörébe tartozott, de az érett köztársaság ez ügyben is lényegében a szenátus döntött, a népet csak ez után hívták össze. A békekötés is a népgyűlés hatáskörébe tartozott, annak feltételei idővel annyira bonyolulttá váltak, hogy a feltételeket a szenátus már előre kidolgozta.⁴⁴⁰ A szenátus saját hatáskörébe tartozott viszont a követküldés- és fogadás joga, ill. a külpolitika irányának meghatározása. Az *állami pénzügyekkel* kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy bár modern értelemben vett költségvetés nem működött Rómában, de valamilyen tervezés már ekkor is létezett, amit csak a szenátus láthatott át és foghatott össze,⁴⁴¹ különben minden magisztrátus saját önös érdekét nézte volna. Ezt a hatáskört az biztosította, hogy a kincstárból kifizetést saját jogán csak a konzul engedélyezhetett, minden más magisztrátusnak a szenátus előzetes engedélye volt ehhez szükséges.⁴⁴² E körben találunk arra is példákat, hogy a szenátus állami pénzek kifizetését megtagadta, nem engedélyezte például a *Cannae*-i csata után (Kr.e. 216) a hadifoglyok állami pénzen vagy állami kölcsönrel történő kiváltását, vagy időnként csökkentette a diadalmenetek költségeit.⁴⁴³

Az állami vagyonnal kapcsolatos feladata volt a szenátusnak a cenzorok részére a középítkezésekre költhető összegek meghatározása,⁴⁴⁴ azáltal, hogy a *cenzorok* rendelkezésére bocsátott egy bizonyos keretösszeget (*pecunia attributa*).⁴⁴⁵ Ezen belül a cenzor rendelhetett el kifizetést, amit a quaestor teljesített és egyben nyilvántartotta a még a rendelkezésére álló összeget is. De konkrét esetben a szenátus utasíthatta is az egyes a magisztrátusokat egyes konkrét feladatok megvalósítására is: építkezés elrendelése,⁴⁴⁶ templomok felszentelésére,⁴⁴⁷ egyes épületek⁴⁴⁸ és szobrok⁴⁴⁹ helyreállításának elrendelése,

⁴⁴⁰ Liv. 26.33.14. „A nép így határozott: 'Amit a senatusban, a tagok felesketése után, a jelenlévők többsége elhatároz, azt jóváhagyjuk és helyeseljük.'”

⁴⁴¹ Polyb. 6.13. „Ami a senatust illeti, ennek feladata elsősorban az állam pénzügyeinek intézése.” „Ezekbe az ügyekbe pedig a népnek egyáltalán nincsen semmi beleszólása.” (ford.: MURAKÖZY Gyula), Polyb. 6.14. „mindenekelőtt pedig övé a döntő szó az állami bevételek és kiadások ügyében.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

⁴⁴² Polyb. 6.12. „Ugyanis a quaestorok egyetlen tétel kifizetéséről sem dönthettek a *senatus* határozata nélkül, kivéve a consulok rendelkezésére bocsátott összegeket.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

⁴⁴³ Liv. 39.5., Liv. 40.44., Liv. 42.28.

⁴⁴⁴ Liv. 40.46., Liv. 44.16.

⁴⁴⁵ Polyb. 6.13. „Ugyancsak a *senatus* dönt a legfontosabb és legnagyobb ráfordítások ügyében is, ugyanis ez szabja meg, hogy a cenzorok ötévenként mennyit költhetnek a régi középületek karbantartására és új épületek emelésére.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

⁴⁴⁶ Liv. 10.37., Cic. Piso. 52.

⁴⁴⁷ Liv. 23.30., 29.12.

⁴⁴⁸ Liv. 43.3., Cic. Att. 4.2.

⁴⁴⁹ Cic. fam. 12.15a.1.

áldozatok bemutatására,⁴⁵⁰ ünnepek,⁴⁵¹ és játékok⁴⁵² megrendezésére. Ilyenkor az erről szóló határozatban az ehhez szükséges anyagi alapokat is biztosították az adott magisztrátus részére, aki azt a quaestoron keresztül kapta meg.

⁴⁵⁰ Liv. 25.12., 28.11., 42.28.

⁴⁵¹ Liv. 30.21.

⁴⁵² Liv. 25.12., 26.23., 30.2., 39.5., 40.44., 42.28.

2.3. A népgyűlés

A köztársaság államszervezetének harmadik pillérét a népgyűlések képezték, melyek közös jellemzője a *görög egyéni szavazati* rendszerrel szemben az ún. *csoportszavazás* alkalmazása volt, tehát a római nép szavazatát két lépcsőben, mesterségesen egységeken keresztül adta le. Ez talán kevésbé tűnik demokratikusnak, mivel a görög rendszerben ötven százaléknál eggyel több szavazatra volt szükség a pozitív döntéshez, a rómaiban viszont elegendő volt huszonöt százaléknál eggyel több is. A választási ügyekben ismerték a *rendes* és az *időközi választás*⁴⁵³ fogalmát. Rendes választásra évenként rendszeresen került sor, időközi választásra viszont csak kivételesen, rendkívüli esetben került sor például, ha a konzulok közül az egyik vagy mindkettő meghalt még a hivatali ideje első felében.⁴⁵⁴ A népgyűlések királykorban kialakult három fajtája változatlanul tovább élt, ezek mellé Kr.e. 287 után még a plebs gyűlését kell hozzászámolnunk, így összesen négy fajta szerveződési egységet találunk.

Az ősi kuriális népgyűlés (*comitia curiata*) azonban a köztársaság idején már csak formálisan működött, a népet ténylegesen össze sem hívták, a szavazatokat a 30 *curio*, a Kr.e. I. században pedig már csak a 30 *lictor* adta le. Közjogi feladatoként megmaradt a főmagisztrátusok *imperiummal* való felruházása és az elvesztett római polgárjog visszaadása ügyében való döntés.⁴⁵⁵ Magánjogi feladata volt az önjogúak örökbefogadásának (*arrogatio*) engedélyezése és bizonyos fajta végintézkedések tételénél való közreműködés (*testamentum in comitiis calatis*).⁴⁵⁶

A köztársaság idején centuriális népgyűlés (*comitia centuria*) volt a legfontosabb. Feladatai közé tartozott az állam főtisztviselőinek megválasztása,⁴⁵⁷ a törvényhozás, a főbenjáró büntetőügyekben a fellebbezésről való döntés, a hadüzenet,⁴⁵⁸ ill. a békekötésről való szavazás.⁴⁵⁹ A *Tullius* király által kialakított rendszerben csak egyszer, valamikor Kr.e. 241-220 között következett be egy lényeges változás,⁴⁶⁰ amikor a *centuriák* rendszerét hozzáigazították a *tribusok* szerinti népgyűlés rendszeréhez. Ekkor az I. osztály 80 *centuriája*

⁴⁵³ Liv. 39.39., 41.17.

⁴⁵⁴ Liv. 41.16.5. „Q. Petilius consult utasították, hogy mihelyt a jósjelek lehetővé teszik, tartson választógyűlést tisztvárosa pótlására, (...) Ő a választás időpontját sextilis harmadikára (...) tűzte ki.”

⁴⁵⁵ Liv. 5.46.

⁴⁵⁶ Gell. 15.17.

⁴⁵⁷ Gell. 13.15.4. „A nagyobb hivatalnokokat a centuriák szerinti népgyűlés választja.” (ford.: BARCZA József és SOÓS József)

⁴⁵⁸ Pl. *lex de bello Caeritibus indicendo*, Kr.e. 353, Liv. 21.17., 31.6.3.

⁴⁵⁹ Pl. *lex de pace cum Caeritibus facienda*, Kr.e. 353

⁴⁶⁰ A pontos időpontra nincs forrásunk, de Livius a Kr.e. 211-es konzulválasztással kapcsolatban már a *Voturia tribus* ifjairól és öregeiről beszél, ami már a változás átvezetését igazolja. Vö. Liv. 26.22.

70-re csökkent, a II. osztály pedig megkapta ezt a 10 *centuriát*, egyebekben a rendszer nem változott. A változás célja az arisztokratikus jelleg megerősítése volt, korábban ugyanis a vagyoni helyzet és az életkor alapján a cenzor esetlegesen döntötte el, hogy ki melyik osztályba és ezen belül melyik *centuriába* kerüljön. Idővel azonban a plebejusokból kitermelődött egy vagyonos réteg és kezdett túlsúlyba kerülni az I. osztályban. Ezt megakadályozandó kapcsolták az I. osztály 70 (35-35 életkor szerinti) *centuriáját* a *comitia tributa 35 tribusához*. A plebejusok ugyanis földbirtokkal továbbra sem rendelkeztek, így szükségszerűen a városban éltek, ahol viszont csak 4 *tribus* került megszervezésre, ami súlytalan volt a patríciusok által uralt 31 vidéki *tribussal* szemben. Ez után a gazdag plebejusok már nem akármelyik *centuriába*, hanem csak a 4-4 városi *tribushoz* kapcsolat *centuriába* kerülhettek beosztásra, így kisebbségben maradtak a patríciusok 31-31 vidéki *tribushoz* kapcsolt *centuriájának* szavazatával szemben. A másik, a lényegét nem érintő változás az infláció ill. a vagyonok gyarapodása miatt a vagyoni határok szükségszerű megemelése volt.⁴⁶¹

A *tribusok* szerinti népgyűlés (*comitia tributa*) szerveződési alapja a polgárok kerületek szerinti beosztása volt. A négy eredeti városi kerület⁴⁶² mellett Róma területi gyarapodásával a *tribusok* száma is fokozatosan gyarapodott, míg az végül elérte végleges a 35-ös számot. A területi beosztás nagy előnye az volt, hogy a Rómától távolabb lakó polgároknak is lehetőséget adott a döntésben való közreműködésre anélkül, hogy ténylegesen el kellett volna utazniuk Rómába: a kerület tagjai ugyanis helyben szavaztak és ezt a szavazatot már csak a kerület vezetője vitte el és adta le Rómában. Ugyanakkor végig megmaradt a vidéki, tehát a patríciusi szavazók beépített többsége, ami lehetőséget adott a már említett *centuriális* reform során ahhoz is, hogy azt a másik népgyűlésre is átvigyék. A városi-vidéki kerületek arányát arra is felhasználták, hogy csökkentsék a felszabadítottak szavazatának súlyát. Ők eredetileg egykori uruk kerületébe kerültek beosztásra, de azt már valószínűleg a Kr.e. 304-es reform megváltoztatta, amit Kr.e. 220-ban újra megerősítettek és ezeket a személyeket mindig a négy városi *tribusba* osztották be.⁴⁶³ Ezen aztán Kr.e. 168-ban már csak annyit változtattak, hogy most már a négy közül is csak egy, sorsolással kiválasztott kerülte sorolták be őket, így súlyuk még kisebb lett. A köztársaság válságokkal tűzdelt utolsó

⁴⁶¹ A késői köztársaság idején 100.000 *as* helyett már 400.000 *sestercius* volt a határ, ami kb. tízszeres növekedést jelentett.

⁴⁶² Liv. I.43.

⁴⁶³ Liv. per. 20.

századában történtek ugyan kísérletek ennek megváltoztatására,⁴⁶⁴ de azok mindig megtörték a *nobilitas* ellenérdekeltségén. A szavazati joggal rendelkező coloniákat szintén egy-egy tribusba osztották be, de nem alkalmanként, hanem a felvételükkor a népgyűlésen meghozott egyetlen döntéssel.⁴⁶⁵ Másként alakult a helyzet a szavazati joggal rendelkező latinok körében, őket jelentős létszámuk miatt minden szavazás előtt egy kisorsolt tribusba osztották be.⁴⁶⁶ Így mindig más-más egység szavazatát „vitték el”, de számszerű többségük összességében nem tudott érvényesülni.

Ezen a gyűlésen mindig egy *magistratus curules* elnökölt és feladatai közé tartozott: az un. kisebb magisztrátusok (*magistrates minores*) ill. bizonyos egyéb tisztségviselők megválasztása,⁴⁶⁷ kisebb jelentőségű ügyekben a törvényhozás (pl. polgárjog adományozása)⁴⁶⁸ és a bíraskodás nem főbenjáró ügyekben, ide érve a bírságok elleni fellebbezéseket is.⁴⁶⁹

A plebs gyűlésének (*concilium plebis*) előzményének tekinthetjük a *secessio* során Kr.e. 494-ben a kivonulók tanácskozását, de csak Kr.e. 471-ben L. Publilius Volero néptribunus javaslatára került sor a plebejusok gyűlésének formális kialakításra,⁴⁷⁰ ami szintén területi alapon, a Servius Tullius féle beosztás alapján szerveződött meg.⁴⁷¹ Ez azonban egészen Kr.e. 287-ig nem tekintető népgyűlésnek. Ekkor azonban a *lex Hortensia*⁴⁷² rendelkezése a *concilium plebis* határozatát (*plebiscitum*)⁴⁷³ az egész populusra kötelezővé tette, cserében viszont az itt hozott határozatokat a szenátusnak jóvá kellett hagynia.⁴⁷⁴ Ez után a *comitia tributa* és a *concilium plebis* közötti különbségek eltűntek a gyakorlatban. Az egyetlen határozott különbség az a gyűlésen elnöklő személye: míg a *comitia tributa*t egy *magistratus curulis* vezette, addig a *concilium plebis*t a *tribunus plebis*. Ez utóbbi gyűlés feladata volt továbbra is a *plebiscitum*ok meghozatala ill. a néptribunusok és *aedilis plebis*ek megválasztása.

⁴⁶⁴ Ld. *lex Sulpicia de novorum civium libertinorumque suffragiis*, Kr.e. 88. (Liv. per. 77.), *lex Papiria de novorum civium libertinorumque suffragiis* Kr.e. 84. (Liv. per. 84.), *lex Manilia de suffragiorum confusione*, Kr.e. 66

⁴⁶⁵ Liv. 38.36.9. „Így a javaslatot megszavazták, s úgy döntöttek, hogy Forminae és Fundi lakói az Aemilia tribusszal, Arpinum lakói pedig a Cornelia tribusszal szavazzanak.”

⁴⁶⁶ Liv. 25.3.16. „hogyan kisorsolják, melyik tribusban szavazhatnak a latinok.”

⁴⁶⁷ Gell. 13.15.4. „A kisebb hivatalnokoknak a tribusok szerinti népgyűlés adja meg a méltóságot.” (ford: BARCZA József és SOÓS József)

⁴⁶⁸ Liv. 8.17.

⁴⁶⁹ Liv. 38.51.

⁴⁷⁰ *lex Publilia Voleronis de plebeis magistratibus*, Kr.e. 471

⁴⁷¹ Liv. 2.56.

⁴⁷² *lex Hortensia de plebiscitis*, Kr.e. 286 körül, Gell. 15.27.5.

⁴⁷³ Gell. 15.27.4. „Voltaképpen nem is *leges*-nek (törvények), hanem *plebiscitum*oknak (néphatározat) nevezik a néptribunusok előterjesztésére létesült határozatokat.” (ford.: BARCZA József és SOÓS József)

A népgyűlésének első lépése annak *összehívása* volt, amit az adott hivatalban lévő magisztrátus (néptribunus), ezek hiányában az erre kinevezett diktátor⁴⁷⁵ vagy az interrex is megtehetett.⁴⁷⁶ Ez ellen is meg volt azonban a magisztrátusi vagy a néptribunusi *intercessio* lehetősége.⁴⁷⁷ Az összehívó magisztrátus egy hirdetményt (*edictumot*) bocsátott ki,⁴⁷⁸ melyben a gyűlés idejét, helyét, a megtárgyalandó kérdéseket közölte. Ez kezdetben csak szóban (*carmen rogationis*),⁴⁷⁹ de Kr.e. 62-től, a *lex Iunia*⁴⁸⁰ értelmében már írásban is ki kellett bocsátani és annak szövegét az államkincstárban elhelyezni.⁴⁸¹

A *gyűlés időpontja* (napja) tekintetében a magisztrátus keze jelentősen meg volt kötve: népgyűlést csak arra alkalmas napra (*dies comitiales*) lehetett összehívni, ami nem eshetett vallási ünnepekre, ezért egy évben kb. csak 195 nap volt erre alkalmas. A gyűlést pedig egy megfelelően távoli napra kellett kitűzni, hogy fel lehessen rá készülni, ezt az időt később a *lex Caecilia Didia*⁴⁸² (Kr.e. 98) egy szűk hónapban határozta meg (un. *trium nundinum*).⁴⁸³ Az így kijelölt nap azonban csak hozzávetőlegesen határozta meg a gyűlés idejét, mert ahhoz képest még az ötödik napon is meg lehetett azt tartani.⁴⁸⁴ Erre azért volt szükség, hogy a távolabbról érkezők ne utazzanak hiába, ha valami okból az eredetileg kitűzött nap nem volt alkalmas. Ezen túl azonban már nem lehetett halasztani, akkor új *edictumot* kellett kiadni az új időpontra.⁴⁸⁵

A *gyűlés helyszínének* meghatározása is az összehívó magisztrátus jogköre volt, a hagyomány azonban kialakított tipikus gyülekezési helyeket. A *comitia curiata* a városon belül általában az un. *Comitiumon* gyűlt össze. A *comitia centuriata*, mint kezdetben tényleges, később pedig elvileg a felfegyverzett hadsereg gyűlése volt, csak a városfalakon kívül gyűlhetett össze.⁴⁸⁶ De túl távolra sem lehetett azt összehívni, nehogy a hadi fegyelem alatt állók szavazatát

⁴⁷⁴ Ennek visszavetését találjuk meg Liviusnál: Liv. 4.49. „Kijelentették ugyanis, hogy bármely néphatározatot csak akkor engednek megszavazni, ha azzal a senatus egyetért.”

⁴⁷⁵ Liv. 8.23.

⁴⁷⁶ Liv. 5.18.

⁴⁷⁷ Gell. 13.16.1. „A consul megakadályozhatja a népgyűlést vagy gyülekezést, bármelyik hivatalnok hívta is össze.” (ford.: BARCZA József és SOÓS József)

⁴⁷⁸ Liv. 23.31., 35.24.

⁴⁷⁹ Liv. 3.64.10. „idézte is a választás meghirdetésének szövegét.” „*recitabatque rogationis carmen in quo sic erat.*”

⁴⁸⁰ *lex Iunia Licinia de legum latone*, Kr.e. 62

⁴⁸¹ Cic. pro Sestio 64. (135).

⁴⁸² *lex Caecilia Didia de modo legum promulgandum*, Kr.e. 98, Cic. de domo 41.

⁴⁸³ Szó szerint három vásárnapi idő, ami a 8 napos római hét utáni kilencedik napokat jelentette, tehát 27 napot.

⁴⁸⁴ Cic. pro Sest. 61. (129)., Pl. másnap: Liv. 40.59., három nap múlva: Liv. 27.35.

⁴⁸⁵ Liv. 6.42., 7.18., 7.21. 30.39.

⁴⁸⁶ Gell. 15.27.5.

befolyásolni lehessen,⁴⁸⁷ ezért a városfalaktól számított egy mérföldes (1000 lépés) körben húzták meg ezt a határt,⁴⁸⁸ ezért annak a helye az eredetileg katonai gyakorlótér a *Mars-mező*⁴⁸⁹ lett. A plebs gyűlése általában a városon belül történt, különösen kedvelt volt a Capitolium, ahol a rómaiak hite szerint Jupiter állandóan jelen volt, mivel a néptribunus nem volt feljogosítva *auspiciumok* kikérésére, amit Juppiter jelenléte így pótol. Elhalasztott gyűlés esetén a megismételt gyűlést az eredeti helyen kívül máshova is össze lehetett hívni.⁴⁹⁰

Az előkészülethez tartozhatott az ún. formátlan gyűlés (*contio*) tartásának lehetősége az *edictum* kibocsátása és a szavazás között,⁴⁹¹ akár még a szavazás napján is.⁴⁹² A népgyűlésen ugyanis vitának, érvelésnek már nem volt helye, ott már csak a konkrétan feltett kérdéstről lehetett szavazni.⁴⁹³ Ezt is az összehívó magisztrátus vezette le és ő határozta meg, hogy ki és milyen sorrendben szólalhat fel azon.⁴⁹⁴ Itt lehetőség volt arra, hogy a polgárok elmondhassák véleményüket az adott ügyről,⁴⁹⁵ ez akár több napon át⁴⁹⁶ is tarthatott. A kedvezőtlen fogadtatást látva a magisztrátus a szavazást elhalaszthatta,⁴⁹⁷ javaslatát átdolgozhatta vagy esetleg végleg el is állhatott attól. Ismert volt a javaslatok „csomagban” történő előterjesztése is, így egy szavazással olyat is meg lehetett szavaztatni, ami egyébként nem nyerte volna meg a többség tetszését,⁴⁹⁸ ez a lehetőséget azonban a Kr.e. 98-ban hozott *lex Caecilia Didia* megtiltotta.⁴⁹⁹

⁴⁸⁷ Liv. 7.16.8. „ellenben a néptribunusokat nem is a törvény, de maga a példa arra készítette, hogy halálbüntetést indítványozzanak arra, aki a jövőben a Városon kívül tart népgyűlést, hiszen ha ezt megengednék, a consul hűségére felesküdt katonák még a nép számára végzetes törvényjavaslatot is megszavaznák.”

⁴⁸⁸ Ld. *plebiscitum de populo non sevocado*, Kr.e. 357,

⁴⁸⁹ Liv. 6. 20., 26.18., Varro r.r. 3.2.5.

⁴⁹⁰ Liv. 6.20.

⁴⁹¹ *Contio*-t azonban más célból is össze lehetett hívni, minden gyűlés annak számított, ahol nem történt szavazás. (Gell. 13.16.3.)

⁴⁹² Liv. 31.7.1. „A consul a Mars-mezőn megtartott népgyűlésen, mielőtt szavazásra szólította volna a centuriákat, gyűlésbe hívta őket.”

⁴⁹³ Hadüzenet: Liv. 45.21.4. „Óhajtják-e és elrendelik-e, hogy a rhodusiak ellen háborút indítsanak?”, katonai tribunusok kijelölése: Liv. 42.31.5. „a consulok a senatus határozata alapján a következő javaslatot terjesztették a népgyűlés elé: 'Ebben az évben ne szavazással válasszák meg a katonai tribunusokat, hanem kinevezésükkel bízzák a consulok és praetorok döntésére.'” nyomozás elrendelése: Liv. 38.54.3. „Óhajtjátok és elrendelitek-e, polgárok, hogy annak a pénznek az ügyében, amit Antiochus királytól s az ő uralma alatt állóktól zsákmányoltak, elvittek vagy kizsaroltak, s annak az ügyében, amit ebből nem szolgáltatnak be a kincstárba, Ser. Sulpicius kérdezze meg a senatustól, hogy a senatus a mostani praetorok közül kit bíz meg az ügy kivizsgálásával.”

⁴⁹⁴ Liv. 3.63, 9.39., 10.7, 45.36., Cic. pro lege Manilia 24. (69)

⁴⁹⁵ Liv. 45.36.1. „s az egyes polgároknak alkalma nyílt, hogy a törvényről kifejtsék véleményüket, senki sem szólalt fel az elfogadása mellett, mivel az már teljesen elintézettnek látszott.”

⁴⁹⁶ Liv. 7.18.

⁴⁹⁷ Liv. 4.58., 6.42.

⁴⁹⁸ Liv. 6.39.2. „Mert az adósságokról és a földről szóló javaslatot helyeselték, de azt, amelyik plebeius consult követelt, elvetették. Ilyen határozatot hoztak volna, ha a tribunusok ki nem jelentik, hogy a három törvényt csakis egyszerre terjesztik a nép elé.”

⁴⁹⁹ *lex Caecilia Didia de modo legum promulgandum*, Kr.e. 98,

A népgyűlés napja a magisztrátus számára a kitűzött nap nulladik órájában kezdődött, amikor elfoglalta helyét az emelvényen és napfelkelteig az égi jeleket figyelte.⁵⁰⁰ Kedvező jelek hiánya esetén a szavazást elhalaszthatta vagy erre hivatkozással utóbb a kedvezőtlen végeredményt is megsemmisíthette.⁵⁰¹ A népet napfelkeltekor⁵⁰² kezdték összehívni kikiáltók útján, ugyanis a népgyűlésnek a szavazást egy nap alatt be kellett fejeznie.⁵⁰³ A városon kívül tartott *centuriális* gyűlések esetén a *Forumon* adták meg az első jelet, majd a *Tiberis* túlsópartján lévő *Ianiculum*-dombon lévő erődítményben egy vörös zászlót (*vexillum russeum*) tűztek ki. Ez azon korai időkben eredt, amikor a *Tiberis* túlsópartja még etruszk fennhatóságú terület volt és ezzel jelezték a túlsóparton összegyűlt népnek az esetleges támadást.⁵⁰⁴ A *centuriális* népgyűlésre a végső jelet a hadseregben rendszeresített trombitász adta a *Capitoliumon* és a városfalakon.⁵⁰⁵

A tényleges szavazás előtt a kérdések tisztázása is szükséges volt, mivel a római szavazási rendszerben csak igen/nem típusú választ adhatott a nép, így a kérdéseket eldöntendően kellett feltenni. Az összegyűlt nép előtt a magisztrátus szóban ismertette a megválaszolandó kérdéseket,⁵⁰⁶ törvényhozási ügyekben például felolvastatta a tervezetet, a választásra összehívott népgyűlés esetén pedig egy kikiáltó ismertette a jelöltek névsorát.⁵⁰⁷ Ez utóbbi különösen fontos volt, mivel a jelöltek nevei sokszor csak a szavazás reggelén kerültek véglegesítésre. A pályázók egyébként a törvényi tilalom ellenére⁵⁰⁸ szándékukat jól látható módon ún. kifelhárított *toga* (*toga candida*) viselésével⁵⁰⁹ is polgártársaik tudomására hozták. A magisztrátus előterjesztett javaslata ellen ekkor még szintén lehetett *intercessio*val élni, ez esetben a gyűlést a továbbiakban *contionak* tekintették.⁵¹⁰ Ha erre nem került sor, akkor az elnöklő magisztrátus: „*ite in suffragium*” (járuljatok szavazáshoz) mondattal felszólította népet a szavazásra, ettől a pillanattól már *comitium*ról beszélhetünk.

Ekkor a szavazás előtt első lépésben a szavazókat elkülönítették a többiektől. Erre a célra a Mars-mezőn egy állandó fából készült építmény szolgált már a köztársaság

⁵⁰⁰ Gell. 3.2.10., Liv. 6.41.

⁵⁰¹ Liv. 10.47.

⁵⁰² Varro l.l. 6.92.

⁵⁰³ Liv. 39.16.

⁵⁰⁴ A zászló leengedésével vetettek véget *C. Rabirius* hazaárulási ügyében a szavazásnak Kr.e. 63-ban (Dio 37.28.4.), de a zászló kitűzése még a Kr.u. III. sz.-ban is megfigyelhető (Dio. 37.28.3.).

⁵⁰⁵ Varro l.l. 6. 92., Gell.15.27.2.

⁵⁰⁶ Liv. 30.19.

⁵⁰⁷ Dio. 37.43.

⁵⁰⁸ Liv. 4.25.13. „Elhatározták, hogy a vesztegetések korlátozása végett a tribunusok törvényjavaslatot terjesztenek elő, arról, hogy senki se fehéritse ki togáját, amikor a választók szavazatait kéri.”, ld. *lex de ambitu*, Kr.e. 432, Liv. 7.15.12.

⁵⁰⁹ Liv. 4.6.9. „jelölteként fehér togában sűrögtek-forogtak mindenfelé a Forumon.”

⁵¹⁰ Liv. 2.56.

derekától,⁵¹¹ máshol ideiglenes terelőket állítottak, amelyeket a szavazás után elbontottak. A tényleges szavazás előtt még további két kérdésben kellett döntenie: az egyik, hogy a *comitia tributa* esetén a szavazati joggal rendelkező latinok hol adhatják le szavazatukat, amit sorsolással döntöttek le.⁵¹² A másik kérdés a *centuriák* és *tribusok* szerinti népgyűlések esetében az volt, hogy melyik egység adja le elsőként a szavazatát. A centuriális népgyűlés esetében ez az első osztály 35 ifjából álló centuriája közüli választást jelentette, melynek megjelölése *centuria praerogativa*⁵¹³ volt és ennek nevét a törvények fejrészében garanciális okból fel is kellett tüntetni. Mivel a szavazás eredménye rögtön nyilvánosságra került, így az a többi *centuria* szavazatát is befolyásolhatta.⁵¹⁴ A centuriális népgyűlésen a szavazás ezt leszámítva hierarchikus rendben történt: először a lovagok, majd az I., és ha szükséges volt, akkor a többi osztály *centuriái* adták le szavazatukat.

A *tribusok* szerinti népgyűlés esetén az első egység neve *principium* volt. A *tribusok* között volt egy rangsor (*ordo tributum*) ami meghatározta az egyes *tribusok* egymás utáni sorrendjét. Mivel itt is csak addig szavaztak, amíg a felénél több szavazat össze nem gyűlt, ezért a lista végén lévő *tribusok* véleménye az ügyek nagy részben nem került volna kikérésre, ezt orvosolta a kezdő *tribus* kisorsolása. A szavazást ettől kezdték és haladtak lefele ameddig az szükséges volt.

A szavazásra a rómaiak a *suffragium* szót használták, mely a *fragor* ('törni', 'zajongani') igéből származik. A szavazás kezdetben szóban és közfelkiáltással történt,⁵¹⁵ majd a köztársaság idején még szintén szóban és nyíltan történt, de már nem közfelkiáltással, hanem egyéneként leadott szavazattal.⁵¹⁶ A szavazatokat a magisztrátus által kinevezett hivatalos személy az ún. *rogator* (kérdő) számlálta, aki szóban tette fel a kérdést az egyesével eléje járuló polgároknak, a kapott választ pedig a nála lévő viasztáblán rögzítette.⁵¹⁷ A Kr.e. II. században azonban bevezetésre került az írásbeli, titkos szavazás a választásokra,⁵¹⁸ majd a hazaárulási ügyek kivételével a főbenjáró ügyekben folytatott bírósági eljárásokra,⁵¹⁹ a törvényhozási kérdésekben,⁵²⁰ és végül a hazaárulási ügyekben is.⁵²¹

⁵¹¹ Liv. 26.22., amit a köztársaság végén márványépület váltott fel. Cic. att. 4.16.8.

⁵¹² Liv. 25.3.

⁵¹³ Liv. 24.7.12. „E napon az előválasztás joga az Aniensis *tribus* ifjából álló centuriájára esett.”, Liv. 26.22.2. „az előválasztáson a *Voturia tribus* ifjai.”, Liv. 27.6.3. „Ugyanis a *Galeria centuria* ifjai, akik a sorshúzás alapján elsőnek szavaztak.”

⁵¹⁴ Liv. 26.22.13. „S az először szavazó *centuria* véleményét a többi is követte.”

⁵¹⁵ Liv. 1.17.

⁵¹⁶ Liv. 26.18.

⁵¹⁷ Cic. de leg. 3.33.

⁵¹⁸ *lex Gabinia tabellaria*, Kr.e. 139

⁵¹⁹ *lex Cassia tabellaria*, Kr.e. 137

⁵²⁰ *lex Papiria tabellaria*, Kr.e. 131

⁵²¹ *lex Caelia tabellaria*, Kr.e. 107

Ekkor a szavazásra kis viasztáblákat használtak, törvényjavaslat és bírósági szavazás esetén az igen/nem válasznak megfelelő rövidítés szerepelt a táblán és a szavazó áthúzta azt, amit nem választott,⁵²² míg magisztrátusi választásokon egy üres táblára felírta a választott jelölt nevének kezdőbetűit. A viasztáblát egy vesszőből vagy kőből készült urnába dobták a szavazók. Ez az urna egy emelvényen állt, hasonlóan az elnöklő magisztrátus emelvényéhez (*tribunal*)⁵²³ és ahhoz egy lépcsőn, majd egy pallón át lehetett feljutni. Ezen palló elkeskenyítéséről rendelkezett Kr.e. 119-ben a *lex Maria* úgy, hogy azon egyszerre csak egy személy férjen el.⁵²⁴ A *Mars*-mezőn legalább 35 ilyen palló és urna volt, itt ugyanis a *centuriák* nagy száma miatt párhuzamosan folyt a szavazás, de valószínűleg máshol is legalább két pallón keresztül tudtak a szavazók az urnáig eljutni, mivel azt a források mindig többes számban használják (*pontes*).⁵²⁵

A szavazás eredményének meghatározása és nyilvánosságra hozatala rendkívül fontos volt, mivel az egyes egységek eredményét folyamatosan nyilvánosságra hozták, ami még párhuzamos szavazási rendszer esetén is befolyásolhattak a még le nem szavazottak álláspontját. A szóbeli szavazási rendszerben a *rogator* a szóban leadott szavazatokat feljegyezte a tábláján és miután az adott egység minden szavazója leszavazott a pontok összeadásával állapította meg az egység eredményét. Az írásbeli titkos szavazás bevezetésével ez bonyolultabb lett: először az urnát eltávolították a szavazás helyéről, felnyitották, a szavazó táblákat kiszedték, azok eredményeit egy másik táblán pontokká alakították, majd a leolvasott táblákat egy másik tárolóba helyezték (*locuus*),⁵²⁶ a pontokat pedig összeszámolták és így kapták meg az eredményt.⁵²⁷ Ekkorra a *rogatorok*at felváltották az un. *custodes*, akik nemcsak a számlálást végezték, de a szavazást is felügyelték.⁵²⁸ Minden egységhez legalább három főt rendelt ki az elnöklő magisztrátus, úgy hogy saját egységükbe ne kerüljenek.⁵²⁹ Választások esetén a pályázók ezen felül még kinevezhetek olyan személyeket is, akik az érdekeiket képviselték.⁵³⁰ Az *eredmény kihirdetése* (*renuntiatio*) a magisztrátus feladata volt, e nélkül a szavazás nem volt érvényes. Az eredmény kihirdetésében a magisztrátus munkáját egy

⁵²² Törvényjavaslat esetén „igen” = UR (*uti rogas*, Liv. 30.43.3., 33.25.7.) vagy „nem” = A (*antiquo* Liv. 5.30.7., 31.6.3.), bírósági ügyben „elítélem” = D (*damno*) vagy „felmentem” = A (*absolvo*, Liv. 43.2.6.) ill. L (*libero* vö. MOMMSEN Strafrecht 171.o. 1.lb.)

⁵²³ Liv. 45.44.

⁵²⁴ Cic. de leg. 3.38., *lex Maria de suffragiis ferendis*, Kr.e. 119

⁵²⁵ Cic. Att. 1.14.5., de leg. 3.17. (38)

⁵²⁶ Varro r.r. 3.5.18.

⁵²⁷ Cic. pro Planc. 53., pro Murena 72.

⁵²⁸ Cic. in Piso. 36.

⁵²⁹ Plin. nat. hist. 33.6.(31)

⁵³⁰ Varro r.r. 3.5.18.

kikiáltó segítette.⁵³¹ Érdekes sajátossága a római szavazati rendszernek, hogy míg a *curiális* népgyűlésben mindig minden egység szavazott, addig a másik kettőben csak addig szavaztak, amíg a döntéshez szükséges többség ki nem alakult.⁵³² Ez a *centuriák* esetén 97 szavazat volt a 193-ból, míg a *tribusok* esetén 18 a 35-ből. Amennyiben ez az eredmény megállapítható volt, akkor a többi szavazatot össze sem számolták, ill. a még le nem szavazott egységeket le sem szavaztatták.⁵³³ Természetesen voltak olyan szavazások, ahol az utolsó pillanatig kétséges volt az eredmény, ebben az esetben valamennyi egység leszavazott.⁵³⁴ Választásoknál külön érdekesség, hogy a megválasztottakat nem a szavazás végén nyilvánították megválasztottaknak, hanem már közben is, amint elérték a többséget.⁵³⁵ Ebből következett egyrészt az, hogy rájuk már nem lehetett ez után szavazni, nekik viszont lehetőségük nyílt arra, hogy a még le nem szavazott egységek szavazatát „átirányítsák” politikai szövetségesük javára. Ezzel egyes jelöltek esélye jelentősen megnőhetett a szavazás közben is. Amennyiben további szavazat leadására már nem volt szükség, akkor a magisztrátus a gyűlést berekesztette és a népet elbocsátotta.

⁵³¹ Cic. orat. 2.264.

⁵³² Liv. 7.5., Cic. pro Murena 18.

⁵³³ Liv. 30.43, 31.6., 33.25, 38.54.

⁵³⁴ Liv. 5.30.7. „így a törvényjavaslatot a tribusok egy szótöbbséggel elvetették.” ld. még Liv. 4.30. 37.47.

⁵³⁵ Liv. 37.47.7. „Egyedül Fulviust választották meg consulnak, mivel a többiek nem kapták meg a centuriáktól a szükséges számú szavazatot.”

V. A vallási rendszer (*sacra*) és a papi tisztségviselők (*sacerdotes*)

1. Általános szabályok

A bevezetőben ismertetett ulpianus-i megfogalmazás szerint a vallási rendszerre (*sacra*) és a papi tisztségviselőkre (*sacerdotes*) vonatkozó szabályok is a római közjog részét képezték.⁵³⁶ Ettől függetlenül azonban a vallási kultuszok területén is megfigyelhető a köz- és magán viszonyok közötti választóvonal, voltak ugyanis köz- és magánszertartások,⁵³⁷ köz- és magán fogadalmak (*voti publici – voti privati*),⁵³⁸ köz- és magán áldozatok,⁵³⁹ köz- és magán oltárok, ill. szentélyek és templomok egyaránt. A magánszertartásokat általában a *pater familias* önállóan végezte el,⁵⁴⁰ bár néha ezekhez is igénybe vették a papi testületek által nyújtott szolgáltatásokat. A papi tisztségviselők ill. a papi testületek szervezetére és működésére vonatkozó szabályok, ill. ezeknek az állam egészére vonatkozó eljárása azonban már a közjog területére esett (*sacerdotes publici*).⁵⁴¹ A túlvilággal kapcsolatos hiedelmek rendkívül fontosak voltak a rómaiak életében, Cicero szerint a rómaiak voltak a legvallásosabbak a világon.⁵⁴² A rómaiak különös jelentőséget tulajdonítottak a baljós vagy kedvezőtlen előjeleknek,⁵⁴³ az állami aktusok előtt már rendszeresen és szabályozottan került sor az előjelek megfigyelésre is. Ezek közül a latinoktól átvett madárjósítás (*auspicium*)⁵⁴⁴ volt legelterjedtebb, de használták az etruszkoktól átvett béljósítást (*haruspicium*)⁵⁴⁵ is. Az elsónél a madarak röptéből, viselkedéséből következtettek a túlvilágiak véleményére, míg a másikonál az áldozati állat belsősegeinek szabályossága, fejlettsége ill. azok fejletlensége vagy hiánya minősült kedvező ill. baljós előjelnek.⁵⁴⁶ A kedvező előjelek segítették az adott cselekmény végrehajtását, hibás vagy a kedvezőtlen jóslat esetén viszont általában lehetőség volt a jósjel kérés megismétlésére.⁵⁴⁷ Mivel a vallási szertartásokat főszabály szerint – kivéve a

⁵³⁶ Liv. 41.18.

⁵³⁷ Liv. 1.20.6. „Valamennyi egyéb – állami vagy magán – vallásos szertartást a főpap hatáskörébe utalt.”

⁵³⁸ A *votum privatum* kifejezés forrásszerűen ugyan nem jelenik meg, de léte mégis egyértelműen bizonyítható (vö. Ulp. D. 50.12.2., Liv. 10.23.7.), a *votum publicum* kifejezés forrásszerűen: Cic. nat. deo. 3.17., Tacit. ann. 15.23., Tacit. ann. 15.45.

⁵³⁹ Liv. 5.13.

⁵⁴⁰ Vö. Liv. 43.11.

⁵⁴¹ Liv. 25.2.1. „*publici sacerdotes*”, Liv. 41.21., 42.28., Gell. 10.15.1.

⁵⁴² Cic. harusp. resp. 9.19.

⁵⁴³ Liv. 23.31.13. „Mikor azonban tisztségét átvette, mennydörgés hallatszott, mire a megkérdezett jóspapok kijelentették, hogy megválasztását szabálytalannak tekintik.”

⁵⁴⁴ Liv. 28.25.

⁵⁴⁵ Liv. 25.16., 27.37., 31.5., 40.2. 41.13., 41.14., 41.15.

⁵⁴⁶ Liv. 8.9., 41.14., 41.15.

⁵⁴⁷ Liv. 8.30., 23.36., 25.16., 41.14., 41.15.

csatakezdés előttiüket⁵⁴⁸ – Rómában kellett elvégezni⁵⁴⁹ és azokon az adott papi tisztség viselőjének személyesen is jelen kellett lennie,⁵⁵⁰ ezért egyes papi tisztségek betöltői a mindennapos áldozatbemutatás miatt nem hagyhatták el egy napnál hosszabb időre a várost. Mivel a papi tisztségek tagjai – a *rex sacrorum* kivételével – nem voltak elzárva a világi tisztségek viselésétől, így azokat a papi tisztséggel egyidejűleg is betölthették,⁵⁵¹ ami néha érdekes kollíziós kérdésekhez vezetett.

A papi tisztségek kialakulásától függetlenül a római állam mindenkori vezetőjének is volt szakrális feladata. Ez a kérdés a királyság idején nem jelentkezett élesen, mivel a király nemcsak a világi, hanem a vallási téren is a római állam egyszemélyi vezetője volt.⁵⁵² A köztársaság idején azonban a legtöbb vallási funkciót elválasztották a világi hatalom gyakorlójától. Az állam reprezentatív vallási vezetője a *rex sacrorum* lett, a tényleges vallási vezető pedig a *pontifex maximus*. Mindezek ellenére a magisztrátusok⁵⁵³ is elláthattak bizonyos szakrális feladatokat, ide tartozott a jósjelek (*auspicium*)⁵⁵⁴ kikérése ill. bizonyos áldozatok elvégzésére,⁵⁵⁵ továbbá tehettek ünnepélyes fogadalmat az állam üdvéért.⁵⁵⁶ Változást jelentett azonban, hogy ezeket már nem önmagukban, hanem valamelyik papi testület tagja által vezetve, annak felügyelete alatt végezték el, akik előolvasták ill. előmondták a szövegeket a magisztrátus számára.⁵⁵⁷

A papi tisztségviselők (*sacerdotes*) közé soroljuk a vallási testületek (*collegium*) tagjait ill. az egyes vallási tisztségeket önállóan betöltő személyeket. A rómaiak a vallási feladatok ellátását ugyanis általában testületek szervezésével oldották meg, ez alól kivételt képeznek a *flamenek*, akik közül szám szerint ugyan tizenötöt ismerünk, de ők mégsem alkottak egy kollégiumot, hanem egy-egy *flamen* önállóan, egyedül végezte egy-egy meghatározott istenség kultuszát. Hozzájuk hasonlóan a *rex sacrorum* is egyedül és nem egy testület tagjaként töltötte be hivatalát. Működésükben azonban nem volt további különbség, sőt egyes kezdetben önálló papi tisztségek később testületekbe szerveződtek,⁵⁵⁸ így a

⁵⁴⁸ Liv. 8.9.

⁵⁴⁹ Liv. 5.52.

⁵⁵⁰ Liv. 8.30., 22.18., 23.19., 37.33.

⁵⁵¹ Pl. Liv. 27.6. (a pontifex maximus - censor), Liv. 37.47. (flamen Quirinalis - praetor, a flamen Dialis - praetor Liv. 39.39. ill. censor Liv. 39.40.)

⁵⁵² Liv. 1.20.

⁵⁵³ Liv. 21.63., 22.1.

⁵⁵⁴ Liv. 28.25.

⁵⁵⁵ Pl. A konzulok hivatalba lépéskor bikát áldoztak Jupiternek (Liv. 41.14.), haditanács ülésének megkezdése előtt pedig a hadvezér mutatott be áldozatot (Liv. 44.37.).

⁵⁵⁶ Liv. 21.62., 36.2.

⁵⁵⁷ Liv. 8.9., 10.29., 31.8., 36.2., 42.28.

⁵⁵⁸ Pl. a haruspexek a Kr.e. I. sz.-ra

továbbiakban a vallási testületet használhatjuk általános fogalomnak akkor is, ha egyes esetekben a testületi jelleg alól találunk kivételeket.

A római vallási rendszer kezdete is a történelem homályába vész, kialakítására nincs megbízható forrásunk. A források szerint a madárjósást már Romulus is gyakorolta,⁵⁵⁹ de csak a második király Numa Pompilius volt az, aki a vallási testületek⁵⁶⁰ – szám szerint nyolc⁵⁶¹ – ill. a *pontifex maximus* tisztségének megalapításával lerakta a római vallási rendszer alapjait.⁵⁶² Az antik források állításai ellenére mégis valószínűtlen, hogy a vallási rendszer kialakítása egyetlen személy nevéhez lenne köthető, valószínűbb azt feltételeznünk, hogy kezdetben csak csekély számú vallási testület jött létre és később folyamatosan alakultak ki újabbak és újabbak.

Új vallási testület alapítása törvényben⁵⁶³ történt, de a királyi törvények (*leges regiae*) csak töredékesen maradtak fenn, így ezekről hiteles forrás nem áll rendelkezésünkre. A testületek működésük során azonban megőrizték az eredeti szabályokat, így a később feljegyzett szabályok visszavetíthetők a kezdeti időkre. Az alapításkor meghatározásra került a testület fő feladata, a követendő rítusok leírása, a tagok száma és a taggá válás feltételei. A feladat és a rítus nem változott, de a tagok számát több esetben később megnövelték. Általános feltételként szerepelt, hogy tagjelölt csak szabadon született, testi hibáktól mentes római polgár lehetett, az önjogúság azonban nem volt előfeltétel (mint a magisztrátusoknál), viszont a papi tisztség betöltése (a világi tisztségviseléstől eltérően) felszabadította a családfiút az apai hatalom alól. Papi tisztségeket kezdetben csak a patríciusok tölthettek be,⁵⁶⁴ majd a Kr.e. 300-ban elfogadott *lex Ogulnia*⁵⁶⁵ után előbb az *auguri* és *pontifexi* testületek, majd később szinte valamennyi papi tisztség (a *rex sacrorum*, a *flamines maiores* és a *Salus* papok kivételével) elérhetővé vált a plebejusok előtt is. A jelölt általában a meglévő tagok döntése alapján, azaz *kooptálással*⁵⁶⁶ került a megüresedett helyre, de Kr.e. 103-tól a *lex Domitia* szerint bizonyos testületeknél a testület javaslata alapján a nép választotta meg az új tagot.⁵⁶⁷ A tagság általában élethosszig tartott, de ismertek ez alól is kivételek,⁵⁶⁸ ill. arról

⁵⁵⁹ Liv. 1.7.

⁵⁶⁰ Liv.1.9., Cic. de rep. 2.14.26.

⁵⁶¹ Dion. 2.63.4.

⁵⁶² Liv. 1.20.6. „Majd főpapot nevezett ki: az atyák sorából Numa Marciust, Marcus fiát, és átnyújtott neki egy pontos leírást valamennyi szent szertartásról, amely felsorolta a vallásos áldozatokat, az ünnepnapokat, a templomok nevét, ahol a szertartások lefolyhatnak, valamint azt is, hogy a költségekre honnan kell a pénzt előteremteni.”

⁵⁶³ Pl. Liv. 43.42., *lex Licinia de III viris epulonibus creandis*, Kr.e. 196

⁵⁶⁴ Dion. 2.9.1.

⁵⁶⁵ *lex Ogulnia de auguribus et pontificis*, Kr.e. 300

⁵⁶⁶ Liv. 40.42.

⁵⁶⁷ *lex Domitia de sacerdotiis*, Kr.e. 103, Sulla ugyan Kr.e. 82-ben visszaállította az eredeti szabályt, de a *lex Atia* újra visszatért a fenti rendelkezéshez. Ld. *lex Atia de sacerdotiis*, Kr.e. 63

bármikor le is lehetett mondani.⁵⁶⁹ A tagok életét, viselkedését számos előírás szabályozta, ezekben számos, a mindennapi életet is érintő korlátozás jelent meg.⁵⁷⁰ Tagjaikat az általános tiszteleten túl általában privilégiumok is megillették: például a hadkötelezettség ill. az adófizetés alóli mentesség, bár ez utóbbi alól válságos helyzetben kivételt tettek.⁵⁷¹ A vallási testületekre általánosságban jellemző még, hogy feladatuk ellátásához önálló vagyonnal rendelkeznek, amit úgy biztosítottak, hogy megalapításukkor az alapító gondoskodott a feladatok ellátásához szükséges vagyoni juttatásról.⁵⁷² Ezek a testületek ebből a vagyonból, ill. a működés során szerzett bevételekből folyamatosan működnek a tagok időnként bekövetkező szükségszerű változása ellenére, ami *jogi személyiséggel* rendelkező szervezetek jellemzője.

A fejlett köztársaság idejére kialakult a római vallási rendszerre a *sokszínűség* és a *mellérendeltség* volt a jellemző, tehát nem alakult ki egységes és hierarchikus vallási szervezet. Több, lényegében egymástól független és egymás mellé rendelt papi testületet ill. papi tisztséget találhatunk. Ezt nem rontja le az a tény, hogy a *pontifex maximus* feladatköre kiterjedt a többi testület ill. azok tagjai feletti ellenőrző, felügyeleti feladatok ellátása is. A továbbiakban csak azon vallási testületeket és szabályokat tekintjük át, amelyek a profán közjoggal is kapcsolatba kerültek.

2. A votum

Az antik források szerint a *votum*, az istenek felé, azok jóindulatának biztosítása céljából, egy jövőbeli teljesítésre szóban, jól hallható hangon⁵⁷³ tett ünnepélyes ígélet.⁵⁷⁴ Eredete az idők homályába vész, de azt még a történelmi időkben is használták.⁵⁷⁵ A modern megfogalmazás szerint a *votum* „ünnepélyes, szóbeli, egyoldalú ígélet egy szolgáltatásra (egy) istennek, fogadalom, amiből a klasszikus jog szerint szakrális kötelelem keletkezik világi

⁵⁶⁸ Pl. A Vesta-papnők szolgálata 30 évig tartott.

⁵⁶⁹ Liv. 26.23.8. „C. Claudius Iuppiter papja, mivel az állati belső részek elhelyezésénél hibát követett el, leköszönt tisztségéről.”

⁵⁷⁰ pl. a *flamen Dialis* nem tehetett esküt, nem ülhetett lóra, nem viselhetett csomót, nem láthatott hadsereget ill. dolgozó embert, így közeledtére mindenkinek abba kellett hagynia a munkavégzést. (ld. Gell. 10.15.)

⁵⁷¹ *lex de vacatione militiae*, Kr.e. 390, Liv. 33.42.4. „Ezért a quaestorok követelték a jós- és főpapoktól az adót, amelynek befizetését a háború folyamán elmulasztották.”

⁵⁷² Liv. 1.20.3. „állami díjazást rendelt számukra, hogy a templom állandó szolgálatát ellássák.”, Cic. domo 48.127.

⁵⁷³ Liv. 10.36.11. „voce clara”

⁵⁷⁴ Cic. leg. 2.16.(41) „ac votis sponsio, qua obligamur deo.” Tacit. ann. 16. 22. „nuncupationibus votorum”, Cic. Phillipp. 5.9. „votis nuncupatis”

⁵⁷⁵ Cic. harusp. resp. 9.19.

védelem nélkül”.⁵⁷⁶ Az tehát a szakrális jog (*ius sacrorum*) részét képezte, ezért például rabszolga is tehetett ilyet, aki a világi jog szerint nem, de a szakrális jog szerint jogképes volt! Bár a *votum* nem szerződés, hanem csak egy egyoldalú ígéret volt, de azt mindig feltételhez kötötték, vagyis teljesíteni csak akkor kellett, ha bekövetkezett az isteni segítség, ezért tekinthetjük azt visszterhes jellegűnek, az tehát egy egyoldalú, feltételhez kötött jogügylet volt. Ennek volt egy közösségi (*votum publicum*)⁵⁷⁷ és egy magán (*votum privatum*)⁵⁷⁸ változata.

Az előbbit az állam érdekében mindig egy *imperiummal* rendelkező magisztrátus tehetette meg ünnepélyes formában, meghatározott szavakkal.⁵⁷⁹ Erre veszélyhelyzetek esetén, csata előtt vagy közben a győzelemért,⁵⁸⁰ a polgári életben pedig járvány⁵⁸¹ vagy éhínség esetén⁵⁸² tettek ígértet fogadalmi templom (szentély) építésére,⁵⁸³ szobor készítésére⁵⁸⁴ vagy játékok⁵⁸⁵ rendezésére, de néha kényszerítő ok nélkül is sor került ilyenre, például az *aedilisek* a büntetésekből beszedett bírságok egy részét is így költötték el.⁵⁸⁶ A *votum* teljesítésének az állam vagyoni viszonyait érintő két nagy területe a fogadalmi templomok létesítésére és a fogadalmi játékok megrendezése volt. Mivel a fogadalmat a római állam képviselője az állam nevében tette ezért az közvetlenül a római államot kötötte. Amennyiben a felajánló nem tett lépéseket a teljesítés érdekében, akkor a római államnak kellett más képviselőről gondoskodnia. Templom létesítésére az első fogadalmat a hagyomány szerint még maga Romulus tette.⁵⁸⁷ A forrásban szereplő *templum* azonban ekkor még nem épületet, hanem csak az un. megszentelt helyet (*fanum*) jelentett, tehát építkezésre itt még nem került sor, csak a szent terület kijelöléséről.⁵⁸⁸ Az etruszk királyok idejétől kezdve azonban a felajánlás már kőből épült templomok és szentélyek építésére vonatkozott.⁵⁸⁹ Ezek megvalósítása három lépésben történt: az első a fogadalom megtétele, a második az építkezés, a harmadik pedig a felszentelés. Az építkezés vállalkozókkal kötött, tipikusan cenzori szerződésekkel történt. A

⁵⁷⁶ HEUMANN-SECKEL Handlexikon 633.o.

⁵⁷⁷ Cic. nat. deo. 3.17. „*publice vota*”, Tacit. ann. 15.23. „*votaque publice*”, Tacit. ann. 15. 45.

⁵⁷⁸ Ulp. D. 50.12.2.

⁵⁷⁹ Cic. Philipp. 5.24.

⁵⁸⁰ Liv. 1.10., 1.12., 1.53., 1.55., 2.20., 2.42., 5.23., 5.31., 6.5., 7.28., 9.43., 10.19., 10.29., 10.36., 22.9-10., 22.33., 23.30., 27.25., 29.36., 31.21., 32.30., 34.53., 35.1., 36.36., 36.36., 39.2., 39.5., 39.22., 39.22., 40.34., 40.40., 40.44., 40.52., 42.7., 42.10., 45.15., Plut. Cam. 7.4., Cic. harusp. resp. 13.28., Cic. in Verr. 2.4.55.(123)

⁵⁸¹ Liv. 4.25.

⁵⁸² Dion. 6.17.2-3., Liv. 2.33.

⁵⁸³ Dion. 6.17.4.

⁵⁸⁴ Liv. 38.35.

⁵⁸⁵ Liv. 4.27., 4.35., 5.19., 5.19., 5.31., 22.10., 25.12., 27.11., 27.23., 27.33., 28.38., 30.2., 31.9., 31.49., 34.44., 35.1., 36.2., 36.36., 39.5., 39.22., 39.22., 40.37., 40.40., 40.44., 40.52., 42.10.

⁵⁸⁶ Liv. 10.23., 27.6., 30.39., 31.50., 33.25., 38.35.

⁵⁸⁷ Liv. 1.10.6. (*Iuppiter Feretrius*), Liv. 1.12.6. (*Iuppiter Stator*)

⁵⁸⁸ Liv. 10.37.

fogadalom teljesítése azonban nem a tényleges felépítéssel, hanem az épület felszentelésével (*dedicatio*)⁵⁹⁰ valósult meg, amivel nem csak az épület került át a szakrális szférába, de az államnak a működtetéséhez szükséges anyagi alapokat is biztosítania kellett.⁵⁹¹ Ezért a köztársaság idején a felszentelést is csak *imperiummal* rendelkező *magistratus* végezhette el⁵⁹² és ahhoz a szenátus előzetes jóváhagyását is be kellett szerezni.⁵⁹³ A fogadalmi játékoknál időben nem húzódtak ennyire el, ezért általában azokat a felajánló meg is tudta rendezni. De ez itt sem volt feltétel, azokat is teljesíthette más hivatalban lévő *magistratus*.⁵⁹⁴ Mivel a játékok megrendezésére tett fogadalmak teljesítését is általában közpénzből finanszírozták, a szenátus igyekezett korlátozni az arra költhető összegeket.⁵⁹⁵

3. Különös rész. Az egyes papi tisztségek

3.1. A rex sacrorum

A vallási hierarchia élén a köztársaság idején a *rex sacrorum*⁵⁹⁶ állt, bár ezen tisztség kialakítására viszonylag későn, csak a köztársaság kezdetén került sor, mivel a király korábbi vallási vezető funkcióját vette át, amit a rómaiak gondolkodásmódja szerint nem lehetett évente változó személyre bízni. Feladata kizárólag a szakrális ügyekre terjedt ki és ki volt zárva a világi hatalomból: semmilyen más tisztséget sem tölthetett be, nehogy időben korlátlan hatalmát a világi vezetés terére is átvigye. A *rex sacrorum* személyét a *pontifex maximus* nevezte ki, azon patríciusai családból származó jelöltek közül választva, akik szülei meghatározott vallási szertartás keretében (un. *confarreatio*) kötöttek házasságot. A *rex sacrorum* kinevezett személy élete végéig viselte tisztségét, az állam biztosított számára lakóhelyet (*Regia*) és gondoskodott az ellátásáról is. A papi tisztségek rangsorában a *pontifex maximus* is megelőzve az első helyen állt, de szerepe csak formalitás volt,⁵⁹⁷ a tényleges vallási vezető a *pontifex maximus* volt. Mivel politikai karriert egyáltalán nem futhatott be, ezért a köztársaság válsága idején egyre nehezebb volt a feladatra vállalkozó és a feltételeknek megfelelő személyt találni, de már korábban is (pl. Kr.e. 209-ben) előfordult,

⁵⁸⁹ Liv. 1.38., 1.53., Plin. nat. hist. 35.45. (157).

⁵⁹⁰ Cic. leg. 2.23.(58)

⁵⁹¹ Cic. domo 48.127.

⁵⁹² Liv. 9.46.

⁵⁹³ Liv. 9.46.

⁵⁹⁴ Liv. 5.31.

⁵⁹⁵ Liv. 36.36., 39.5., 40.44., 40.44., 42.28.

⁵⁹⁶ Az antik források azonban inkább a *rex sacrificolus*-t használják. vö. Liv. 2.2., 40.42., Gell. 10.15.21.

⁵⁹⁷ Ő volt a *comitia calata* tiszteletbeli elnöke, de az érdemi munkát a *pontifex maximus* végezte.

hogy csak két év kihagyás után tudták a tisztséget betölteni.⁵⁹⁸

3.2. A pontifexek

A *pontifexek* kollégiumának eredete az idők homályába vész, sőt még elnevezésük pontos eredete sem tisztázott. Nevükből egyesek fizikai vagy spirituális *hidépítő*knek („*pontem facere*”) vagy *hid-őrző*knek tartják őket.⁵⁹⁹ Mások a nevüket szanszkrit eredetre és az általános ’tisztítás’, ’kiengesztelés’ jelentésre vezetik vissza, ezzel magyarázzák „általános hatáskörüket”, tehát azt, hogy nem egy kifejezett istenség kultuszát látták el, hanem általában valamennyi a túlvilággal kapcsolatos kérdésben eljárhattak. Az általuk kidolgozott szabályrendszer később, mint „főpapi jog” (*ius pontificium*)⁶⁰⁰ kapott önálló elnevezést, amely alatt gyakorlatilag a római vallásra vonatkozó valamennyi szabályt érthetünk.

A kollégium létszáma eredetileg hat fő volt, akik közül ez egyik mindig a mindenkori király volt, aki egyben a testület vezetője is volt.⁶⁰¹ Ezt a létszámot Kr.e. 299-ben kilenc főre,⁶⁰² majd Sulla tizenöt főre⁶⁰³ és végül Iulius Caesar tizenhatra emelte, ez utóbbinak indoka csak az volt, hogy így önmagának tudjon egy helyet juttatni a testületben.⁶⁰⁴ Az új tagokat a királyság idején a király nevezte ki, a köztársaság idején pedig sokáig kooptálással egészítették ki önmagukat, a *lex Domitia*⁶⁰⁵ (Kr.e. 103) után azonban a tagok már csak javaslatot tehettek egy lista formájában, ahonnan a népgyűlés egy speciális alakzata (*comitia sacerdotum*, amin csak 17 tribus vett részt a 35-ből ún. *minor pars populi*) választotta meg az új tagokat.⁶⁰⁶ Kiemelt szerepüket mutatja, hogy jogosultak voltak a bíborszegélyes toga viselésére.⁶⁰⁷

A testület vezetője kezdetben a király volt, majd a köztársaság idején a tagok kezdetben maguk közül választották ki vezetőjüket (*pontifex maximus*). Ez azonban Kr.e. 250 körül megváltozott, ez után a *pontifex maximus*t már a népgyűlés választotta meg, általában azon tagok közül, akik már viseltek curulisi tisztséget.⁶⁰⁸ A választás már nem feltétlenül esett

⁵⁹⁸ Liv. 27.36.

⁵⁹⁹ Plutarkhosz ezzel szemben a *potens* „hatalmas”-ból vezette le, vö. Plut. Numa 9.

⁶⁰⁰ Liv. 31.1.

⁶⁰¹ Plut. Numa 9.

⁶⁰² Liv. 10.6., 10.9.

⁶⁰³ Liv. ep. 89.

⁶⁰⁴ Dio Cass. 42.51.4.

⁶⁰⁵ *lex Domitia de sacerdotiis*, Kr.e. 103

⁶⁰⁶ Liv. per. 67.

⁶⁰⁷ Liv. 33.42.

⁶⁰⁸ Liv. 25.5.4. „Ez előtt százharminc évig nem volt példa rá, hogy valakit – az egy P. Cornelius Calussát kivéve – pontifex maximusszá válasszanak, aki még nem kapta meg a curulisi széket.”

egybe a tagok véleményével, talán ezzel is magyarázható a tagok és a *pontifex maximus* közötti ellentét, amely igazolja a testületi jelleget. Kr.e. 200-ban a konzul által felajánlott játékok ügyében ugyanis a *pontifex maximus* tiltakozást jelentett be, mert szerinte arra csak meghatározott összeget (*certa pecunia*) lehetett felajánlani,⁶⁰⁹ a *pontifexek* testülete azonban a konzul mellé állt és saját vezetőjének álláspontjával ellentétes véleményt adott ki.⁶¹⁰ A *pontifex maximus* a király több szakrális feladatát is átvette és ezzel magyarázható, hogy egyfajta koordináló szerepet, irányítási jogot gyakorolhatott a többi testület tagjai felett.⁶¹¹ Ő volt tehát a római köztársaság tényleges vallási vezetője, bár a ranglétrán a *rex sacrorum* ill. a *flamines maiores* felette álltak. Mozgásterét az korlátozta, hogy Itália területét nem hagyhatta el.⁶¹²

A *pontifexek* szűkebb vallási feladata elsősorban a capitóliumi triász kultuszára terjedt ki, tágabb értelemben viszont a vallási élet általános felügyeletét is gyakorolták. Ők működtek közre kötelezően az állami vallási kultuszba tartozó templomok, szentélyek felszentelésekor is, így azt a közreműködés megtagadásával meg tudták akadályozni.⁶¹³ A *pontifexek* feladata volt a szakrális kérdésekben szakvélemény (*responsum*)⁶¹⁴ adása a magisztrátusok ill. a szenátus részére. Ők voltak jogosultak eldönteni, hogy egy-egy istenség felé tett felajánlás (*votum*) pontosan mire is vonatkozott.⁶¹⁵ De ők döntöttek arról is, hogy a hadizsákmány tárgyát képező műalkotások közül melyek tartoznak az un. szent dolog (*res sacra*) kategóriájába.⁶¹⁶ A *pontifexek* szaktanácsadó szerepe természetesen kiterjedt a szűkebb értelemben vett vallási kérdésekre is, például az isteneknek nyújtandó kiengesztelés⁶¹⁷ módjára, ill. arra, hogy valamely állami cselekedet nem ütközik-e vallási előírásba.⁶¹⁸ Ezekben az ügyekben a szenátus utasíthatta is a *pontifex maximust*⁶¹⁹ a válaszadásra. A *pontifexek* feladata volt az egyes vallási rítusokhoz használt szövegek (*carmen*) őrzése és

⁶⁰⁹ Liv. 31.9.7. „hogy a consul fogadalmában nem ajánlhat fel bizonytalan, hanem csak meghatározott összegű pénzt.”

⁶¹⁰ Liv. 31.9.8. „a főpapi testület azt válaszolta, hogy nemcsak lehetséges, de ez a leghelyesebb eljárás.”

⁶¹¹ Pl. A Vesta papnők feletti apai hatalmat is a *pontifex maximus* gyakorolta, ill. a flamen-jelöltet, ha az még apai hatalom alatt állt, akkor szintén ő ragadta ki az alól.

⁶¹² Liv. 28.38.12. „Scipio a sorshúzás mellőzésével és tisztársa beleegyezésével Siciliát kapta meg, Crassus pedig a bruttiusok földjét, mert a pontifex maximus a szent szolgálatok ellátása miatt nem távozhatik el Italiából.” Ellenpélda: Liv. per. 55. P. Licinius Crassus pontifex maximus, mint konzul Asia provinciába kelt át, ahol el is esett a hadjáratban.

⁶¹³ Liv. 9.46., 27.25.

⁶¹⁴ Cic. Att. 4.1.

⁶¹⁵ Liv. 5.25.

⁶¹⁶ Liv. 26.34.

⁶¹⁷ Liv. 29.20., 40.37.

⁶¹⁸ Cic. domo 53.136., Cic. Att. 4.2.

⁶¹⁹ Liv. 40.37.

adott esetben ezek az előmondása azért, hogy a magisztrátusok,⁶²⁰ ill. az egyes polgárok⁶²¹ azt elismételve hiba nélkül tudják az adott szöveget elmondani. A *pontifexek* azonban nemcsak a szövegeket, hanem szertartáshoz előírt gesztusok, cselekedetek leírását is őrizték és ezekről is tájékoztatást adtak.⁶²² Ezeket titkos tudományként kezelték, ezért ezen szövegek nem voltak nyilvánosak.⁶²³ A *pontifexek* azonban nemcsak formai, hanem a tartalmi követelmények teljesítését is megíthették.⁶²⁴

A jog területén a *pontifexek* kezdeti feladata volt a királyi törvények megőrzése előbb memorizálás, majd később írásba foglalás útján. Ezt a monopóliumot csak a XII táblás törvények összefoglalása és nyilvánosságra hozatala csorbította, de ez után is titkos tudomány maradt az ún. *performulák* nyilvántartása. Ezeket a *legis actio*-s eljárások első szakaszában előírt kötött vers-szerű mondókákat a konkrét perben a *pontifexek* adták ki a peres feleknek és ők ellenőrizték a magisztrátus tanácsadójaként, hogy ezek helyesen hangoztak-e el a perben, a hiba ugyanis pervesztést okozott. Ezen túl a naptár ismerete is a *pontifexek* titkos tudománya volt, itt nem egyszerűen csak a napokat tartották nyilván, de azt is, hogy mely napokon lehet (*dies fasti*) vagy nem lehet (*dies ne fasti*)⁶²⁵ a vallás sérelme nélkül állami ügyeket intézni.⁶²⁶ Ezzel nemcsak az államélet menetét (népgyűlések, szenátusi ülések időpontja) tudták befolyásolni, de a magánemberek ügyeibe is beleszólhattak, mivel alkalmatlan napokon pert sem lehetett indítani. Ez a két titkos terület csak Kr.e. 304-ben került nyilvánosságra, amikor az egyik pontifex írnoka Cn. Flavius közzé tette a titkos *performulákat*, ill. a perlésre alkalmas napok listáját (*ius Flavianum*).⁶²⁷ A naptárhoz kapcsolódik az az ősi szokás is, hogy a *pontifexek* oda bejegyezték az adott év legfontosabb eseményeit (ún. *annales maximi*). Ezeket „*tabula pontificis maximi*” vagy „*tabula annalis*”⁶²⁸ néven ismerjük és ezeket folyamatosan vezették mindaddig, amíg azt P. Mucius Scaevola *pontifex maximus* a Kr.e. II. században be nem szüntette.⁶²⁹ Ekkor viszont a korábbi táblák szövegét 80 könyvbe foglalták össze és azokat *Annales Maximi* néven nyilvánosságra hozták⁶³⁰ és ebből fejlődött ki az ún. annalista történetírás, azért a pontifexeket a római történetírás elindítóinak is tekinthetjük.

⁶²⁰ Liv. 8.9., 10.29., 31.8., 36.2., 42.28.

⁶²¹ Liv. 5.41.

⁶²² Liv. 8.9.5. „A főpap ráparancsolt, vegye fel szegélyes togáját, burkolja be fejét, s kezét a toga alatt állához emelve, s a lába alá fektetett gerelyre rálépve, mondja el a következőket.”

⁶²³ Liv. 6.1.

⁶²⁴ Liv. 37.3., 41.16.

⁶²⁵ Liv. 1.19.

⁶²⁶ Liv. 6.1.

⁶²⁷ Liv. 9.46.

⁶²⁸ Liv. 6.1.

⁶²⁹ Liv. 43.13., Cic. orat. 2.12.52.

⁶³⁰ Cic. rep. 1.16.25., Cic. rep. 2.31.54.

3.3. A fetialisok

A *fetialisok* a nemzetközi kapcsolatokban, így elsősorban a hadüzenet és békekötés kérdésében jártak el. Ez a megoldás Itáliában már ismert volt Róma alapítása előtt is, azt Rómában Numa király vezette be Dionüsziosz szerint,⁶³¹ Livius viszont csak Ancus Marciusnál említi először.⁶³² Szakrális funkciójuk miatt a papi testületek tagjai általában a túlvilágiak védelme alatt álltak, ezért ezeket a szent embereket általában nem bántalmazták akkor sem, ha azok idegen területre tévedtek.⁶³³ Tehát őket volt célszerű elküldeni az idegenekhez, mivel nekik volt a legtöbb esélyük a visszatérésre. Ebből alakult ki aztán a speciálisan ezzel foglalkozó papi testület: a *fetialisok*. Rómában kollégiumuk húsz főből állt, tagjai kezdetben csak patríciusok lehettek és élethosszig töltötték be a tisztséget.⁶³⁴ A megüresedő helyeket kooptálással töltötték fel, vezetőjük a *magister fetialium* volt. Egy-egy ügyben az ellenséghez azonban nem az egész testület, hanem közülük minimum két, de tipikusan négy kiválasztott tag indult. A két tag közül az egyik volt az ún. *verbenarius*, aki közvetlenül az állam vezetőjétől kapta megbízatását és ő jelölte meg a szent fűvel a szerződéskötésre felhatalmazott másik tagot (*pater patratus*).

A későbbiekben két feladatkörük kristályosodott ki: egyrésztől tanácsadás az állam vezetőjének a nemzetközi szerződések formai követelményeiről, másrésztől a személyes eljárás az idegen állammal szemben a jóvátételi követelések átadása,⁶³⁵ majd ennek eredménytelensége esetén a hadüzenet átadása,⁶³⁶ ill. a háború lezárásakor a békeszerződés megkötése, vagy római polgár kiszolgáltatása ügyében.⁶³⁷

A *nemzetközi szerződések (foedus)* megkötése mindig azonos formában ment végbe,⁶³⁸ csak tartalmi különbségek lehettek, ahogy azt az adott helyzet megkívánta. Jellemző volt a formalizált kérdés-felelet sor használata, amely az ősi magánjog szóbeli ügyletével, a *stipulatio*-val mutat rokonságot. Mivel ezek még az írásbeliség elterjedése előtt alakultak ki ezért a szöveget könnyen megjegyezhető ritmusos mondókákban (*carmen*)⁶³⁹ rögzítették. A

⁶³¹ Dion. 2.72.1.

⁶³² Liv. 1.32. Az aequiculus alatt az aequusokat érthetjük, bár Dionüsziosz Ardeát is megemlíti, mint lehetséges mintaadót. Vö. Dion. 2.72.2.

⁶³³ Liv. 10.12.2. „De a samnisok követeket küldek a papok elé, azzal az üzenettel, hogy ha Samniumban bármely népgyűlésen megjelennek, nem távoznak sértetlenül.” „*quibus obviam missi ab Samnitibus qui denuntiarent, si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.*”

⁶³⁴ Dion. 2.72.1.

⁶³⁵ Liv. 4.30., 7.9., 7.32., 8.22., 9.45., 10.12., 10.45.

⁶³⁶ Liv. 7.32., Cic. de off. 1.36.

⁶³⁷ Liv. 9.10., Cic. pro Caec. 34.(98.), Gell. 17.21.36., Dion. 2.72.5.

⁶³⁸ Liv. 1.24.3. „A szerződéseket más-más feltételekkel, de általában kivétel nélkül ugyanolyan módon szokták megkötni.”

⁶³⁹ Liv. 1.24.

szerződéskötésnél első lépésként az állam vezetője (a király) a megbízást adott az egyik *fetialis* (*verbenarius*) részére a szerződés feltételeiben való megegyezésre.⁶⁴⁰ A második lépés a *pater patratus* megbízása és nyilvános kijelölése volt.⁶⁴¹ Őt a *verbenarius* választotta ki a testületből⁶⁴² és megjelölte Capitoliumról származó⁶⁴³ szent fűvel (*herba pura*⁶⁴⁴ vagy *sagmina*⁶⁴⁵). Ez feltehetően további szakrális védelemmel is ellátta *pater patratus*t, ill. egyértelművé tette, hogy a *fetialis*ok közül ki lesz az az egy személy, aki az állam nevében szentesíti, azaz megkötí majd a szerződést. A szerződéskötéshez szükséges állatáldozathoz pedig szükség volt még egy kovakőre is.⁶⁴⁶ Ez után a kiválasztott *fetialis*ok felkeresték az idegen állam hasonló testületét és itt a *verbenarius* megegyezett a feltételekben, majd a *pater patratus* kötötte meg a szerződést egy Jupiterhez címzett eskü-formula elmondásával⁶⁴⁷ és áldozat bemutatásával, melynek során egy kovakővel egy sertést áldozott fel Jupiternek. Egyes források szerint ez után még ezt a kovakövet el is dobta magától és önmagát is elátkozta szerződésszegés esetére.⁶⁴⁸ Ez után a másik fél lényegében ugyanezt a folyamatot ismételte meg.⁶⁴⁹ Erre nemcsak azért volt szükség, mivel az ősi jogban az eskünek kiemelt szerepe volt, de azért is, mivel a két egyenrangú fél felett nem állt világi hatalom, ezért csak a túlvilágiak védelmére/bosszújára lehetett bízni az esküszegés következményeinek érvényesítését.⁶⁵⁰ A két eskü kimondásával a szerződés megkötöttnek minősült, azt később

⁶⁴⁰ Liv. 1.24.4.-5. „A fetialis a következő kérdést intézte Tullus királyhoz: 'Megparancsolod-e nekem király, hogy az albai nép pater patratusával szerződést kössék?' És amikor a király megadta a parancsot, így szólt: 'Szent füveket kérek tőled király.' Mire a király: 'Vedd a tiszta fűvet.' Erre a fetialis a fellegvárból tiszta gyeptűvet hozott. Majd megkérdezte a királytól: 'Megtesszel-e engem, király, a Quirisek római népének királyi hírnökévé, elismered-e kíséretemet és szent eszközeimet?' 'Megtesszek – felel a király -, ha ebből sem rám, s a Quirisek római népére sem származik hátrány.'”

⁶⁴¹ Liv. 1.24.6. „A fetialis Marcus Valerius volt, pater patratusnak – fejét és haját a szent ággal (sic! = fűvel) megérintve – Sp. Furiust tette meg.”

⁶⁴² Dionysios szerint viszont nem egyikük, hanem a testület jelölte ki ezt a személyt. Vö. Dion. 2.72.6.

⁶⁴³ Liv. 30.43.

⁶⁴⁴ Liv. 1.24.

⁶⁴⁵ Liv. 1.24., Marci. D. 1.8.8.1.

⁶⁴⁶ Liv. 30.43.9. „Mikor a fetialisokat felszólították, hogy menjenek Africába a békekötés lebonyolítására, az ő követelésükre a következő senatusi határozat született: mindegyikük vigyen magával egy-egy kovakövet s egy-egy szent fűcsomót, hogy ha a római praetor felszólítja őket, hogy végezzék el a szerződéskötést, követelhessék a praetortól a szent fűvet.”

⁶⁴⁷ Liv. 9.5.3. „hiszen a szerződéskötésnél az egész eljárás valójában Iuppiterhez intézett könyörgés, hogy arra a népre, amely a megállapodás feltételeit vétkes módon megsérti, sújtson le úgy, ahogy a papok szoktak az áldozati állatra.”, Liv. 1.24.7.-8. „Majd felolvastán a feltételeket, azt mondja: „Hallgass meg Iuppiter, hallgass meg Alba népének pater patratusa, hallgass meg te, Alba népe. Mindahhoz, amit azokról a viasztáblákról elejétől végig hamis szándék nélkül felolvastak, és amiket itt ma világosan megértettek, azokhoz a törvényekhez a római nép elsőnek soha nem lesz hűtlen. Ha akár állami döntés folytán, akár rosszhiszeműségből elsőnek válna hűtlenné, azon a napon úgy sújt le Iuppiter, a római népre, mint ahogy ma én sújtok le itt erre a sertésre, a csapás annál súlyosabb legyen, amennyivel te hatalmasabb és erősebb vagy nálam.””

⁶⁴⁸ Polyb. 3.25.

⁶⁴⁹ Liv. 1.24.

⁶⁵⁰ Liv. 3.25.

írásba is foglalták, amit a két *fetialis* alá is írt.⁶⁵¹ Ez a gyakorlat a történelmi időkben először annyit változott, hogy az érdemi tárgyalást már az állam világi képviselője, tipikusan az adott hadszíntér katonai parancsnoka végezte,⁶⁵² a *fetialisok* szerepe csak a szerződés megkötésére korlátozódott, de a Kr.e. II. századtól az egyenrangú ellenfelek hiányában már ezt is elhagyták.⁶⁵³ Ehhez hasonlóan működött az ősi időkben a *megadásról* (*deditio*) szóló megállapodás megkötése is, itt is a kérdés-felelet formát használták.⁶⁵⁴

A *fetialisok* másik működési területe a hadüzenet átadása volt. A hadüzenet (*indictio belli*) ill. annak formája (*bellica caerimonia*)⁶⁵⁵ is már az ősi időktől kezdve szabályozásra került.⁶⁵⁶ Támadó háborúk esetén ugyanis Róma csak a megfelelő formában megüzent,⁶⁵⁷ a jogos és kegyes háborút (*bellum pium ac iustum*)⁶⁵⁸ ismerte el megfelelő jogalpnak a hódításhoz és a zsákmányszerzéshez.

Az első lépés az elégtétel iránti követelés (*res repetere*⁶⁵⁹ vagy *clarigatio*)⁶⁶⁰ bejelentése volt.⁶⁶¹ Ezek a legősibb időkben konkrétan nevesített követelések voltak: egyszerű hétköznapi dolgok (tipikusan: elhajtott állatok, elrabolt javak), ill. a hadifoglyok és szökevények vagy államközi szerződéseket megszegő személyek kiadásának követelése. Később megjelennek általánosabb okok is: rómaiak vagy szövetségesek elleni támadások,⁶⁶² a követek megsértése. Az ősi időkben ennek egyértelműen konfliktus elkerülő szerepe lehetett, ami mindkét fél érdekében állt.⁶⁶³ Később azonban a rómaiak sokszor teljesíthetetlen követelésekkel

⁶⁵¹ Liv. 9.5.

⁶⁵² Liv. 30.43.4. „A senatus a néphatározat értelmében úgy döntött, hogy tíz meghatalmazott jóváhagyásával P. Scipio kösse meg a békét a karthágói néppel, olyan feltételekkel, amelyeket jónak lát.”

⁶⁵³ Liv. 38.39.1. „A consul esküvel érvényesítette a szerződést, (...) hogy a királyt is megeskessék.”

⁶⁵⁴ Liv. 1.38.2. „A király megkérdezte: 'Ti vagytok- a követek, akiket Collatia lakossága szószólóként küldött, hogy magatokat és Collatia lakosságát a kezünkre adjátok?' — 'Mi vagyunk.' — 'Módjában áll-e Collatia lakosságának, hogy ezt megtegye?' — 'Módjában áll.' — 'Átdadjátok-e magatokat és Collatia népét, a várost, a szántóföldeket, vizeket, határköveket, szentélyeket, a vallási szertartásokat és emberi életmódhoz szükséges felszereléseket az én kezembe, valamint a római nép hatalmába?' — 'Átdadjuk.' — 'Én pedig átveszem.'”

⁶⁵⁵ Liv. 1.32.

⁶⁵⁶ Liv. 1.32.5. „Akként kívánta ő a háborús szertartásokat megalapozni, hogy a háborúkat ne csak megvívják, hanem valamely szertartás szerint meg is üzenjék. Az aquiculus ősrégi néptől másolta le a ma a fetialisok által gyakorolt jogszokást, amelynek alapján a hadüzenő fél elégtételt követel.”

⁶⁵⁷ Liv. 42.47.5. „Megszokták, hogy előbb bejelentik, s azután indítják meg a háborút.”

⁶⁵⁸ Liv. 3.25., 42.47., Cic. de off. 1.36., Cic. rep. 2.31.

⁶⁵⁹ Liv. 1.32., 4.30., 4.58., 7.9., 7.32., 8.20., 10.1., 10.45.

⁶⁶⁰ Liv. 8.14.

⁶⁶¹ Liv. 1.32.6.-7. „Halljad, Iuppiter, halljátok ti, ilyen és ilyen népek – s itt megnevezi, hogy melyikük – határai és halld meg te is jog. Én a római nép hivatalos követe vagyok, igazságos és szent megbízatással érkezem, adjatok hitelt szavaimnak.’ Majd előadja a követeléseket. Aztán tanúnak idézi Juppitert: 'Én ha ezeket az embereket és tárgyakat igazságtalanul és bűnös módon követelem vissza, ne engedd, hogy hazámba valaha is visszatérhessek.'”

⁶⁶² Liv. 10.12.

⁶⁶³ Liv. 8.39.13. „A praetorok, akiket arra kényszerítettek, hogy sorsáról döntsenek, úgy határoztak, hogy Brutus Papiust kiadják a rómaiaknak, s vele együtt a rómaiaktól szerzett összes hadizsákmányt és hadifoglyot is elküldik Rómába, s a jog és törvény értelmében mindent visszaszolgáltattak, amit a rómaiak, szerződésükre hivatkozva, a fetialis papok útján követelnek.”

kényszerítettek más népeket a rómaiak szempontjából kegyes és igazságos háborúba.⁶⁶⁴ Ezt a követelés-formulát a *fetialis* csekély változtatással, négyszer adta elő: az idegen állam határán, az első szembejövő embernek, az idegen város kapuján belépve és végül annak fórumán.⁶⁶⁵ A cél tehát az volt, hogy arról lehetőleg minél többen tudomást szerezzenek. Ha nem teljesítették követelését, úgy további harminchárom nap elteltével a *fetialis* megállapította annak eredménytelenségét,⁶⁶⁶ de ettől még nem állt be automatikusan hadiállapot, hanem arról a római állam világi vezetője a szenátus tanácsának kikérése után⁶⁶⁷ a néphez tett előterjesztést. Ha az megszavazta a háborút, akkor következett a tulajdonképpeni hadüzenet (*indictio belli*) átadása: három tanú jelenlétében egy rövid mondókéval kísérvé a *fetialis* egy keményre égetett fadárdát dobott át az ellenséges területre.⁶⁶⁸ A fadárda használata a szokás igen ősi, még a fémkorszak előtti eredetét igazolja. Ez a gyakorlat a történelmi időkben is megmaradt,⁶⁶⁹ a földrajzi távolság miatt azonban kialakították azt a gyakorlatot, hogy elegendő a hadüzenetet az idegen hatalom legközelebbi képviselőjének átadni,⁶⁷⁰ ill. a második pun háború idejétől pedig azt már nem feltétlenül a *fetialisok*, hanem világiakból álló követség adta át.⁶⁷¹ A dárda átdobását pedig fikcióval úgy oldották meg, úgy hogy Bellona temploma mellett kijelöltek egy „idegen területet”, ahol egy oszlopra (*columna bellica*) célozva végezték azt el.

A békekötés a háború végleges befejezését jelentette, erről is a népgyűlés döntött,⁶⁷² de ezután erről is egy formális szerződést (*foedus*) kötöttek. Ez a kezdeti időkben *egyenrangú felek közötti szerződés* (*foedus aequum*) volt, ezért ezekhez ismét a túlvilágiakat hívták

⁶⁶⁴ Liv. 9.11.

⁶⁶⁵ Liv. 1.32.

⁶⁶⁶ Liv. 1.32.10. „Halljad Juppiter, és te is, Ianus Quirinus, halljátok valamennyien, ti égi, földi és alvilági istenek! Tanúnak idézlek benneteket, hogy ez a nép – és megnevezi hogy melyik – igazságtalan, és nem teljesíti a törvényes kötelességét. De ezekben az ügyekben majd kikérjük otthon az öregek tanácsát, hogy mi módon szerezzünk érvényt jogainknak.”

⁶⁶⁷ Liv. 1.32.12. „Tiszta és szent háborúval kell megszerezniünk, ami jár. Így gondolom, ezt javaslom.”

⁶⁶⁸ Liv. 1.32.12.-13. „Ekkor a *fetialis* egy vashegyű vagy keményre égetett dárdát visz az illető nép határaihoz, és ott nem kevesebb mint három felnőtt férfiember jelenlétében ezt mondja: 'Mivel a régi latinok népei és a régi latin emberek a Quirisek római népe ellen cselekedtek, és mivel a Quirisek római népe háborút rendelt el a régi latinok ellen, és a Quirisek római népének senatusa elhatározta, helyeselte és megszavazta a háborút a régi latinok népe ellen, ezért a római nép és én a régi latin népeknek és a régi latin embereknek hadat üzenek, és ellenük háborút kezdek.' Amint ezt elmondta, átdobta a dárdát a határon.”

⁶⁶⁹ Liv. 1.32.14. „ezt a szokást átvette az utókor is.”

⁶⁷⁰ Liv. 31.8.3. „Sulpicius consul kérdést intézett a *fetialisok*hoz: szükségesnek tartják-e, hogy személyesen adják át Philippus királynak a hadüzenetet, vagy elegendő, ha azt a király birodalmának határán állomásozó legközelebbi őrségnek jelentik be? A *fetialisok* kijelentették, hogy bármelyik utat választja is, helyesen jár el.”, Liv. 36.3.7. „Ezután M' Acilius consul a senatus határozata alapján kérdést intézett a *fetialisok* testületéhez: közvetlenül magával Antiochus királlyal közöljék-e a hadüzenetet, vagy elegendő, ha Antiochus valamelyik katonai őrállomásán jelentik be.”, Liv. 36.3.9. „A *fetialisok* azt válaszolták, hogy ők már előzőleg, amikor Philippus ügyében kérdezték meg őket, kinyilvánították: teljesen mindegy, hogy a hadüzenetet személyesen a királynak vagy valamelyik őrállomásának adják-e át.”

⁶⁷¹ Liv. 21.18., 30.43., 31.8.

tanúul,⁶⁷³ tehát ezekhez is szükség volt a *fetialisok* közreműködésére és a szerződéskötés is a már ismertetett módon történt. Róma hatalmának növekedésével ezt idővel felváltotta az *egyenlőtlen felek közötti szerződés (foedus iniquum)*, amelyeket már Róma tartatott be a vele egyenlőtlen féllel szemben. Ezért ezekhez már nem kellett a túlvilágiakat tanúul hívni, ezért a *fetialisok* eljárására sem volt szükség⁶⁷⁴ és az lassan kikopott a gyakorlatból. A közreműködésükkel kötött utolsó jelentős békeszerződés a második pun háborút lezáró békekötés volt.⁶⁷⁵

A *fetialisok* feladatát képezte a római polgár ellenségnek történő kiadása (*deditio*) is. Ez a hazaárulás (*perduellio*) egyik lehetséges büntetése volt, ide tartozhatott a *római hadvezér kiadása*, ha állami felhatalmazás nélkül kötött békét az ellenséggel vagy azon *polgár kiadása*, aki az ellenség követeit bántalmazta.

A hadvezérnek ugyanis csak fegyverszünet megkötésére volt lehetősége, tipikusan azon célból, hogy az ellenség követséget küldhessen Rómába. Békekötésre azonban nem volt saját jogon hatásköre, ezért ha ebben egyezett meg előzetes felhatalmazás nélkül, akkor ezzel a római nép hatáskörét vonta el, ami egyenlő volt a hazaárulással, amit a kiadással büntettek. Az megszegényítésként ruhátlanul, hátrakötözött kézzel történt,⁶⁷⁶ de az nem jelentett feltétlenül életveszélyt, az ellenség szabadon dönthetett arról, hogy azt elfogadja-e a sérelem megváltásaként vagy sem.⁶⁷⁷ Például a numantiaiak Kr.e. 136-ban nem fogadták el C. Hostilus Mancinus konzul kiszolgáltatását, mert azzal osztották volna a római álláspontot a békekötés érvénytelenségéről.⁶⁷⁸ Ilyenkor a kiszolgáltatott személy hazatérhetett, Mancinus esetében azonban vita alakult ki, hogy elfoglalhatja-e helyét a szenátusban, azaz a *ius postliminium* érvényesülhet-e. Az egyik álláspont szerint nem, mivel a kiszolgáltatással elveszítette polgárjogát, így szenátusi tagságát is, a másik álláspont szerint azonban igen, mivel a kiszolgáltatás nem ment végbe, mivel azt az ellenség azt nem fogadta el, ezért polgárjogát sem veszíthette el. A forrásokból úgy tűnik, hogy az első álláspont diadalmaskodott, mivel Mancinus csak külön törvénnyel kapta vissza polgárjogát, szenátusi tagságát pedig csak az ez után betöltött praetori tisztség után foglalhatta el.⁶⁷⁹

⁶⁷² Liv. 29.12., 30.43., 33.25.

⁶⁷³ Liv.1.32.

⁶⁷⁴ Liv. 38.3.

⁶⁷⁵ Liv. 30.43.

⁶⁷⁶ Liv. 9.10.

⁶⁷⁷ Liv. 9.11., Liv. per. 56.

⁶⁷⁸ Liv. per. 56. „Hogy a római népet mentesítsék a numantiaiakkal kötött szerződés megtartásának kötelezettsége alól, Mancinust, aki felelős volt az egyezség létrehozásáért, kiszolgáltaták a numantiaiaknak, de ezek nem fogadták el.” *lex Furia Atilia de C. Hostilio Mancino Numantinis dedendo*, Kr.e. 136

⁶⁷⁹ Pomp. D. 50.7.18.

Az a polgár, aki *idegen követeket bántalmazott* szintén hazaárulást követett el, mivel ezzel a római nép védelme alatt állókat sértette meg, tehát magát a római népet is. Ennek a méltányos és igazságos büntetése az ellenségnek történő kiadás volt.⁶⁸⁰

⁶⁸⁰ Liv. 38.42.7. „Ebben az évben L. Minutius Myrtilust és L. Manliust, akiket azzal vádoltak, hogy bántalmazták a karthágói követeket, M. Claudius városi praetor parancsára a fetialisok útján átadták a követeknek, akik elvitték őket Karthágóba.”

VI. Külügyek

1. Bevezetés

Külügyek, külkapcsolatok alatt a római állam és az idegen államok ill. népek közötti kapcsolatok rendszerét értjük. Az ősi római jog felfogása az idegenekkel kapcsolatban igen egyszerű volt: mindazon államok és népek, akikkel nem kötöttek szerződést, ellenségnek számítottak.⁶⁸¹ Rómát megalakulása után rögtön támadni kezdték szomszédai, mivel az veszélyt jelentett számukra, ugyanakkor Róma már a kezdetektől fogva a közösségi zsákmányszerzés céljából támadó háborúkat is indított és az így szerzett hadizsákmány az állam egyik fő bevételi forrását képezte. Az agresszív támadó külpolitika miatt Róma a köztársaság korában szinte minden évben háborúzott. Ez azonban nem jelentett mindig és mindenkiel állandó fegyveres konfliktust, a rómaiak ugyanis általában igyekeztek kivárni az arra legalkalmasabb pillanatot, ezért az elért eredmények biztosítására fegyverszünetet, békét, ill. szövetségi szerződéseket kötöttek és csak nagyon ritkán hagyták abba ezek nélkül a harcokat.⁶⁸² Fontos volt tehát a háború és béke idejének egyértelmű elválasztása, amit a hadüzenet ill. a békekötés jelzett. Ezekre átvették a környező népektől kialakított szokásokat, rituálékat és itt is kialakult a jog által szabályozott, formális és részben a szakrális szférába tartozó (*ius fetiale*) eljárási rend. Emellett korán kialakult a háború viselésének szabályrendszere is,⁶⁸³ amit szintén jogászai gondolkodásmóddal közelítették meg.

2. Hadüzenet, békekötés

A hadüzenet előtt szokásos volt az idegen államtól elégtételt követelni,⁶⁸⁴ aminek teljesítése megakadályozta a fegyveres harcot és csak annak eredménytelensége esetén kerülhetett sor a háború elhatározására és a hadüzenetre.⁶⁸⁵ Ha egy magisztrátus a fenti folyamat mellőzésével kezdett harcot, akkor azt Róma nem ismerte el szabályos háborúnak⁶⁸⁶ és ilyenkor a szenátus elrendelhetette az eredeti állapot helyreállítását,⁶⁸⁷ ill. a hadvezér

⁶⁸¹ Liv. 28.34.

⁶⁸² Liv. 10.36.

⁶⁸³ Liv. 5.27.6. „A háborúban is van jog, akár a békében, s mi megtanultuk, hogy ennek tisztelete legalább olyan fontos számunkra, mint a hősiesség.”

⁶⁸⁴ Liv. 1.22., 3.25., 4.30., 4.58., 6.10., 7.6., 7.9., 7.12., 7.32, 8.22., 10.12.

⁶⁸⁵ Liv. 42.47.5. „Meggzokták, hogy előbb bejelentik, s azután indítják meg a háborút.”

⁶⁸⁶ Liv. 38.45.

⁶⁸⁷ Liv. 43.4.13. „a senatus véleménye szerint igazságtalanul kezdtek háborút az abderaiak ellen, s azt tartja méltányosnak, ha mindazokat, akik rabszolgák lettek felkutatják és visszaadják szabadságukat.”, Liv. 43.8.7. „L.

felelősségre vonását. A Kr.e. II. századból több esetet is ismerünk, amikor egyes elfoglalt városokat⁶⁸⁸ a szenátus utólag nem tekintett háborúban elfoglaltnak. A hadüzenetről⁶⁸⁹ a római népgyűlés döntött, formálisan törvényt⁶⁹⁰ hozva egy főmagisztrátus erre előterjesztett javaslata alapján. Az önálló döntési jogot bizonyítja, hogy ismertek esetek amikor nem, vagy legalábbis elsőre nem szavazta meg a hadüzenetet.⁶⁹¹

A békekötés⁶⁹² is a népgyűlés hatáskörébe tartozott és itt is ismerünk olyan eseteket, amikor az nem hagyta jóvá a hadvezér által előzetesen meghatározott feltételeket,⁶⁹³ vagy amikor akár éveken át is vitáztak egy-egy békekötés ügyében⁶⁹⁴ és itt is találunk példát az előterjesztett javaslat elutasítására.⁶⁹⁵ A békét kérő követek először a hadvezért keresték fel,⁶⁹⁶ de ő tipikusan csak fegyverszünet engedélyezett⁶⁹⁷ a tárgyalások idejére, majd a követek Rómába utaztak a béketárgyalás lebonyolítására. Kivételesen azonban a hadvezérrel is megegyezhettek, ez azonban mindig csak feltételes volt és annak érvényességéhez szükséges volt a szenátus és a népgyűlés jóváhagyása.⁶⁹⁸ Ez a tagolt rendszer a rómaiak számára tárgyalási előnyt jelentett, mivel a szenátus ill. a nép döntéséig változhattak a körülmények ill. több idő állt rendelkezésre a feltételek átgondolására.

Ahogy egyre távolabbra kerültek a hadszínterek Rómától ill. ahogy egyre bonyolultabbak lettek a külpolitikai viszonyok, a külpolitika irányítását egyre inkább a szenátus vette át. *Első lépéseként* ezekben az ügyekben is megjelent az atyák jóváhagyása

Hortensius praetort levélben fogják értesíteni, hogy a senatus nem helyesli a chalcisiak által felpanaszolt cselekedeteket, ha pedig igaz az, hogy szabad embereket eladtak rabszolgának, gondoskodjék róla, hogy ezeket a lehető leghamarabb felkutassák, és visszaadják szabadságukat.”

⁶⁸⁸ Ambracia (Liv. 38.44.6.), Abdera (Liv. 43.4.13.), Coronea (Liv. 43.4.11.), Chalcis (Liv. 43.8.7.)

⁶⁸⁹ Liv. 4.30., 6.21., 7.6., 7.9., 7.12., 7.19., 7.32., 8.22., 8.25., 8.29., 10.12., 21.17., 31.6., 31.8., 36.1., 38.46.

⁶⁹⁰ Hadüzenet: *lex de bello Carthaginiensibus indicendo*, Kr.e. 218, *lex de bello Philippo Macedonum regi indicendo*, Kr.e. 200, *lex de bello Antiocho indicendo*, Kr.e. 191, Békekötés: *lex Acilia Minucia de pace cum Carthaginiensibus facienda et de exercitu ex Africa deportando*, Kr.e. 201, *lex Marcia Atinia de pace cum Philippo facienda*, Kr.e. 195, *lex de pace cum Antiocho*, Kr.e. 189

⁶⁹¹ Liv. 31.6.3. „A macedon háborúra vonatkozó indítványt az első tanácskozási napon majdnem valamennyi centuria elvetette.”, *lex de bello Philippo Macedonum regi indicendo*, Kr.e. 200

⁶⁹² Liv. 5.27., 6.33., 8.36., 30.43., 38.38. A békekötés megtagadása: Liv. 9.20.

⁶⁹³ Polyb. 3.21.

⁶⁹⁴ Pl. a numantiai béke: *lex de foedere infirmando* Kr.e.141 (Liv per. 54.), *lex de foedere cum Numantinis confirmando*, Kr.e. 141, *lex de foedere infirmando*, Kr.e. 140

⁶⁹⁵ Liv. 9.20.2.-3. „a senatus már-már hajlott kérésük teljesítésére, és a népgyűléshez utasította őket, ám itt korántsem találtak hasonló megértésre. Nem is kapták meg a békét.”

⁶⁹⁶ Liv. 29.24.,30.16., 37.45., 42.62.

⁶⁹⁷ Liv. 30.16.

⁶⁹⁸ Liv. 21.19.2. „hogyan lehetett összehasonlítani a Hasdrubal-féle szerződést a Lutatius-féle szerződéssel, amelyben ott van a világosan megfogalmazott záradék, hogy csak akkor érvényes, ha a nép is elfogadta.”, Polyb. 3.29. „ez a szerződés akkor lesz érvényes, ha a római nép is jóváhagyja.” (ford.: MURAKÖZY Gyula), Liv. 28.18.3. „állami ügyben viszont a senatus felhatalmazása nélkül semmiről sincs joga tárgyalni.”, Liv. 32.36.7. „Mert egyrészt a senatus jóváhagyása nélkül úgysem érvényes semmi abból, amiben ők maguk a királlyal megállapodtak.”

(*patrum auctoritas*) mint elengedhetetlen feltétel.⁶⁹⁹ A *második lépés*, amikor a konkrét békefeltételeket a népgyűlés előzetes eseti felhatalmazása alapján már a szenátus dolgozta ki.⁷⁰⁰ Legvégül, *harmadik lépésben*, a szenátus nyíltan átvette a külpolitika irányítását és a népgyűlés már csak formálisan működött ebben közre.⁷⁰¹ Ekkor a feltételeket a politikai elit már csak a szenátusban tárgyalta meg és a meghozott döntésen a nép már nem változtatott,⁷⁰² ill. a szenátus előzetes döntése nélkül a népgyűlést sem lehetett összehívni ezekben a kérdésekben.⁷⁰³ De a szenátus sem láthatott át minden szempontot Rómából, ezért később szokássá vált, hogy az csak a fő elveket határozta meg, a konkrét döntéseket pedig egy szenátusi bizottság határozta meg a helyszínen.⁷⁰⁴

3. Követküldés és fogadás

A külpolitikai célok megvalósítása során a követek küldése⁷⁰⁵ és fogadása⁷⁰⁶ is általában a szenátus hatáskörébe tartozott. A követek feladata a háború elkerülését célzó követelések előterjesztése⁷⁰⁷ ill. a háború lezárásakor a békefeltételek kidolgozása volt. Az ősi időkben a szakrális védelem miatt a követek az erre specializált papi testület tagjaiból (*fetialisok*) kerültek ki, de már a köztársaság kezdetétől megjelentek a forrásokban a világi követek is. Őket kezdetben csak a küldő állam tekintélye védte, ami jelentős kockázattal járt, több esetet is ismerünk, amikor a római követeket meggyilkolták, emléküket Rómában általában közköltségen emelt köztéri szobrok őrizték meg.⁷⁰⁸ Idővel kialakult a követek biztonságát szavatoló népek közötti szabályrendszer (*ius gentium*):⁷⁰⁹ a követ ekkor már a fogadó állam védelme alatt állt, annak kötelessége volt sértetlenségét biztosítani,⁷¹⁰ ennek ellenére azért továbbra is előfordult a követek megölése, bántalmazása. A követ személyi

⁶⁹⁹ Liv. 8.29.6. „A nép az atyák jóváhagyásával, a vestinusoknak megüzente a háborút.”

⁷⁰⁰ Liv. 26.33.14. „A nép így határozott: 'Amit a senatusban, a tagok felesketése után, a jelenlévők többsége elhatároz, azt jóváhagyjuk és helyesljük.'”

⁷⁰¹ Liv. 31.11.17. „Ha ő e feltételekhez valamit hozzá akar tenni, el akar belőlük hagyni, vagy meg akarja őket változtatni, kérésével a senatushoz fordulhat.” Liv. 43.1.11. „egyetlen nép ellen se kezdjen háborút, csak amelyekkel szemben ezt a senatus elrendelte.” További példák: Liv. 7.19., 7.22., 8.22., 8.32., 9.20., 10.12.

⁷⁰² Liv. 37.55.3. „A senatus úgy döntött, hogy a békét ebben a formában érvényesnek tekinti, s határozatot néhány nap múlva a népgyűlés is megerősítette.”

⁷⁰³ Liv. 45.21.5. „hiszen korábban először mindig a szenátust kérdezték meg egy háború kérdésében, s csak ez után, az atyák határozata alapján terjesztették az ügyet a népgyűlés elé.”

⁷⁰⁴ Liv. 37.55., 37.56.

⁷⁰⁵ Liv. 4.45., 5.28., 5.35., 8.3., 8.23., 21.11., 21.18., 27.4., 29.11., 30.26., 31.11., 36.3., 37.55., 38.45., 41.22., 42.5., 42.6., 42.25., 42.26., 42.35., 42.45., 44.18., 44.19., 45.17., 45.26., 45.42., 45.44.

⁷⁰⁶ Liv. 5.27., 7.19., 8.5., 8.36., 9.40., 9.43., 10.5., 21.6., 21.18., 22.33., 28.39., 30.22., 30.40., 32.36., 33.13., 35.25., 36.4., 37.1., 37.45., 37.55., 38.3., 38.10., 39.54., 42.6., 42.26., 42.43., 44.14., 44.19., 45.14., 45.44.

⁷⁰⁷ Liv. 38.45.

⁷⁰⁸ Liv. 4.17., 5.4.

⁷⁰⁹ Liv. 4.32., 8.5., 8.6.

szabadságát is a fogadó állam biztosította, a követ kiutasítása esetén is általában kellő időt kapott a távozásra,⁷¹¹ a követ viszont nem avatkozhatott be személyesen az esetleges harcokba.⁷¹² A követek védettségét vagy a követekre vonatkozó tilalmakat megsértők a római jog szerint egyaránt hazaárulást követtek el és ezért ki kellett őket adni a *fetialisok* útján az ellenségnek.⁷¹³

A Rómába érkező külföldi követeket a *praetor* vagy a *quaestor* kísérte a városban és ő gondoskodott ellátásukról is, amihez a szükséges az anyagi alapokat a szenátus biztosította részükre (szállás, ellátás,⁷¹⁴ esetlegesen útiköltség⁷¹⁵). A követeket a szenátus fogadta, ha azok a hadiállapot miatt nem léphettek be a városba, akkor a szenátus ülését a városfalakon kívülre hívták össze.⁷¹⁶ Jelzés értékű volt, ha a szenátus nem fogadta⁷¹⁷ vagy fogadta ugyan, de válasz nélkül bocsátotta el őket.⁷¹⁸ Ezek azonban csak ritkán fordultak elő, a szenátus általában gondoskodott a római nép hatalmához méltó fogadtatásukról, sőt idővel keleti mintára kialakult a követek megajándékozásának⁷¹⁹ szokása is. Ez természetesen fordítva is működött az idegen uralkodók ill. a követek – sokszor értékes vallási tárgyak formájában – maguk is megajándékozták a Római államot⁷²⁰ vagy annak képviselőjét. A rómaiak azonban igyekeztek a személyes ajándékok elfogadását és így a megvesztegetés gyanúját elkerülni.⁷²¹

A követküldést is a szenátus határozta el, ilyenkor lényegében egy szenátusi bizottságot állítottak fel, a követek létszáma tipikusan három⁷²² vagy öt⁷²³ a jelentősebb ügyekben tíz⁷²⁴ fő volt. A szenátus biztosította a követeknek a római nép méltóságához igazodó megjelenését, például a követek utazásához sokszor személyenként biztosítottak egy-egy az akkori kor csúcstechnikáját jelképező ötevezősoros hadihajót!⁷²⁵

⁷¹⁰ Liv. 6.17., 8.6.

⁷¹¹ Liv. 22.58., 37.1. Ehhez képest kivételes volt az azonnali kiutasítás: ld. Liv. 4.58., 6.17.

⁷¹² Ez utóbbi tilalom megsértése vezetett a hagyomány szerint Róma un. gall megszállásához is Kr.e. 390-ben. A kelta *seno* törzs azért vonult Róma ellen, mert a Rómával szövetséges Clusiumban tartózkodó római követek fegyvert fogtak ellenük és beavatkoztak a harcba, majd azok kiadását hiába követelték (Liv. 5.36.), ezért Róma ellen vonultak, a római csapatokat legyőzték (Liv. 5.38.), majd a várost is feldúlták (Liv. 5.41-49.)

⁷¹³ Liv. 38.42.

⁷¹⁴ Minden költség: Liv. 45.14., szállás: Liv. 42.19., szállás és ellátás: Liv. 28.39., 30.17., 45.44.

⁷¹⁵ Liv. 30.21., 43.8., 44.13., 45.15.

⁷¹⁶ Liv. 30.21. pl. *Bellona* templomában

⁷¹⁷ Liv. 29.15.

⁷¹⁸ Liv. 42.26.6. „Az atyák úgy döntöttek, hogy mivel nem kérték a *senatus* elé való bebocsátásukat, nem is adnak nekik választ mint a követeknek szokás, s hogy követeket küldenek a királyhoz.”, Liv. 44.15.1. „*Claudius* azt írja, hogy semmiféle választ nem kaptak, csupán a *senatus* határozatát olvasták fel előttük.”

⁷¹⁹ Liv. 28.39., 30.17., 30.21., 42.19., 43.5., 43.6., 43.8., 44.14., 45.13.-14., 45.42. Kivételes és jelzés értékű volt, amikor a követek visszautasították az ajándékot: Liv. 44.15.

⁷²⁰ Liv. 42.6., *lex de donis Ptolemaei*, Kr.e. 273

⁷²¹ Liv. 37.36.

⁷²² Liv. 29.11., 42.3., 44.19., 36.2.

⁷²³ Liv. 30.26., 42.6., 45.17., 45.26.

⁷²⁴ Liv. 33.30., 37.55., 45.17.

⁷²⁵ Liv. 29.11., 30.26.

4. A nemzetközi szerződések

Nemzetközi szerződések alatt általános értelemben a római államnak az idegen államokkal kötött valamennyi megállapodását értjük. Az idegenekkel kötött un. vagyoni szerződéseket (pl. gabonavásárlások) azonban nem itt, hanem a vagyoni részben tárgyaljuk, most tehát csak az un. *nemvagyoni szerződésekkel* foglalkozunk. Ezek római külpolitika megvalósítása során kerültek alkalmazásra és ezeket értjük általában a „nemzetközi szerződés” fogalma alatt. Ezeket a szerződéseket különböző szempontok alapján és többféle módon csoportosíthatjuk. A most használt fő csoportosítási szempont a szerződéskötésben római részről közreműködő döntéshozók alapján tesz különbséget. Ez alapján megkülönböztetünk a *tágabb értelemben* vett nemzetközi szerződéseket, amelyekhez nem volt szükséges mindhárom államhatalmi szerv közreműködése, azokról tipikusan egy magisztrátus döntött (pl. fegyverszünet, megadás). Mivel ezeket a római állam képviselője kötötte meg egy idegen állammal képviselőjével, így azok mai fogalmaink szerint nemzetközi szerződésnek tekinthetők. A másik csoportba a *szűkebb értelemben* vett nemzetközi szerződések (*foedera*) tartoznak, amelyek létrehozásához a római jog mindhárom államhatalmi tényező részvételét megkövetelte.

A *tágabb értelemben* vett nemzetközi szerződések közé tartozott a fegyverszünet (*indutiae*) és a megadás (*deditio*).

A *fegyverszünet (indutiae)* a harcok ideiglenes, határozott időre történő *felfüggesztését* jelentette. Erről általában a két harcban álló fél hadvezére a harctéren egyezett meg,⁷²⁶ kölcsönös ígéretet téve a harci cselekmények felfüggesztésére. Ez nem jelentette a harcok végleges befejezését, így azokat a megszabott idő leteltével újabb hadüzenet nélkül folytatni lehetett. A fegyverszünetnek nem voltak különösebb formai követelményei, egy kézfogás is jelentette a megegyezés külső jelét,⁷²⁷ de szokásos volt biztosítékokkal például tűszok átadásával is a megegyezést megerősíteni.⁷²⁸ Ha a megszabott idő kevésnek bizonyult akkor akár egymás után és többször is meg lehetett ebben egyezni, de ismerünk eleve több évtizedre kötött fegyverszünetet is.⁷²⁹ Ezt akkor alkalmazták, amikor a római állam nem volt elég erős a győzelemhez, de a szerinte jogosan megkezdett háborút nem is akarta győzelem nélkül véglegesen lezárni. A római felfogás a fegyverszünetet az azt kérelmező, tehát a

⁷²⁶ Liv. 1.15., 2.64., 4.30., 4.35., 5.32., 7.20., 8.2., 8.36., 9.37., 9.20., 9.40., 10.37., 10.46., 29.12., 30.4., 30.16., 30.24., 30.25., 30.29., 30.35., 30.37., 33.12., 34.35., 34.40.

⁷²⁷ Liv. 28.35., 29.24.

⁷²⁸ Liv. 33.13.

⁷²⁹ Liv. 1.15.: 100 év, 5.32.: 20 év, 7.20.: 100 év, 9.37.: 30 év, 10.37.: 40 év

gyengébb fél számára adott előnynek értékelte, amiért a másik felet ellenérték illette meg.⁷³⁰ Ez anyagilag tovább erősítette a római államot és gyengítette az ellenfelet, így annak eredménytelen lejárta után a rómaiak nagyobb eséllyel tudták a harcot folytatni.⁷³¹ Szintén szokásos volt a további tűzszünet engedélyezését az előzőek megszegésével okozott károk azonnali és feltétlen megtérítéséhez kötni.⁷³²

Megadás (*deditio*)⁷³³ esetén a legyőzött állam *feltétel nélkül* adta magát a győztes hatalmába. Az ősi időkben erre a stipulatiós kérdés-felelet formát használták, a megadást tehát el is kellett a győztesnek fogadnia,⁷³⁴ ami azt bizonyítja, hogy ez is szerződés volt. Az önmagát megadó ezzel feltétel nélkül teljesen kiszolgáltatta magát a győztes akaratának és a továbbiakban már csak Róma jóindulatában (*fides Romana*)⁷³⁵ bízhatott, szemben a békeszerződéssel, ahol lehetősége volt feltételeket kialakulnia.⁷³⁶ Ezért a megadásra viszonylag ritkán és csak akkor került sor, ha valóban semmi remény nem volt a további ellenállásra. Általában a megadás annyi gyakorlati előnnyel mégis járt, hogy kizárta a további hadizsákmányejtés lehetőségét,⁷³⁷ így a hadifogságba esés ill. a magánvagyonok elvesztése elkerülhető volt. Megadás hiányában ugyanis a hadiállapot fennmaradt és a győztes ellenállás hiányában is korlátlanul folytathatta a harci cselekményeket, akár az ellenség teljes megsemmisítéséig, elfogásáig, kifosztásáig. A megadás nem járt feltétlenül az állami lét eltörlésével, mivel előfordult, hogy a magukat megadókkal később mégis szövetségi szerződést (*foedus iniquum*) kötöttek.

A formális nemzetközi szerződés (*foedus*) megkötéséhez a római jog kezdetben egységes formát és eljárásrendet követelt meg, ami a későbbiek során már gyakran elmaradt. A szerződéseket már a korai időktől kezdve írásba⁷³⁸ foglalták és azok szövegét valamelyik templomban,⁷³⁹ később az aerariumban⁷⁴⁰ őrizték meg, a fontosabbakat pedig ércbe vésve⁷⁴¹

⁷³⁰ Liv. 9.41.

⁷³¹ Ez a korai időben a hadsereg bizonyos idejű (általában egy évi) zsoldja és ellátása, néha kiegészítve a katonáknak juttatott felszereléssel: Liv. 5.27., 5.32., 7.22., 8.2., 8.36, 9.41., 9.43., 10.5. Később tipikussá váltak a nagyobb és egy összegben fizetendő pénzeszegek: Liv. 10.37.: 500.000 as, 10.46.: 100.000 as és egy évi zsold.

⁷³² Liv. 30.37.

⁷³³ Liv. 2.18., 8.2., 8.11., 9.20., 40.47.

⁷³⁴ Liv. 1.38.

⁷³⁵ Liv. 45.4.

⁷³⁶ Liv. 8.2.13. „A latinokkal kötött szerződésben nincs kikötve, hogy nem viselhetnek háborút azzal, akivel akarnak, a campaniabeliekkel más a helyzet: nem szerződés révén kerültek Róma fennhatósága alá, hanem megadták magukat, ezért – akár tetszik nekik, akár nem – távol kell maradniuk a háborútól.”

⁷³⁷ Liv. 39.54.

⁷³⁸ Liv. 1.24., 4.8.

⁷³⁹ Liv. 4.7. (Iuno Moneta temploma), Polyb. 3.26. (Iuppiter temploma)

⁷⁴⁰ Polyb. 3.26.

⁷⁴¹ Liv. 2.33., 7.20., Cic. Balb. 53., Polyb. 3.26., 3.33.

közterületen is elhelyezték.⁷⁴² A szerződések kidolgozása során a rómaiak messzemenően figyelembe vették a konkrét körülményeket, az erőviszonyokat, az adott vagy a várható újabb háború nehézségeit, költségeit, az ellenfél ellenállásának nagyságát vagy későbbi háborúra való felkészülésének esélyeit. A szerződéseket általában határozatlan időre kötötték,⁷⁴³ de szokásos volt ezeket is időnként megújítani.⁷⁴⁴

A formális *nemzetközi szerződések* rendszerezése már az antikvitásban is ismert volt,⁷⁴⁵ a modern tudományban pedig elsősorban a szerződő felek erő-pozíciója szerint történik, tehát aszerint, hogy a szerződést *egyenrangú felek (foedus aequum)*,⁷⁴⁶ vagy *alá-felé rendeltségben állók (foedus iniquum)* kötötték-e meg. Mivel formai különbség nem, csak tartalmi volt ezek között, ezért egy-egy szerződés besorolása problematikus lehet, különösen akkor, hogy ha annak tartalma csak töredékesen ismert. Ettől függetlenül használhatjuk még a *szerződés célja (pax, amicitia, societas)* szerint történő megkülönböztetést is. A *szerződés célja* szerint ugyanis az lehetett *béke- (pax)*, *barátsági (amicitia)*, vagy *szövetségi (societas) szerződés*. Ezek között egy hierarchikus sorrend is megfigyelhető, a felsorolás szerint haladva a hátrább állók mindig szükségszerűen feltételezik a korábbiak létét, bár nem volt kizárva az sem, hogy ezeket egyetlen szerződésbe foglalják.

A *békeszerződés (foedus pacis)* közé a *háborús konfliktusokat lezáró békekötéseket* sorolták, ha azok nem jelentették egyben a baráti vagy a szövetségi viszony kialakítását.⁷⁴⁷ Ilyeneket akkor kötöttek, amikor Róma egy másik sokkal fenyegetőbb háború elé nézett és ezért nem volt ideje vagy ereje a már megkezdett háborút győzelemmel lezárni és azt a másik fél sem akarta folytatni.⁷⁴⁸ Ezekben tehát csak a béke helyreállításáról egyeztek meg, de további következményeket egyik fél sem viselt. A rómaiak a korai időkben feltehetőleg sokszor kötöttek ilyen szerződéseket, de azokat később nem őrizte meg a történetírói hagyomány, azokból részleteket is csak kivételesen ismerhetünk. Ide sorolhatjuk az első pun

⁷⁴² Liv. 2.33., Cic. Balb. 53.

⁷⁴³ Dion. 6.95.2.

⁷⁴⁴ Liv. 4.7., 27.4.

⁷⁴⁵ Liv. 34.57.7.-9. „Az első, amikor a háborúban legyőzöttek előírják a feltételeket, ekkor ugyanis mindennel a fegyverei révén fölényben lévő fél rendelkezik, s ő szabja meg kénye-kedve szerint, mit tarthat meg a legyőzött, s mitől kívánják büntetésül megfosztani. A második eset, mikor a háborúban egyforma felek egyenlő feltételekkel kötnek békét és baráti szerződést, akkor követeléseiket kölcsönösen előadva megállapodnak a kárpótlásban, s ha a háború következtében valamilyen anyagi kárt szenvedtek, ezt vagy a korábban fennálló jog, vagy a mindkét félnek előnyös feltételek alapján rendezik. A harmadik fajta szerződés az, amikor olyanok jönnek össze, hogy kölcsönös kapcsolatukat szövetségi szerződéssel erősítsék meg, akik sose voltak ellenséges viszonyban. Ekkor nincs szó arról, hogy feltételeket szabjanak vagy elfogadjanak, mert ilyesmi csak győztes és legyőzött között lehetséges.”

⁷⁴⁶ Procul. D. 49.15.7.1.

⁷⁴⁷ Liv. 23.7.

⁷⁴⁸ Liv. 10.10.

háború lezárását jelentő szerződéseket, amelyek közül az elsőt C. Lutatius kötötte meg⁷⁴⁹ és ami egy baráti viszonyt (*amicitia*) is létrehozott volna a két fél között, de ezt a szerződést római népgyűlés nem hagyta jóvá.⁷⁵⁰ Ekkor Rómából tíz megbízottat küldtek ki,⁷⁵¹ akik több ponton a rómaiakra kedvezően megváltoztatták az eredeti megállapodást és így kötötték meg az új szerződést, amiben források szerint már nem volt utalás a baráti viszonyra.⁷⁵² A második pun háború végén a karthágói küldöttség ezt kívánta megújítani, de akkor ennek már nem volt realitása, az új szerződés már *foedus iniquum* volt, ami megfosztotta Karthágót nagyhatalmi pozíciójától.⁷⁵³

A békeszerződéseket általában tárgyalások előzték meg, ahol a *foedus aequum* esetében a feltételeket a felek kölcsönösen határozták meg,⁷⁵⁴ *foedus iniquum* esetében pedig a rómaiak már előre kidolgozott békefeltételeket (*leges pacis, ill. conditiones pacis dictae*)⁷⁵⁵ használtak. Ezek ugyanúgy működtek, mint az állami vagyoni joggal kapcsolatos szerződéseknél a szerződési ajánlatok (*leges censoriae*) vagy az ősi magánjog egyoldalú szerződési feltételek (*leges venditionis*). Ezeket tehát az erőpozícióban lévő egyik szerződő fél előre és egyoldalúan határozta meg, majd terjesztette azokat másik fél elé, akinek ezeken általában már nem volt módja változtatni: vagy elfogadta és akkor a konszenzus megvalósult ezekre vagy nem fogadta el és akkor nem kötöttek szerződést, a legyőzött ellenség azonban ez utóbbit nyilván nem engedhette meg magának. Ezeket a békeszerződéseket a források nevezik még *pax data*-nak is, ami a *lex data* analógiája alapján arra utal, hogy ezeket a nép felhatalmazása alapján egy személy dolgozta ki.⁷⁵⁶

A barátságai szerződés (*foedus amicitiae*) során a felek egy korábbi semleges vagy akár ellenséges viszony után, a jövőre nézve *baráti viszonyt vállaltak*. Ez egy jóindulatú semlegességet jelentett anélkül azonban, hogy formálisan szövetségre léptek volna egymással,

⁷⁴⁹ Polyb. 1.62. „Róma és Karthágó között a baráti szövetség a következő feltételek teljesítése esetén jöhet létre, ha ezeket a római nép is jóváhagyja. A karthágóiaknak egész Szicíliát el kell hagyniuk. Semmiféle háborút nem indíthatnak Hierón ellen, és nem támadhatnak rá fegyveres erővel sem Szürakuszaira, sem Szürakusza szövetségeseire. A karthágóiak kötelesek valamennyi hadifoglyot váltságdíj nélkül visszaadni a rómaiaknak. A karthágóiak kötelesek a rómaiaknak húsz év leforgása alatt kétezeregyszáz euboiai talentont kitevő kártérítést fizetni.” (ford.: MURAKÖZY Gyula) Ld. még: Liv. 21.18., Polyb. 3.21.

⁷⁵⁰ Liv. 21.18., Polyb. 3.21.

⁷⁵¹ Polyb. 1.63.

⁷⁵² Polyb. 3.27. „A karthágóiak kötelesek Szicíliát és minden, Szicília és Itália között fekvő szigetet kiűriteni. Mindkét félnek biztosítania kell a másik fél szövetségeseinek függetlenségét. Egyikük sem hozhat a másik uralma alatt lévő területre érvényes rendelkezést, nem építhet ott középületet, nem toborozhat csapatokat és nem köthet szerződést a másik fél szövetségeseivel. A karthágóiak kötelesek azonnal ezer talenton, majd a következő tíz év folyamán kétezeregyszáz talenton hadisarcot fizetni. A karthágóiak kötelesek minden római hadifoglyot váltságdíj nélkül visszaadni.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

⁷⁵³ Liv. 30.37., 30.43.

⁷⁵⁴ Liv. 28.34.

⁷⁵⁵ Liv. 30.16., 30.37.

ez tehát nem írt elő együttműködési vagy segítségnyújtási kötelezettséget. Az intézmény előzménye az ősi időkben ismert vendégbarátság (*hospitium*) volt, melynek mind magán, mind közjogi változata ismert. Az előbbit (*hospitium privatum*)⁷⁵⁷ egyes polgárok nyújthatták idegeneknek, az utóbbit (*hospitium publicum*)⁷⁵⁸ pedig a római állam biztosította kivételesen. Ezeket később kiszorította a barátsági szerződés, ami egyébként az egész Mediterráneumban⁷⁵⁹ ismert megoldás volt és nemcsak az idegen állam egy polgárával vagy annak vezetőjével, de magával az idegen állammal is megköthető volt. Ezt nem zárta ki egy korábbi háborús konfliktus sem, ilyenkor nemcsak a békét kötötték meg, de egyben baráti kapcsolatot is vállaltak kiépíteni,⁷⁶⁰ ami nemcsak az egyenlőség, de alá-felérendeltségi viszony alapján is megköthető volt.⁷⁶¹

A szövetségi szerződés (*foedus societatis*) alapította meg a két állam között a legszorosabb kapcsolatot. A szövetséges (*socius*) ugyanis nemcsak barát volt, de annál több, mivel konkrét együttműködési kötelezettséget is vállalt. Mivel a szövetséges mindig barát is volt, ezért a két jelzőt gyakran halmozva, mint „a római nép barátja és szövetségese” („*socius atque amicus populi romani*” vagy „*amicus et socius populi romani*”) használták, ahol királyság volt az államforma, ott az uralkodót tüntették ki ezzel a címmel.⁷⁶² A másik bevett formula a szövetségi viszony kifejezésére, annak kijelentése, hogy ugyanazokat tekintik barátoknak és ellenségeknek, mint a másik szerződő fél.⁷⁶³ A szövetségi viszony ugyanakkor nem jelentett egyenrangúságot,⁷⁶⁴ sőt a római uralom kiépítésének ez volt az egyik bevett módja. A szövetségi szerződést fel is lehetett mondani,⁷⁶⁵ ami elhidegítette ugyan a két fél kapcsolatát, de még nem vezetett feltétlenül hadüzenethez. A szövetségekről Rómában már a korai időktől kezdve írásbeli nyilvántartást (*formula amicorum* ill. *formula sociorum*) vezettek.⁷⁶⁶ Erre azért volt szükség, mert mindegyikükkel más-más tartalmú szerződést kötöttek és csak így lehetett később ellenőrizni, hogy az adott szövetséges teljesíti-e vállalásait.

⁷⁵⁶ Liv. 37.55.2. „Végül kérték, hogy az atyák erősítsék meg az L. Scipio által engedélyezett békét, az általa megszabott feltételekkel.”

⁷⁵⁷ Liv. 8.3., 29.24.

⁷⁵⁸ Liv. 5.50.

⁷⁵⁹ Liv. 23.33.

⁷⁶⁰ Liv. 33.35.

⁷⁶¹ Liv. 38.38.

⁷⁶² Pl. *lex Iulia de rege alexandrino*, Kr.e. 59, ld. még: Liv. 32.8., 42.6., 42.62., 45.12.

⁷⁶³ Liv. 35.50.2. „Minden vita és fontolgatás nélkül egyhangúan kijelentették: az achai népnek meggyőződése, hogy ugyanazok a barátai és ellenségei, mint a római népnek.”

⁷⁶⁴ Liv. 45.12.

⁷⁶⁵ Liv. 42.25.

⁷⁶⁶ Liv. 43.6., 44.16.

A szerződések *tartalmi rendelkezései* alapján megkülönböztetünk egyenlő és egyenlőtlen szerződéseket, a különbségtétel itt a szerződő felek erő-pozícióján alapul. A római államnak *más szabad állammal az egyenlőség alapján kötött szerződése a foedus aequum*.⁷⁶⁷ Szabad államnak azt tekintjük, amelyik megőrizte a másik féllel szembeni függetlenségét,⁷⁶⁸ cselekvési szabadságát. Ezen szerződések első csoportját a korai időkben azon környékbeli államokkal kötött szerződések jelentették, amelyek Rómával egyenlő katonai erőt tudtak kiállítani. Az etnikai rokonság és az egyenlőség miatt ezeknél a szakrális formák használatát figyelhetjük meg.⁷⁶⁹ Ezen szerződések azonban még utalás formájában sem nagyon maradtak ránk,⁷⁷⁰ mivel ezek a környező népek később vagy beolvadtak Rómába vagy alárendelt pozícióba kerültek és így viszonyukat egy későbbi *foedus iniquum* újraszabályozta. Ide tartozott a latin népekkel feltehetően Kr.e. 493-ban megkötött *foedus Cassianum*, melynek tartalmát Halikarnasszoszi Dionüsziosz őrizte meg számunkra.⁷⁷¹ A szerződés jelentőségét bizonyítja, hogy szövegét eredetileg ércoszlopra vésve is megörökítették.⁷⁷² Ez a szerződés azért is különleges, mert a másik szerződő fél nem egy állam vagy nép, hanem a latin városok közössége volt. Ezzel a szerződéssel csatlakozhatott Róma a latin szövetséghez a Regillus-tavi csata utáni győzelmével,⁷⁷³ majd ez után kezdhette meg Latiumban fokozatosan megszerezni tényleges vezető szerepét, ami ellen a latinok többször is fellázadtak a tényleges egyenlőség megtartása érdekében.⁷⁷⁴ Ezek azonban nem jártak sikerrel, sőt a szerződést Kr.e. 358-ban megújították (*foedus Latinum*),⁷⁷⁵ ami már *foedus iniquum* volt, majd egy újabb latin háború után, Kr.e. 338-ban pedig a latin szövetség is feloszlására került.⁷⁷⁶ Ezzel a korábbi nemzetközi szerződések is hatályukat veszítették és az egykori önálló latin államokat Róma végleg magához kapcsolta.⁷⁷⁷

⁷⁶⁷ Liv. 23.5.

⁷⁶⁸ Procul. D. 49.15.7.1. „*Liber autem populus est, qui nullius alterius populi potestati est subiectus.*”

⁷⁶⁹ Liv. 3.25.

⁷⁷⁰ Liv. 28.45.20. „Camerinum polgárai is – noha teljes egyenjogúságot biztosító szerződésük volt a rómaiakkal – egy hatszáz fegyveresből álló cohorsok küldtek.” Ld. Liv. 1.32., Varro l.1. 5.33.

⁷⁷¹ Dion. 6.95.2. „Legyen barátság a rómaiak és a latinok között mindaddig, amíg az ég és föld úgy maradnak, ahogy most vannak. Ne folytassanak háborút egymás ellen, ne hívjanak be idegen ellenséget és ne biztosítsanak szabad utat azoknak, akik háborút viselnek valamelyikük ellen. Ha valamelyikük háborút visel, támogassák egymást minden erejükkel, a közös háborúban szerzett prédán és zsákmányon egyenlően osztozzanak. A magánjogi szerződésen alapuló pereket tiz napon belül döntsék el abban az államban, ahol a szerződést kötötték. Semmit se tegyenek hozzá vagy hagyjanak el ezekből a szerződésekből, kivéve a rómaiak és valamennyi latin közös egyetértésével.” (ford.: a szerző)

⁷⁷² Liv. 2.33., Cic. pro Balb. 53

⁷⁷³ Liv. 2.20.

⁷⁷⁴ Liv. 7.5.

⁷⁷⁵ Liv. 7.12.

⁷⁷⁶ Liv. 8.14.10. „A többi latin néptől elvették azt a jogot, hogy egymás között házasodjanak, kereskedjenek, hogy közös gyűléseket tartsanak.”

⁷⁷⁷ Liv. 8.14.

A *foedus aequum* másik alcsoportja azon államokkal kötött szerződés, amelyek Rómával egyenlő katonai erőt tudtak felmutatni, de a szerződéskötés idején a római terjeszkedés – tipikusan a földrajzi távolság miatt – még nem célozta meg az adott állam területét. Ez esetben a közös külpolitikai érdekek vezettek egy-egy ilyen szerződés megkötéséhez.⁷⁷⁸ Ezek közül a két legrégebbi a későbbi legnagyobb ellenféllel, Karthágóval kötött két barátsági szerződés, melyek a közös ellenségek (az etruszok, ill. a dél-itáliai görög városállamok) ellen irányultak. Az első megkötésére az antik források szerint már a Kr.e. 509. év körül sor került, annak szövegét Polübiosz részletesen is idézi.⁷⁷⁹ Bár ekkor Róma még nagyon messze állt attól, hogy az itáliai szárazföld meghódításán gondolkodjon, ennek ellenére a szerződésben a felek már elhatárolták egymástól érdekszféráikat. A szerződés biztosította viszont a rómaiak számára Szicília pun uralom alatt álló területein a szabad kereskedést és ennek során a jogegyenlőséget, aminek Róma gabonaellátása miatt volt kiemelt jelentősége.⁷⁸⁰ A második szerződést Kr.e. 348/7-ben kötötték meg,⁷⁸¹ ami lényegében az első irányvonalát követte, de az a két szerződő felel túl már azok szövetségeseire is kiterjedt, a rómaiakat viszont teljesen kitiltotta Afrikából és Szardíniából.⁷⁸² A harmadik szerződés már szövetségi szerződést

⁷⁷⁸ Pl. Attalossal, Pergamon királyával Kr.e. 205-ben Macedonia ellen (Liv. 34.57.)

⁷⁷⁹ Polyb. 3.22. „A következő feltételek mellett legyen baráti viszony egyrészt a rómaiak és szövetségeseik, másrészt pedig a karthágóiak és szövetségesei között. Sem a rómaiak, sem szövetségeseik nem hajózhatnak túl az úgynevezett Szép-hegyfokon, csak akkor, ha vihar vagy ellenség kényszeríti őket erre. De ha valaki közülük hibáján kívül arra kényszerülne, hogy ott kikössön, akkor sem szabad ott semmit vásárolnia, sem elvennie, azon dolgokon kívül, amelyek hajója javításához és az áldozatok bemutatásához szükségesek. És aki idevetődött, az köteles öt napon belül eltávozni. Akik kereskedés céljából érkeznek ide, azoknak nem kell illetéket fizetniük, csak ha egy kikiáltó és egy írnok jelenlétében kötnek üzletet. Ami viszont ezek jelenlétében kerül eladásra, annak vételára kifizetéséért az állam vállal szavatosságot, akár Afrikában, akár Sziciliában történt az üzletkötés. Ha egy római Szicília karthágói uralom alatt álló részére érkezik, ott teljesen ugyanolyan jogai legyenek, mint a karthágóiaknak. A karthágóiak semmiképpen sem bánhatnak erőszakos módon Ardea, Antium, Laurentum, Circeii, Tarracina lakóival, sem Latium egyetlen olyan néptörzsével sem, amely Róma alattvalója. Azon városok ügyeibe sem avatkozhatnak be, amelyek nem Róma alattvalói. És ha ilyen várost hatalmukba kerítenének, akkor azt sértetlenül át kell adniuk a rómaiaknak. Ha hadviselés közben Latium területére lépnének, nem tölthetik itt az éjszakát.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

⁷⁸⁰ Liv. 4.25., 4.52.

⁷⁸¹ Liv. 7.27.2. „Róma pedig szerződést kötött a karthágóiak barátságát és szövetséget kérő követeivel.”

⁷⁸² Polyb. 3.24. „A következő feltételek mellett legyen barátság a rómaiak és szövetségeseik, illetve a karthágóiak, a türosziak, az utikéiek és ezek szövetségesei között. A Szép-hegyfokon, Masztián és Tarszeionon túl rómaiaknak nem szabad sem kalózkodniuk, sem kereskedniük, sem várost alapítaniuk. Ha a karthágóiak Latiumban olyan várost foglalnak el, amely nem a rómaiak alattvalója, a zsákmányt és az embereket megtarthatják maguknak, a várost viszont át kell adniuk a rómaiaknak. Ha a karthágóiak olyan néptörzs tagját ejtik foglyul, amely törzsnek szerződése van Rómával, de nem az alattvalója, ezeket a személyeket nem vihetik római kikötőbe. Ha viszont ilyen foglyot mégis római kikötőbe visznek, és azt egy római megérinti kezével, akkor azt a személyt szabadnak kell nyilvánítani. Ilyen eljárásoktól viszont hasonlóképpen a rómaiak is tartózkodjanak. Ha egy római polgár valamely, Karthágó uralma alá tartozó területen vételez vizet vagy élelmet, eközben egyetlen olyan személyt sem károsíthat meg, aki valamelyik Karthágóval szövetséges városban él. És hasonlóképpen a karthágóiak sem járhatnak így el. Ha valaki mégis ezt teszi, azon az illetőn nem személyesen vegyenek elégtételt, mert ha valaki egy állam polgárával így cselekszik, akkor tette az illető állam ellen elkövetett bűncselekménynek számít. Szardínia és Afrika területén római polgár nem kereskedhet és nem alapíthat várost (...) és csak annyi ideig köthet ki itt, ameddig élelemmel látja el magát, vagy kijavítja hajóját. Ha vihar sodorja ezekhez a partokhoz, akkor távoznia kell öt napon belül. Szicília Karthágó fennhatósága alatt álló

jelentett a közös ellenség, Pürrhosz ellen, aki előbb Itália meghódításán gondolkozott, de a tapasztalt erős ellenállás miatt inkább Szicília felé fordult, amivel viszont Karthágó érdekeit veszélyeztette. Ezért a két állam a közös ellenség ellen fogott össze és ekkor már nemcsak baráti, de szövetségi viszonyt is létesített.⁷⁸³

Később Róma megerősödésével megjelent, majd uralkodóvá vált az *egyenlőtlen szerződés* (*foedus iniquum*). Ezek célja az volt, hogy a legyőzött államokat konzerválják a gyengébb pozícióban,⁷⁸⁴ ill. azokat függőségi viszonyba hozzák. A *foedus iniquum* megkötésével a másik szerződő fél formálisan ugyan megtartotta közjogi önállóságát, de szuverenitását többé-kevésbé elveszítette: külpolitikáját és katonai erejét ettől kezdve Róma irányította. Ekkor alakult ki a híres *'oszd meg és uralkodj'* (*divide et impera*) elv is: a különböző, egymással gyakran szomszédos, államokkal különböző tartalmú szerződéseket kötöttek,⁷⁸⁵ mely technika először a fellázadt, majd leverett latinoknál jelent meg Kr.e. 338-ban.⁷⁸⁶ Ezekben a szerződésekben részleges önállóság meghagyásától, a korábbi államszervezet eltörléséig és római mintájú közigazgatás bevezetéséig találhatunk példákat. A feltételeket úgy dolgozták ki, hogy a különböző államok más-más helyzetbe kerüljenek, ami arra sarkallta őket, hogy a másoknak juttatott kedvezmények elérése reményében vagy ellenkezőleg a többiekénél kedvezőbb helyzet megtartása érdekében még fokozottabban tegyenek minden kötelezettségüknek eleget. Ezzel a rómaiak olyan szilárd szövetségi rendszert építettek ki, amit még Hannibal több mint egy évtizedes itáliai jelenléte sem tudott felbontani.

Az egyenlőtlen szerződések szokásos feltételei közé tartozott az önálló külpolitika és az önálló hadviselés tilalma, segédcapatok kiállításának és határozatlan időre szóló adófizetési kötelezettség meghatározása, valamint a hadifoglyok és szökevények kiadásának előírása.

területein és magában Karthágóban minden római polgárnak joga van úgy cselekedni és kereskedni, mintha karthágói alattvaló lenne, és ugyanezek a jogok illetnek meg egy karthágói polgárt Rómában.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

⁷⁸³ Polyb. 3.25. „Amennyiben a szerződő államok bármelyike írásbeli megállapodást akarna kötni Pürrhossal, ezt csak a másik féllel együtt teheti, hogy egyik a másoknak a megtámadott fél területén segítséget tudjon nyújtani. Ha bármelyik fél segítsége szorul, a csapatok oda- illetve visszaszállítására a karthágóiaknak kell a hajókat biztosítaniuk, a zsoldot és ellátást viszont mindenki a saját csapatainak fizeti. A karthágóiak szükség esetén a tengeri harcokban is kötelesek segíteni a rómaiakat. A hajósokat azonban egyikőjük sem kényszerítheti partraszállásra, ha azok nem akarják.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

⁷⁸⁴ Pl. az első és második pun háborút lezáró végleges szerződések: Polyb. 1.63., ill. *lex Acilia Minucia de pace cum Carthaginiensibus facienda et de exercitu ex Africa deportando*, Kr.e. 201.

⁷⁸⁵ Liv. 38.39.

⁷⁸⁶ Liv. 8.14.1. „Ezért csak úgy hozhatnak megfelelő határozatot, ha az érdemeket külön-külön mérlegelve, a consulok minden egyes nép ügyét név szerint, egyénileg terjesztik elő. Ezért egyenként tettek javaslatot, és hoztak döntést mindegyikről.”

Az önálló külpolitika feladása leggyakrabban az „*ugyanazok legyenek ellenségei, mint a római népnek*” („*hostis eosdem habeto quos populus Romanus*”) fordulatban jelent meg.⁷⁸⁷

Ezt egy másik visszatérő feltétel, az *önálló hadviselés, ill. felfegyverkezés tilalma* is biztosította. Ennek keretében általában a támadó hadjáratok,⁷⁸⁸ de nem ritkán még a védekezéstől is eltiltották az adott államot,⁷⁸⁹ annak támadás esetén Rómától kellett fegyveres segítséget kérnie.⁷⁹⁰ Ez a tilalom egy ország legalapvetőbb érdekeit sértette és a természetjog (*vim vi repellere*) és a *ius gentium* alapelvébe is ütközött.⁷⁹¹ Ez a korlát különösen akkor tűnt fel, amikor Róma nem tudott ezen kötelezettségének eleget tenni, ilyenkor azonban általában engedélyezte a védekezést.⁷⁹² Nemcsak a fegyveres harc folytatását, de Róma *ellenségeinek bármilyen támogatását*, ill. a közös ellenséggel a *különbéke megkötését* is szokásos volt megtiltani,⁷⁹³ de Róma beleszólt *szövetségesei egymás közötti vitáiba* is,⁷⁹⁴ megtiltotta például az egymás elleni hadviselést azzal, hogy a háború kirobbnásáért felelőst nem fogja barátjának ill. szövetségesének tekinteni⁷⁹⁵ és a területi vitákat maga döntötte el.⁷⁹⁶

Jellemző feltétel volt a szövetségesek kötelezése *segédcsapatok kiállítására*,⁷⁹⁷ ami rendkívül fontos volt Róma katonai ereje szempontjából. A segédcsapatok létszáma általában meghaladta a legiók létszámát, tehát Róma katonai erejének nagyobb részét mindig a szövetséges csapatok biztosították,⁷⁹⁸ de ők nem önállóan, hanem mindig római parancsnokság alatt harcoltak. Alárendelt helyzetüket bizonyítja, hogy a hadizsákmányból ill. a jutalomból általában kevesebbet⁷⁹⁹ kaptak mint a római katonák, bár ismerünk egyenlő juttatást igazoló forráshelyeket is.⁸⁰⁰

⁷⁸⁷ Liv. 38.11.2.-3. „Az aetoliai népnek minden hátsó gondolat (helyesen: rosszhiszeműség – a szerző megjegyzése) nélkül el kell ismernie a római nép uralmát és fennhatóságát, nem engedhetnek országukon átvonulni és semmi módon nem támogathatnak olyan sereget, amelyet szövetségesaik és barátaik ellen vezetnek, ugyanazok legyenek az ellenségeik, mint a római népnek, ezek ellen fegyvert kell ragadniuk s a rómaiak oldalán folytatniuk a háborút, az átszököttek, foglyokat és menekülteket adják vissza a rómaiaknak és szövetségeseknek.”

⁷⁸⁸ Liv. 42.25.

⁷⁸⁹ Liv. 2.30., 3.19., 8.2., 8.4., 42.41.

⁷⁹⁰ Liv. 2.30.9. „Biztonságosabbnak tetszett, ha a rómaiak védik meg a fegyvertelen latinokat, mint ha megengedik nekik, hogy újra fegyvert ragadjanak.”

⁷⁹¹ Liv. 42.41.11. „De ha a senatus is megengedi, s a népek joga is úgy rendelkezik, hogy a fegyveres támadást fegyverrel verjék vissza.”

⁷⁹² Liv. 3.6., 23.20.

⁷⁹³ Liv. 29.12., 33.13., 30.26.

⁷⁹⁴ Liv. 32.8.

⁷⁹⁵ Liv. 44.19.

⁷⁹⁶ Liv. 3.72., 45.17., 45.20.

⁷⁹⁷ Liv. 3.22., 6.10., 7.12., 22.36., 29.15.

⁷⁹⁸ Liv. 3.22.4. „A hernicusokat és a latinokat utasították, hogy a szövetségi szerződés alapján adjanak katonákat, s a hadsereget kétharmad részt szövetségesek, egyharmad részt pedig polgárok alkották.”

⁷⁹⁹ Liv. 41.13.

⁸⁰⁰ Liv. 40.43., 45.43.

További jellemző feltétel volt az adófizetés előírása. Az *adó* (vectigal)⁸⁰¹ megfizetésének kötelezettsége Róma gazdasági erejét növelte. A fizetés határidejét a szerződésben rögzítették és azt szigorúan vették, de lehetőség volt a késedelem kimentésére is, feltehetően természeti katasztrófa, rossz termés esetén.⁸⁰² Csak kivételesen – a megadási kedvet fokozandó – találunk arra példát, amikor a magát önként megadó várost nem kötelezték adófizetésre.⁸⁰³

A szerződések általános visszatérő feltétele volt, a hadifoglyok (*captivi*) ill. szökevények (*transfuga*) kiadásának előírása.⁸⁰⁴ Ezzel biztosította a római állam a szökések elleni védekezést: mivel a háborúkat a rómaiak általában megnyerték a visszaadott szökevényeket pedig nyilvánosan kivégezték,⁸⁰⁵ így a szökés sem jelentett biztos megoldást az életben maradásra.

Ezekon a szokásos feltételeken túl, megkülönböztethetünk még további *büntető vagy jutalom* jellegű feltételeket egyaránt. *Büntetésből* előírhatta a szerződés meghatározott, akár éveken át teljesítendő hadisarc (*stipendium*)⁸⁰⁶ fizetését is, a legyőzött állam területe egy részének átadását,⁸⁰⁷ vagy meghatározott városok kiszakítását a szerződő fél korábbi szövetségi rendszeréből.⁸⁰⁸ Az ellenfél katonai erejének meggyengítését célozta a bizonyos harci eszközök (hadihajók,⁸⁰⁹ harci elefántok)⁸¹⁰ kiadásának előírása ill. későbbi beszerzésük megtiltása vagy korlátozása. A korai időkben a szövetségesek összefogásának megakadályozását szolgálta az egymás közötti házasságkötés ill. gyülekezés megtiltása.⁸¹¹ *Jutalomként* szerepelt a saját polgárjog,⁸¹² jogrend,⁸¹³ közigazgatás⁸¹⁴ megtartásának engedélyezése vagy éppen ellenkezőleg a római polgárjog magadása.⁸¹⁵

A szövetségi szerződés megszegését jelentette, ha a szövetséges állam vagy annak polgárai átálltak az ellenséghez (*súlyos szerződésszegés*) vagy ha a szövetséges állam nem vagy nem szerződésszerűen teljesítette az abban vállalt kötelezettségeit (*enyhe szerződésszegés*).

⁸⁰¹ Liv. 42.62.

⁸⁰² Liv. 42.6.

⁸⁰³ Liv. 44.7.

⁸⁰⁴ Liv. 30.16., 32.33., 32.35., 34.33., 34.35., 37.60., 38.9., 38.38.

⁸⁰⁵ Ez lefejezéssel (Liv. 24.30., 30.43.) vagy minősített halálbüntetéssel: keresztre feszítéssel (Liv. 30.42.13.) vagy állatviadalra ítéléssel (Liv. per. 51) került végrehajtásra.

⁸⁰⁶ Liv. 32.2., 33.46., 38.9.

⁸⁰⁷ Liv. 1.15., 1.33., 2.41., 6.33., 8.1., 8.11., 8.14., 10.1.

⁸⁰⁸ Liv. 38.9.

⁸⁰⁹ Liv. 8.14., 35.26.

⁸¹⁰ Liv. 38.38.

⁸¹¹ Liv. 8.14.

⁸¹² Liv. 8.14.

⁸¹³ Liv. 44.7.

⁸¹⁴ Liv. 32.2.

⁸¹⁵ Liv. 8.11., 8.14.

Súlyos szerződészegésnek minősült az ellenséghez való átállás, mivel az mindig szándékos volt, ezért azt a római vezetés hazaárulásnak minősítette és minden ilyen kísérletet, amint lehetősége engedte szigorúan megtorolt. Ezekben az ügyekben mindig szigorú vizsgálatot folytattak le⁸¹⁶ és a városok vezetőit ill. az árulás kezdeményezőit általában halállal büntették,⁸¹⁷ de különbséget tettek aszerint, hogy az egész államot tekintették árulónak⁸¹⁸ vagy csak egyes személyeket.⁸¹⁹ Ez utóbbi esetben mindenkiről egyesével döntöttek,⁸²⁰ sőt a rómaiakat segítők ilyenkor is jutalmat kaptak.⁸²¹

Az *enyhe szerződészegés* nem jelentett nyílt szembeszegülést Rómával, sokszor a szándékosság sem volt igazolható, így ennek a következménye is enyhébb volt. Tipikus esetei: az előírt létszámnál kevesebb katona kiállítása,⁸²² ami tömegesen a második pun háború idején fordult elő.⁸²³ Itt ugyan sok esetben nem idegen városállam volt érintett, hanem olyan római alapítású *colonia*,⁸²⁴ amelynek szövetségi helyzetét nem nemzetközi szerződés, hanem az alapításkor kiadott törvény⁸²⁵ rögzítette. E téren kapcsolatuk azonban ugyan úgy működött, kötelesek voltak meghatározott számú katonát kiállítani. Bár bizonyos városok (tizenkét tengerparti *colonia*) korábban szolgálatmentességet kaptak, ez azonban nem vonatkozott arra az időre, amíg az ellenség Itália területén tartózkodott.⁸²⁶ A római vezetés évekig eltűrte ugyan a szerződészegést, mivel nem akarták Hannibal szövetségébe hajtani ezeket a városokat, a helyzet rendeződése után azonban nemcsak az elmaradást hajtották be, hanem mintegy késedelmi kamatként még az előírt létszámon is emeltek.⁸²⁷

⁸¹⁶ Liv. 9.26., 10.1.

⁸¹⁷ Liv. 9.16., 9.24., 10.1., 26.40.

⁸¹⁸ Liv. 4.7., 10.1., 26.40.

⁸¹⁹ *lex Atilia de dediticiis*, Kr.e. 210, Liv. 26.33.

⁸²⁰ Liv. 26.34.

⁸²¹ Liv. 26.34.

⁸²² Liv. 6.10.

⁸²³ Liv. 27.9., 29.15.

⁸²⁴ Liv. 2.22., 2.31., 2.34., 3.1., 4.11., 4.47., 5.24., 6.17., 6.31., 8.16., 8.21., 8.23., 9.26., 10.1., 10.13., 10.21.

⁸²⁵ pl.: Liv. 8.22., *lex de colonia Fregellam deducenda*, Kr.e. 328

⁸²⁶ Liv. 27.38.5. „S mikor mindegyikük felolvasta a szolgálatmentességet biztosító okmányokat, egyik nép szolgálatmentességét sem ismerték el – mivel ellenség tartózkodik Itália földjén –, kivéve Antium és Ostia lakóit, de még az e coloniákban lakó ifjaknak is eskü alatt kellett megfogadniuk, hogy amíg az ellenség Itáliában van, nem töltenek harminc napnál többet városuk falain kívül.”

⁸²⁷ Liv. 29.15.

VII. Az állami vagyon

1. Bevezetés

Vagyon – a magánjogból ismert, de a közjogban is használható fogalom szerint – *egy jogalanyt megillető, pénzben kifejezhető jogok és kötelezettségek összessége*. Ez alapján állami vagyon alatt a római államot megillető pénzben kifejezhető jogok és kötelezettségek összességét értjük. A római köztársaság korában az állami vagyon és a közvagyon szinonim fogalmak, tehát mindaz, ami az államot megillette ill. terhelte az az egész közösséget is megillette ill. terhelte. Az ide tartozó jogok gyakorlásának azonban már lehettek eltérő szabályai: volt olyan elkülönült vagyoni elem, amelynek hasznosítása mindenkit ingyenesen megilletett (pl. közutak, közfürdők), de volt olyan vagyoni elem is, amely hasznosítására ellenérték fejében már csak egy-egy polgár, vagy polgárok egy meghatározott csoportja (pl. *publicanus* társaság) kapott általában egy meghatározott, ritkábban határozatlan időre kizárólagos jogosultságot (pl. közföldek haszonbérlete, adók ill. jövedelmek behajtása). Az államot terhelő kötelezettség is hasonló módon eltérő mértékben érintette a közösséget: azért elsősorban az államkincstár általános részét, vészhelyzetben pedig a titkos kincstári részt is érintette, de lehetőség volt ezen túl rendkívüli hadiadó elrendelése vagy önkéntes adománygyűjtésre való felhívással a polgárok közösségét közvetlenül is bevonni a teherviselésbe.

Az állami, azaz a közvagyon tárgya lehetett az állam tulajdonában álló ingó-, vagy ingatlan dolog, ill. az államot megillető jog vagy kötelezettség egyaránt. Ez utóbbiak eredhettek az állami tulajdonjog hasznosításából (pl. állami földek hasznosításából származó díj), az állam felségjogából (adók, illetékek) ill. az állam által kötött szerződésekből. (pl. a vállalkozó díja)

2. A köz-, állami tulajdon keletkezési módjai

Egy dolgon fennálló köztulajdon a dolog köz-, azaz állami tulajdonba vételével keletkezett. Ennek módjai bizonyos eltérésekkel lényegében megegyeznek a magánjogban tanult tulajdon szerzősmódokkal, azokat itt is csoportosíthatjuk aszerint, hogy a jogelődtől történt-e a szerzés (*származékos szerzősmód*) vagy sem (*eredeti szerzősmód*).

Az eredeti szerzősmód esetei megegyeznek a magánjogban tanultakkal, azzal, hogy ezek közül a foglalás (*occupatio*) helyett annak speciális közjogi alakzatát, a *hadisákmányba vételt* használjuk. A többi szerzősmód megegyezik a magánjogban tanultakkal, ezért ezek

részletes elemzése nem szükséges. Ezek közül a *gyümölcsszerzés* (*fructus perceptio*, pl. az állami vagyon hasznosítása során keletkező további dolog, vagyon) fordult még elő tömegesen. A többi eredeti szerzőmód: a *feldolgozás* (*specificatio*: pl. az állami ügyben eljáró átalakít egy olyan dolgot, amiről később kiderül, hogy magántulajdonban állt), a *járadékos dologgyesülés* (*accessio*: pl. állami ingatlanra történt ráépítés, sodorvány), *kincstalálás* (*thesaurus inventio*: pl. az állam nevében eljáró kincset talál), az *elbirtoklás* (*usucapio*) elvileg elképzelhető, de ezek a gyakorlatban csak esetlegesen és ritkán fordulhattak elő, ezért a források ezeket nem említik, így részletes elemzésük sem lehetséges.

A származékos szerzőmódok közül a *tulajdon átruházás* (*traditio*) lényegében hasonlóan működött a közjogban is, sőt az működött a közjog és magánjog között is: magánjogból átkerülhetett egy dolog a közjogba (pl. az állam megvásárol egy ingatlant egy polgártól) vagy fordítva (pl. az állam gabonát ad el a polgároknak). Mivel ennek szabályai a magánjogból szintén ismertek (jogelődtől való szerzés */nemo plus iuris elve/*, jogcím és birtokbavétel szükséges a tulajdonjog átszállásához), ezért így azzal nem, csak az azt megalapozó szerződésekkel foglalkozunk. A magánjogban ismert *mancipatio* és *in iure cessio* alkalmazása a közjogban fogalmilag kizárt, a *mancipatio* során eljáró állami képviselő csak saját magának tudta volna megszerezni a tulajdonjogot, az *in iure cessio* pedig azért is kizárt, mivel az állam nem állhatott magánjogi perben. A fentiek miatt tehát részletesen csak foglalás speciális közjogi esetével, a hadizsákmányba vétellel kell foglalkoznunk.

A *hadizsákmányba vétel*, a kezdetektől a köztársaság végéig a legfontosabb szerzőmód volt, amely a római állam fő bevételi forrását képezte, ugyanis az így birtokba vett dolgok köz-, azaz állami tulajdonba kerültek, vagyis közdolgok (*res publica*) lettek.⁸²⁸ Az ókorban a gazdasági problémák egyik megoldása a zsákmányszerző háborúk folytatása volt, így a zsákmányolást a *ius gentium* intézményének tekinthetjük. A háborúk célja tehát nem az ellenség fizikai megsemmisítése volt, hanem a zsákmányejtés, az anyagi javak megszerzése, ill. a szabad emberek elfogása,⁸²⁹ majd ezek váltságdíj fejében történő szabadon engedése volt. Ezt igazolja az is, hogy az ősi Rómában a folyamatos háborúk ellenére alig volt rabszolga. A másik bizonyíték, hogy gyakorlatilag valamennyi ingatlan hadizsákmányként került római fennhatóság alá, amit bizonyít a meghódított területek elnevezése is: „*ager ab hostibus captus*” vagy „*ager captivus*”.

⁸²⁸ Cic. rep. 1.25.(39) „*Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi.*”, Cic. rep. 3.30.(43) „*ergo illam rem populi, id est rem publicam.*”

⁸²⁹ Plautus Captivi 1.2.1., Liv. 10.31., 10.46., 22.56., 22.58.

A zsákmányra a rómaiak általában a *praeda*⁸³⁰ vagy a *spolia*⁸³¹ elnevezéseket használták. A hadizsákmány fogalma alá tartozáshoz két feltételnek kellett egyidejűleg teljesülnie: hogy azt idegenektől (*ab hostibus*) és hogy háborúban vegyék el. Az első feltétel hiánya miatt nem lehetett hadizsákmány tárgya ún. saját dolog, tehát amin egy római vagy szövetséges polgár⁸³² tulajdonjoga állt fenn. Ez a probléma tipikusan akkor jelentkezett, amikor római területre ellenséges csapatok törtek be és ott zsákmányt ejtettek, majd miután őket a rómaiak legyőzték az így ejtett zsákmány között a korábban az ellenség által tőlük zsákmányolt dolgok is felbukkantak. Ez főleg a korai időkben fordult elő, amikor a háborúk még Róma közvetlen közelében zajlottak.⁸³³ Ilyenkor azt az eljárást alkalmazták, hogy a zsákmány szétosztása előtt azt meghatározott ideig közszemlére⁸³⁴ bocsátották, így a polgároknak lehetőségük volt arra, hogy dolgaikat felismerjék és miután tulajdonjogukat igazolták (például tanúkkal), azokat újra birtokba vehessék. A második feltétel hiánya miatt kizárta a hadizsákmánynak minősítést az is, ha azt nem szabályosan megüzent háborúban ejtették ill. a szabályosan megüzent háborúban általában az is, ha az ellenség önként megadta magát. Az érett köztársaság idején ezekben a kérdésekben a szenátus döntött és találunk is arra példát, amikor ilyen okra hivatkozással rendelte el az eredeti állapot helyreállítását.⁸³⁵ Általában kizárta a hadizsákmánnyá nyilvánítást az is, ha a dolog szent dolognak minősült, mivel az akkor a *ius divinum* hatálya alá tartozott.⁸³⁶ Kérdéses esetekben a szenátus a döntéshozatal előtt kikérte a *pontifexek* szakvéleményét (*responsum*).⁸³⁷ A szent dologgá minősítés ugyan nem jelentett mentességet a római uralom alá kerüléstől, de legalább mentességet jelentett a széthordástól, ill. eladástól, mivel ezeket általában a helyszínen hagyták, így a legyőzöttek azokat mindennapjaikban továbbra is magukénak tudhatták.

A hadizsákmány a birtokba vétellel került állami tulajdonba,⁸³⁸ amit a katonák hajtottak végre. Ettől meg kell különböztetnünk az ún. *szabad zsákmányolást*, amikor az

⁸³⁰ Varro l.l. 5.178. „*Praeda est ab hostibus capta*,” Liv. 1.37., 1.53., 2.39., 2.64., 8.39., 10.10., 10.20., 30.14., 38.34., 43.4., Caes. bell. gall. 2.24., 4.9., 4.34., 4.37., 5.19., 5.34., 6.34., 6.35., 6.41., 7.11., 7.28., 7.45., 7.89., 8.4., 8.14., 8.36., Caes. bell. civ. 1.5., 2.12., 2.25., 2.44., 3.82., Caes. bell. alexandr. 19., 36., 42., 77., Caes. bell. hisp. 16., 40.41., Cic. harusp. resp. 27.59., Cic. prov. cons. 11.28., Cic. fam. 2.17.4., Cic. in Verr. 2.3.80.(186), Cic. in Verr. 2.4.40.(88).

⁸³¹ Liv. 1.37., 6.20., 23.23.

⁸³² Liv. 3.63., 4.28., 10.36.

⁸³³ Liv. 3.3., 3.10., 3.63., 3.70., 5.16., 5.50., 9.15., 10.20., 10.36., 35.1.

⁸³⁴ Liv. 3.10.1. „megérkezvén az egész zsákmányt közszemlére bocsátotta a Mars-mezőn, hogy tulajdonát bárki, ha három napon belül felismerte, magával vihesse. A maradékot, aminek gazdája nem akadt, eladták.” Ld. még: Liv. 5.16., 10.20., 10.36., 24.16., 35.1.

⁸³⁵ Liv. 38.44., 42.8., 43.4., 43.8.

⁸³⁶ Cic. harusp. resp. 14.32.

⁸³⁷ Liv. 26.34.12. „A pontifexek testületére bízták annak eldöntését, hogy a jelentések szerint az ellenségtől zsákmányolt képmások és bronzszobrok közül melyek számítanak szentségnek és melyek nem.” Liv. 38.44..

⁸³⁸ Cic. harusp. resp. 14.32.

egyes katonák maguknak szereztek a magánjogban is ismert *foglalással* (*occupatio*). Ennek engedélyezése azonban kivételes volt, Gelliustól tudjuk, hogy a katonáknak a sorozás során esküt (*iusiurandum*) tettek arra is, hogy egy meghatározott csekély értékhatáron felül⁸³⁹ minden zsákmányt beszolgáltatnak a hadvezérnek.⁸⁴⁰ Livius szerint ez az eskü különböztette meg a hadsereget a rablóállalkozástól.⁸⁴¹ Polübiosztól tudjuk azt is, hogy a római gyakorlat arra is ügyelt, hogy a zsákmányvágy ne okozhasson katonai katasztrófát: mindig csak a hadsereg egy része, legfeljebb a fele foglalkozott a zsákmány összegyűjtésével, míg a másik része biztosította ennek zavartalanságát.⁸⁴² Az összegyűjtött zsákmányt aztán beszolgáltatták a közösbe⁸⁴³ és azt a haditábor erre elkülönített részén tárolták,⁸⁴⁴ további sorsukról az állam képviselője, a hadvezér döntött. Ezekből a hadvezér elkülöníthetett egy saját rendelkezése alapján felhasználható részt,⁸⁴⁵ amit a *praefectus fabrum* kezelte.⁸⁴⁶ Ezt a hadvezér szabadon felhasználhatta, de csak közérdekben (pl. a diadalmenet költségére,⁸⁴⁷ a katonáknak kiosztott ajándékokra (*praemium*),⁸⁴⁸ kitüntetésekre,⁸⁴⁹ vagy a zsoldra⁸⁵⁰). Ami az így felhasznált részen felül megmaradt, az az államkincstárt illette meg. Ezt a hadi-*quaestor*⁸⁵¹ vette nyilvántartásba⁸⁵² mivel az ő feladata volt a hadjárat anyagi feltételeinek biztosítása (*ministeria belli*)⁸⁵³ és a hadipénztár⁸⁵⁴ kezelése. Az ide átadott összegről a hadvezér már elszámolással tartozott,⁸⁵⁵ ezért kialakult az írásbeli elszámolások (*rationes*) készítésének szokása.⁸⁵⁶ Ha nem vagy nem megfelelően teljesítette az elszámolást, akkor a

⁸³⁹ Ez Gelliustól (Gell. 16.4.2.) már napi egy ezüstpénz (*nummus argenteus*), ami korábban egy *as* (*nummus unus*) lehetett, ami a jelképes, csekély összeg megjelölése általában. Vö. Cic. pro Rab. Post. 17.45., Cic. Att. 6.1.

⁸⁴⁰ Gell. 16.4.2. „seregében s 10.000 lépésnyi területben nem fogsz szándékosan lopni, sem magad, sem többekkel egy-egy nap egy ezüst pénz értékénél többet.” (ford.: BARCZA József és SOÓS József)

⁸⁴¹ Liv. 8.34.

⁸⁴² Polyb. 10.16. „Néha minden manipulusból csak néhány embert bíznak meg azzal a feladattal - ezek száma az elfoglalt város nagyságától függ -, hogy gyűjtsék össze a zsákmányolt értékeket. A többieknek pedig az a feladata, hogy a városon kívül vagy belül hadrendben felsorakozva, szükség esetén megvédjék a zsákmányolókat.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

⁸⁴³ Polyb. 10.16. „így sohasem fordulhat elő, hogy az egész sereg végveszélybe jut a kapzsiság miatt. És miután a zsákmányból egyenlő arányban részesül az, aki részt vett annak összegyűjtésében, és az, akit tartalékként hátrahagytak, nem támad közöttük irigység, és egyetlen katona sem hagyja el egységét, ami egyébként igen súlyos következményekkel járna.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

⁸⁴⁴ Polyb. 6.31. „Továbbá a magukkal hozott vagy az ellenségtől zsákmányolt jószágokat erre a területre hajtják be, és itt biztonságban őrizhetik.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

⁸⁴⁵ Liv. 36.36.

⁸⁴⁶ Cic. fam. 2.17.4.

⁸⁴⁷ Liv. 36.36.

⁸⁴⁸ Liv. 4.34., 7.10., 7.37., 10.30., 26.48.

⁸⁴⁹ Liv. 7.37., 7.37., Cic. in Verr. 2.3.80.(185.)

⁸⁵⁰ Cic. pro Balbo 27.61.

⁸⁵¹ Liv. 4.43., 5.26., Cic. fam. 2.17.4., Cic. in Verr. 2.1.13.(36)

⁸⁵² Liv. 4.53., 5.19., 25.31., 26.47., 34.21., Liv. per. 57., Cic. fam. 2.17.4.

⁸⁵³ Liv. 4.43.

⁸⁵⁴ Liv. 23.15., 23.42., Cic. in Verr. 2.1.13.(36)

⁸⁵⁵ Liv. 38.55.

⁸⁵⁶ Liv. 30.38., 38.55., Liv. per. 57., Caes. bell. civ. 2.20., Gell. 4.18.9-12., Polyb. 23.14., KNAPOWSKI 4.o.

hadizsákmányból történő sikkasztás (*peculatus*) vádjával utólag felelőssége lehetett őt vonni, ami több ismert hadvezérrel is előfordult.⁸⁵⁷ A hadizsákmányba került javakat tehát vagy felhasználták a hadjárat során, vagy azok természetes állapotukban kerültek a közvagyonba (az ingatlanok mindig, ingóságok közül például a nemesfémek, pénz, fegyverzet), amit nem lehetett vagy nem volt célszerű így kezelni, az pedig eladásra került és akkor az ellenérték került a kincstárba.

3. A köz-, állami-vagyon hasznosítása

Az állami vagyon *hasznosítása kétféle módon* történhetett: egyes vagyontárgyak *bárki számára ingyenesen* hozzáférhetőek voltak (pl. közút, közkút, közfürdő, közkönyvtár stb.), más vagyontárgyak hasznosítására egyes polgárok kerültek *az állammal kötött szerződés* alapján feljogosításra. Ezek közül a két legfontosabb terület az állami ingatlanok hasznosítása és az állami jövedelmek beszedése. Az utóbbi vállalkozókkal, tipikusan társaságokkal kötött szerződéseken keresztül történt, így ezeket a szerződéseknél tárgyaljuk.

Az állami ingatlanok hasznosításának alapját az képezte, hogy a meghódított területek mindig állami tulajdonba kerültek és bár annak egy kisebb részét általában meghagyták a meghódítottak használatában (de csak használatában!),⁸⁵⁸ a többiből pedig egy részt néha felhasználtak *coloniák* alapítására. Ilyenkor Róma alapításának⁸⁵⁹ mintájára, az alapító jogszabályban meghatározott mértékben az odaköltöző telepések részére ingyenesen magántulajdonba adtak (*adsignatio*) meghatározott területeket (*ager colonicus*).⁸⁶⁰ A kezdeti időkben és csak kivételesen előfordult az is, hogy egyes polgárok – általában személyes bátorságuk jutalmául – személyenként kaphattak földtulajdont (*ager viritanus*).⁸⁶¹ A többi, mennyiségileg legnagyobb rész azonban állami tulajdonban maradt és abból csak *hasznosításra* adtak ki telkeket a polgároknak. Ez *háromféle módon* történhetett:

A *megműveletlen területet (ager occupatus)* művelés céljából szabadon el lehetett foglalni, bár egyes vélemények szerint a művelés alá vonás után ezek használata már szintén díjfizetési kötelezettséggel járt. Ez a „*foglalás*” azonban mindig csak birtokot (*possessio*) eredményezett, de civiljogi tulajdonjogot nem, ezért az ingatlant az állam bármikor visszavehette.

⁸⁵⁷ Camillust egy bronz ajtó (Plut. Cam. 12.1.), a két Scipiot pedig 4 millió *sestercius* elsikkasztásával vádolták (Liv. 38.55-38.60.).

⁸⁵⁸ Liv. 2.41.

⁸⁵⁹ Varro r.r. 1.10.2.

⁸⁶⁰ Liv. 4.11., 6.16., 6.21., 8.16., 8.21., 8.22., 9.26., 10.1., 10.3., 10.10., 10.13., 10.21., 21.25., 27.9.

⁸⁶¹ Liv. 2.10.

A már megművelt területeket a cenzorok utalták ki a polgároknak öt évenként, öt évre megkötött *haszonbérleti szerződéssel*. A szántóföldek (*agri vectigales*) művelési jogát egy-egy családfő kapta, míg a közlegelőket (*agri compascui*) nagyobb, ma már nem rekonstruálható egységekben osztották ki. Mindkét esetben az ingatlan használatáért a használó ellenértéket volt köteles megfizetni: az első esetben a termés egy része (gabonánál 10% (*decuma*), szőlőnél, gyümölcsösnél 5%), legelők esetén pedig az állatállomány szaporulatának egy meghatározott részét.

A harmadik, elvétve alkalmazott megoldás az állami területek „*eladása*” volt, amit a *quaestorok* külön eseti felhatalmazás alapján tehettek meg egy tényleges vagy névleges vételár fejében (*agri quaestoribus*). Erre kivételesen akkor került sor, amikor az államnak gyorsan készpénzre volt szüksége. Ez bár az antik forrásokban tényleges eladásként jelenik meg, valójában nem vezetett tulajdon átruházáshoz, ez is csak birtokosi pozíciót eredményezett. A tulajdonjog ugyanis az államé maradt, amit egy jelképes haszonbérösszeg kikötésével jeleztek is, ami kizárta az elbirtoklásnak még az elvi lehetőségét is.⁸⁶² A különbség az előző kategória és e között tehát csak annyi, hogy itt a magánfél birtokhelyzete erősebb volt: nem kellett az öt évenkénti esetleges változástól tartania, ez a birtokhelyzete tehát tartós, sőt örökíthető is volt, helyzete a tulajdonoséhoz közelített.

⁸⁶² A municipiumok esetében a jog kifejezetten is tiltotta mind az eladást, mind a tartós bérletet. Vö. *lex Ursonensis* LXXXII. (FIRA I. 129.o.) 32-34.

4. Az állami vagyoni szerződések

Állami vagyoni szerződés alatt azon szerződéseket értjük, amelyeket a római állam az állami vagyonnal kapcsolatos gazdálkodása során polgárokkal, idegenekkel vagy idegen államokkal kötött. Nem soroljuk azonban ide az idegen államokkal kötött un. nemzetközi szerződéseket. Bár ezeket a római állam szintén idegen államokkal kötötte és ezeknek lehettek kihatásai a római állam vagyonára is (pl. adó, illetékek fizetési kötelezettség), ezeknél azonban a vagyoni cél mindig csak másodlagos volt a külpolitikai cél mellett. Az ősi időkben pedig ezen szerződések formakötöttek és a szakrális jog által (*ius sacrorum*) meghatározottak voltak, így ezek megkötése és működése is eltért a formamentes vagyoni szerződésektől.

Az állam vagyoni szerződéseit közé sorolhatjuk az *adásvételt*, a *locatio-conductio*t és a *kölcsönszerződést*, melyek alapvetően határozták meg az állami vagyonnal való gazdálkodást. Érdekes, hogy ezek közül az első kettőt a klasszikus magánjog szerződésrendszere a konszenzuál, míg a harmadikat a reálszerződések közé helyezte. Még érdekesebb, hogy az első kettőt a magánjog a jóhiszeműség (*bona fides*), míg a harmadikat a szigorú jog (*ius strictum*) alapján ítélte meg. A közjogban azonban ilyen dogmatikus különbséget nem találunk, mindhárom szerződést a jóhiszeműség alapján ítélték meg.

4.1. Az adásvétel

4.1.1. Az állam, mint eladó

Az *adásvétel* (*emptio-venditio*) legáltalánosabb megfogalmazásban *áru megszerzése pénzért*. Ez a szerződés a klasszikus magánjogban már a pusztán megegyezéssel létrejövő⁸⁶³ és a jóhiszeműség (*bona fides*) szabályai alá tartozó szerződés volt. A konszenzuál jelleg elismerését már a Kr.e. III. vagy II. századtól valószínűsíthetjük, a *bona fides* megjelenése pedig a Kr.e. I. századra igazolható.⁸⁶⁴ Ha azonban a szerződést kötő egyik fél a római állam volt, akkor az ügylet már a közjog szabályai alá esett.⁸⁶⁵ A római állam a tulajdonát képező bármely dolgot eladhatta a magánfeleknek, a forrásokban mégis csak bizonyos dolgok eladására találunk példát. Ide tartozik az eladott dolog származása szerint: a *hadizsákmány eladása és az elkobzott vagyon eladása*. Ezen túl a forrásokban *ingatlan eladások* és az *állami gabona eladások* jelennek meg meg.

⁸⁶³ Paul. D. 19.2.1., Paul. D. 18.1.1.2., Gai. 3.135.

⁸⁶⁴ Cic. off. 3.17.70.

⁸⁶⁵ Ulp. D. 1.1.1.2.

A források alapján a *hadizsákmány eladása* rendkívül fontos volt a rómaiak életében. Mivel az állam egyik fő bevételi forrása a hadizsákmány ejtése volt, annak egy része viszont általában nem került szétosztásra ill. nem volt az államkincstárban közvetlenül betárolható, ezért ezek szükségképpen eladásra kerültek. Ezzel a hadizsákmány jogi jellege is megváltozott, a zsákmány tárgyát képező dolgok helyébe pénz lépett, a zsákmányolt dolog pedig a vevő magántulajdonába került. A rómaiak élesen megkülönböztették⁸⁶⁶ a ténylegesen *zsákmányolt dolgot (praeda)*⁸⁶⁷ és a *zsákmány eladásból befolyt pénzt (manubia)*.⁸⁶⁸

A hadizsákmány eladása a forrásokban már az etruszk királyok idején megjelenik, bár ezen tudósítások megbízhatósága csekély.⁸⁶⁹ Az első igazán fontos forrás az állami árverések kezdetén a köztársaság idején is használt „elárusítják Porsenna király javait”⁸⁷⁰ mondóka eredetéhez kapcsolható. A modern tudomány szerint az utolsó Tarquinius király bukását az okozta, hogy őt a déli irányba terjeszkedő Lars Porsenna, Clusium királya elűzte Rómából.⁸⁷¹ Azonban nem sokkal ez után a támadó csapatai súlyos vereséget szenvedtek a dél-itáliai görög városállamok Traquiniust támogató seregeitől Ariciánál, ami miatt nem érezte elégerősnek magát, hogy Rómát megtartsa, de a győztes görögökkel szövetséget kötő elűzött Tarquiniusnak sem volt ereje a város visszafoglalásához, mivel a görögök nem támogatták tovább: ez a hatalmi úr tette lehetővé Rómában a köztársaság kialakítását. Porsenna tehát arra kényszerült, hogy hirtelen feladja Róma melletti táborát, amelyet aztán a rómaiak elfoglaltak, így az ott talált dolgok hadizsákmánynak tekinthetők. Mivel a király mellett sok etruszk előkelő is ott tartózkodott, így a tábor valószínűleg tele volt luxuscikkekkel. Ezek viszont közvetlenül nem voltak hasznosíthatók az ostrom miatt éhező rómaiak számára, de ezek „eladása” (ami a pénzforgalom hiányában még dogmatikailag helyesen, elcserélést jelentett a környékbeli gazdálkodókkal élelmiszerre), sokat segített a rómaiak helyzetén. Azt, hogy ez volt a hadizsákmány első tömeges „eladása”, álláspontom szerint egyértelműen bizonyítja a szólas évszázados megőrződése. A köztársaság későbbi idejéből már jóval több példát

⁸⁶⁶ Gell. 13.25.26. „*Praeda*-nak ugnais magukat a rablott dolgokat, *manubiae*-nak pedig a quaestor útján a zsákmány eladásából bejött pénzt nevezték.”(ford.: BARCZA József és SOÓS József)

⁸⁶⁷ Liv. 1.37., 1.53., 1.57., 2.39., 3.8., 3.10., 4.34., 4.59., 5.26., 6.15., 7.16., 7.24., 7.27., 7.37., 8.39., 9.23., 9.37., 10.10., 10.17., 10.20., 10.45., 21.15., 21.60., 22.20., 22.20., 23.15., 24.16., 25.8., 26.26., 27.29., 28.4., 28.8., 29.27., 30.14., 31.14., 31.20., 32.13., 32.26., 33.37., 34.46., 35.1., 36.30., 37.5., 37.44., 38.40., 38.40., 39.4., 39.5., 40.43., 40.49., 41.11., 43.4., 44.27., 45.33., 45.34., 45.34., 45.43., 45.43., Cic. in Verr. 2.4.40.(88), Cic. prov. cons. 11.28.

⁸⁶⁸ Liv. 1.55., 10.46., 23.11., 29.8., 33.27., 36.36., 43.4., Gell. 13.25.29., Cic. fam. 1.9.15., Cic. domo. 36.102., Front. 6.

⁸⁶⁹ Liv. 1.53.

⁸⁷⁰ Liv. 2.14.1. „*bona Porsinnae regis vendendi.*”

⁸⁷¹ Dion. 5.35.1.

találunk a hadizsákmány eladására.⁸⁷² Ezek közül az első igazán nagy „bevételt” Veii elfoglalása jelentette, amiből nemcsak a gall betörés idején a matrónák által közcélra átadott arany árát tudta az állam visszafizetni Kr.e. 388-ban,⁸⁷³ de még kultikus aranytárgyak készítésére is futotta. A másik nagy bevételt a samnis háborúk lezárása jelentette, a Kr.e. 293-ban a tartott diadalmenetben már 2.535.000 *as*-t vittek a hadifoglyok eladásából.⁸⁷⁴ Az igazán nagy zsákmányok és a fényűzés azonban csak a hellenisztikus birodalmak meghódításával érkezett meg Rómába a Kr.e. II-I. században.

Az állami eladások másik nagy területe az *elkobzott vagyonok eladása (sectio)* volt.⁸⁷⁵ Vagyonelkobzásra kerülhetett sor a büntető ítéletekhez kapcsolódóan, amikor a hazaáruló vagy a királyság visszaállítására törekvő elítélt vagyona az államkincstárát illette meg. Ilyenkor a római jog az elítéltet ellenségének és ezért vagyonát lényegében hadizsákmánynak tekintette. A néptribunus pedig az őt megsértő személy vagyonát ajánlhatta fel Ceresnek, amely esetben annak vagyona Ceres templomát illette meg.⁸⁷⁶ Ezekből a vagyonokból is azokat, amelyek közvetlenül nem voltak elhelyezhetők a kincstárakba szintén árverésen értékesítették és az így befolyt összeg került aztán az állam vagy a templom kincstárába. Az elkobzás azonban inkább csak a Kr.e. I. század politikai harcaiban volt gyakorlat,⁸⁷⁷ a korai időkre utaló ilyen forrásokat⁸⁷⁸ a modern irodalom visszavetítésnek tartja.

Az állami eladások harmadik területe az *állami ingatlanok „eladása”*, amit a *quaestorok* külön eseti felhatalmazás alapján tehettek meg tényleges vagy névleges vételár fejében (*agri quaestoribus*). Mivel itt a tulajdonjogot az állam fenntartotta, amit egy jelképes haszonbérösszeg kikötésével jeleztek is, az elbirtoklás megakadályozására, ezért itt nem beszélhetünk tényleges adásvételről. Ez a megoldás mégis erősebb birtokosi pozíciót eredményezett, mint a cenzori haszonbérlet, mivel itt nem kellett a jogosultnak az öt évenkénti esetleges változástól tartania, sőt a birtokhelyzete örökölhető is volt. Ilyen „eladás” történt Kr.e. 205-ben, amikor a második pun háború kiadásai az államkincstár tartalékait felemésztették.⁸⁷⁹ Eladásra azonban nemcsak külterületi földek, de városi telkek, ill. épületek

⁸⁷² Liv. 2.17., 2.42., 3.10., 3.31., 4.29., 4.34., 4.53., 5.16., 5.22., 6.4., 7.27., 8.37., 9.42., 10.17., 10.46., 21.51., 23.32., 23.37., 23.38., 24.42., 25.14., 26.16., 26.40., 27.3., 27.19., 33.11., 34.16., 34.21., 35.1., 35.36., 36.30., 37.5., 38.29., 38.37., 39.42., 41.11., 42.8., 42.63., 43.4., 45.34., 45.43.

⁸⁷³ Liv. 6.4.

⁸⁷⁴ Liv. 10.46.

⁸⁷⁵ Varro r.r. 2.10.4., Caes. bell. afr. 97.

⁸⁷⁶ Liv. 2.41., 3.55.

⁸⁷⁷ Liv. per. 98.

⁸⁷⁸ Liv. 4.15., 8.20.

⁸⁷⁹ Liv. 28.46.4. „S mivel a háború folytatásához hiányzott a pénz, a quaestorokat megbízták, bocsássák áruba Campaniában a Görög-árokotól a tengerig húzódó földsvot.” Liv. 32.7.3. „s a Tifata hegy lábánál áruba bocsátották Capua környékét.”

is kerülhettek.⁸⁸⁰ Itt is vitatott azonban a modern tudományban, hogy ekkor a telek tulajdonjoga átszállt-e vevőre, tehát az teljes magántulajdonhoz jutott vagy csak a felépítmény tulajdonjogát szerezte meg és a telekre csak egy korlátozott dologi jogot nyert. Ezen belterületi ingatlan eladások mindig közcélból történtek: vagy kereskedelem fejlesztése céljából,⁸⁸¹ vagy már közcélú építkezésekhez az anyagi források biztosítására.⁸⁸²

Az állami eladások közül negyedikként az *állami gabonaeladásokat* emelhetjük ki. A római állam a *secessio* után vállalta, hogy polgárai ellátásáról gondoskodni fog, ebből a célból szükség esetén állami gabonavásárlásra is sor került és az így beszerzett készleteket osztották szét a rászorulóknak között, ezért Rómában igazi éhínség nem fordult elő. A szétosztás történhetett ingyenesen, erre azonban csak a köztársaság utolsó századából vannak forrásaink, az inkább a császárkor gyakorlata volt. Korábban a tipikus a kedvezményes, néha csak jelképes összegért történő, de mégis visszterhes eladás volt. A második pun háború végén a hirtelen megszűnő hadimegrendelések a gabonaárak drasztikus csökkenését eredményezték, ami miatt az *aedilisek* a lakosság felé gyakorlatilag ingyen – előbb 4 *as*-ért,⁸⁸³ majd már csak 2 *as*-ért⁸⁸⁴ – adták az állam által felvásárolt gabonát.

4.1.2. A *venditio publica*

A hadizsákmány eladására a források általában a technikus „*sub corona vendere*”⁸⁸⁵ vagy a „*sub hasta vendere*”,⁸⁸⁶ vagy az általános értelmű „*vendere*”⁸⁸⁷ kifejezéseket használják. A „*sub corona*” kifejezés eredete már a rómaiak idejében sem volt egyértelmű, mivel a „*corona*” különböző katonai kitüntetések is jelentett,⁸⁸⁸ de használták a koszorút az eladásra kínált hadifoglyok rabszolga helyzetének jelzésére is,⁸⁸⁹ ami feltehetőleg az eladásra

⁸⁸⁰ Liv. 1.35.10. „Ugyanekkor a király a Forum körül helyeket osztogatott magánosoknak, hogy építkezzenek, s oszlopcsarnokokat, üzleteket is építtetett.”. Későbbi említésük: Liv. 9.40., 26.27., 27.11., Vitr. 5.1.2.

⁸⁸¹ Liv. 40.51.5. „egy halpiacot körben bolthelyiségekkel, amelyeket magánembereknek adott el.”

⁸⁸² Liv. 41.27.10. „állami területeket adtak el, s a befolyt összegből mindkét város foruma köré boltokat építettek.”

⁸⁸³ Liv. 30.26., 31.4.

⁸⁸⁴ Liv. 31.50., 33.42.

⁸⁸⁵ Liv. 2.17., 4.34., 5.22., 8.37., 9.42., 21.51., 24.42., 34.16., 35.36., 38.29., 41.11., 42.63., 43.4., Caes. bell. gall. 3.16.

⁸⁸⁶ Liv. 4.29., 4.53., 5.16., 6.4., 23.32., 23.37., 23.38., Cic. Philipp. 2.25.(64), Corn. Nepos 25.6.3.

⁸⁸⁷ Liv. 1.53., 2.14., 2.42., 3.10., 3.31., 4.15., 4.29., 7.27., 10.17., 21.51., 24.42., 25.14., 26.16., 26.34., 26.40., 27.3., 27.19., 34.21., 35.1., 36.30., 37.5., 38.29., 38.34., 39.42., 42.8., 43.4., 43.8., 45.34., 45.43., Caes. bell. gall. 2.33.

⁸⁸⁸ Liv. 7.26., 7.37., 10.7., 10.46., 26.48., 30.15., XII tab. 10.7., Gell. 2.11.1., 5.6.1-27., Corn. Nepos. 23.7.2., Cic. in Verr. 2.3.80.(185)

⁸⁸⁹ Gell. 6.4.3. „valamint – mondja – hajdan a hadijog szerint fogságba esett rabszolgák koszorúban kerültek vásárra, s azért azt mondták róluk, hogy «*sub corona*» (koszorú alatt) bocsátattak áruba.” (ford.: BARCZA József és SOÓS József)

váro foglyokat őrző a katonák alkotta gyűrűből alakult ki.⁸⁹⁰ A „*sub hasta*” jelentése egyértelmű: az a római nehézgyalogság egyik alapvető kézi fegyverére az ún. hosszú lándzsára (*hasta*) utal,⁸⁹¹ ami nemcsak az adásvételnél jelent meg,⁸⁹² de általában az állami jelenlétet szimbolizálta.⁸⁹³

Az eladást mindig a hadvezér rendelte el, a zsákmány egészére vagy annak egy részére nézve, azt pedig a hadseregnél működő hadi *quaestor*⁸⁹⁴ bonyolította le. Helyszíne a korai időkben a Mars mező volt,⁸⁹⁵ ahova a hadsereg érkezett meg a hadjáratból az ún. tisztító áldozatra (*armilustrium*)⁸⁹⁶ és később is ez maradt a rabszolga-eladások fő helyszíne. A későbbiekben, amikor a háborúk már messzebb kerültek Róma városától, a hadsereget általában markotányosok (*lixae*)⁸⁹⁷ ill. kereskedők (*mercatores*)⁸⁹⁸ követték, akik ott helyben vásárolták fel a zsákmányt.⁸⁹⁹ Később azonban a tengeren túli szállítás költségei miatt a kiskereskedők fokozatosan kiszorultak erről a piacról.⁹⁰⁰ Innentől már csak néhány nagykereskedő, feltehetően árucikkek szerint tagoltan vásárolta fel a hadizsákmányt, ami a sietség és a háborús kockázat miatt nyomott áron történt.⁹⁰¹

Magáról az ügylet lebonyolításáról keveset tudunk. Bár logikus lenne a *mancipatio* forma használatát feltételeznünk, mivel a katonák közötti szétosztásnál használt eljárást (rámutatás a lándzsával és a magántulajdont kinyilvánító mondóka elmondása) vette át a magánjog,⁹⁰² ill. a *mancipationál* a pálcával történő rámutatás a hadizsákmány ejtését szimbolizálta. Az államtól vásárló polgár ezt ugyanúgy alkalmazhatta volna, mégsem találunk ezt igazoló forrást és arra sem találunk magyarázatot, hogy ha ezt a formát használták volna, akkor miért alakult ki erre külön elnevezés,⁹⁰³ miért nem a *mancipatiót* vagy abból képzett alakot (pl: „*mancipatio publica*” vagy a „*mancipatio ex praeda*”) használták? Mindez a *contrario* azt igazolja, hogy az államtól való vételnél nem a *mancipatiót* használták, hanem a vétel formátlanul történt, amely azonban ennek ellenére civiljogi joghatással járt. A formátlan vételt indokolhatták gyakorlati szempontok: a háború során rövid időn belül kellett nagy

⁸⁹⁰ Gell. 6.4.4. „Az eladásra szánt foglyok csapatait őrzés céljából katonák vették körül s ennek a *katonai gyűrűnek* is (*corona*) «*koszorú kör*» volt a neve.” (ford.: BARCZA József és SOÓS József)

⁸⁹¹ Liv. 7.23., 22.5., 30.8., 40.27., Varro l.l. 5.89.

⁸⁹² Cic. Phillip. 2.26.(64)

⁸⁹³ Liv. 24.18., 39.44.

⁸⁹⁴ Liv. 27.19., 34.21., 35.1.

⁸⁹⁵ Liv. 3.10.

⁸⁹⁶ Liv. 27.37., Varro l.l. 5.153.

⁸⁹⁷ Liv. 23.16., 28.22., 31.49., 39.1., 40.28., Caes. bell. afr. 75.

⁸⁹⁸ Liv. 10.17., 28.22., Vö. Caes. bell. gall. 1.39., 2.15., 4.3., 4.5., 4.20., 6.17., 6.37., Caes. bell. afr. 75.

⁸⁹⁹ Polyb. 1.83., 14.7., Caes. bell. afr. 75.

⁹⁰⁰ Polyb. 1.83.

⁹⁰¹ Polyb. 14.7.

⁹⁰² Gai. 4.16. „*Festuca autem utebantur quasi hastae loco,*”

számú szerződést kötni, amire a *mancipatio* nem volt alkalmas. A másik ok, hogy a közjogi viszonyokban nem volt szükség a magánjogban előírt szigorú formák betartására, a közjogi ügyletek formszabadosok voltak.

A szerződés tehát formátlanul került megkötésre, de a szerződéskötés folyamata már szabályozott volt. Az államtól való vételnél mindig árverést tartottak, amit az *auctio*⁹⁰⁴ vagy a *subhastatio*⁹⁰⁵ kifejezéssel jelöltek. A két kifejezés „árverés” értelemben általában szinonimaként használható, azonban az *auctio* általános fogalomként mind a köz- mind a magánjogban,⁹⁰⁶ míg a *subhastatio* csak a közjogban volt használatos. Az árverés azonban nem egy meghatározott szerződéstípus, hanem csak egy eljárás arra, hogy a szerződéskötés során a legkedvezőbb árat lehessen elérni. Az árveréseket mindig nyilvánosan tartották meg, annak helyét és idejét egy kikiáltó (*praeco publicus*) hozta az érdeklődők tudomására kezdetben csak szóban, később már írásban (*proscriptio*) is. Az árverés megkezdése előtt lehetőség volt az árverésre kerülő dolgok megtekintésére is.⁹⁰⁷ A megadott időben az árverés helyén az ügylet közjogi jellegét egy földbe szúrt *hasta* jelezte. Itt a magisztrátus nevében eljáró kikiáltó szóban a „*bona Porsinnae regis vendendi*”⁹⁰⁸ felhívással kezdte meg az *árfelhajtást* (*licitatio*). Az árverésnek ez a bevezető része tehát egy kötött szöveg volt. A *licitatio* során a kikiáltó megjelölte az eladásra kínált tételeket és az induló eladási árat, majd több jelentkező esetén az utóbbit addig emelte, amíg már csak egy ajánlattevő maradt. A kikiáltás tehát az állam képviselője által egyoldalúan megfogalmazott (*lex dicta*) felhívás volt, de az nem eladási ajánlat volt az állam részéről, csak felhívás ajánlattételre (*invitatio ad offerendum*). Ebből következik, hogy annak elfogadásával még nem jött létre maga a szerződés, azt még csak az árverező részéről tett ajánlattételnek tekinthetjük, amitől egyes vélemények szerint annak megtevője az *addictio*ig vissza is léphetett. Ha több ajánlattevő volt, akkor újabb kikiáltás következett egy magasabb áron mindaddig, amíg nem akadt csak egy ajánlattevő, aki a nyertes lett. Ha viszont senki sem tett ajánlatot, akkor a licit lefelé is indulhatott (*árlejtés*) vagy a kikiáltó a következő tételre tért át. Az árverezők részéről az ajánlattétel mindig formátlanul történt, az történhetett akár fejbólintással is,⁹⁰⁹ de leginkább a kéz/ujj felemelésével.⁹¹⁰ A szerződés azzal jött létre, hogy a legjobb ajánlattevő ajánlatát a magisztrátus *addictio*val elfogadta és a nyertes személyét a *praeco* kihirdette. Ez is szóban

⁹⁰³ Varro r.r. 2.10.4. „*aut si ex praeda sub corona emit;*”

⁹⁰⁴ Liv. 2.14., Caes. bell. afr. 97., Cic. reg. Deio. 5.14., Cic. fam. 14.5.

⁹⁰⁵ Liv. 5.16., 6.4., 23.38.

⁹⁰⁶ Cic. fam. 14.5.

⁹⁰⁷ Liv. 3.10., 5.16., 10.20., 10.36., 24.16., 35.1.

⁹⁰⁸ Liv. 2.14., Plut. Publ. 19.10.

⁹⁰⁹ Plaut. Stichus 224

történt, a szerződéskötéshez más cselekményre nem volt szükség. Az odaítélés a vevő részére civiljogi tulajdont keletkeztetett. A győztes ez után a vételárat befizette a kincstár részére a *quaestornál*, amiről írásbeli feljegyzés (*liber hastarius*) készült, majd birtokba vehette a megvásárolt dolgot. A vételár kifizetésének kezdetben és a kisebb tételeknél valószínűleg rögtön meg kellett történnie, bár nem zárható ki különösen ingatlanok értékesítése esetén a halasztott fizetés sem.⁹¹¹ A befolyt összeggel a minden esetben el kellett számolni, így azt a bevételező magisztrátus a saját nyilvántartásaiba (*tabulae publicae*⁹¹² ill. *rationes*⁹¹³) bejegyezte. Az árverésen befolyt összegeket tehát írásban rögzítették, de a források hiánya miatt nem tudjuk biztosan, hogy csak a napi árverés végösszegét vagy az egyes tételeket nevesítve tüntették fel. Mivel azonban az állami nyilvántartás hasonló volt a bankárok ill. a *publicanusok* által vezetett könyveléshez,⁹¹⁴ ezért alappal feltételezhető, hogy a *tabulae publicae* is tételesen és név szerint tartalmazták az állami árverések nyerteseit és az általuk befizetett összegeket! Más közvetett források is azt támasztják alá, hogy az állam részére befizetőket név szerint rögzítették.⁹¹⁵ Ez pedig egy későbbi tulajdonjogi vita esetén óriási előnyt jelentett az államtól vásárlónak, mivel közokirattal tudta tulajdonjogát bizonyítani! Az írásbeli nyilvántartások használata ellenére azonban ez nem minősült írásbeli szerződésnek, a nyilvántartás csak bizonyítékul szolgált.

Az állami eladásoknál az állam a jóhiszemű eljárás követelménye alapján visszafizette a vételárat, ha valaki a vevőtől tulajdonjoga alapján később elperelte a dolgot. Az árverési vétel ugyanis származékos szerződésmód volt, így itt is érvényesült a *nemo plus iuris* elve. Probléma leginkább a hadizsákmány közé keveredett és nem hadizsákmánynak minősülő dolgok eladásánál fordulhatott elő. Ilyenkor, ha a vevőtől elperelték a dolgot, akkor ő visszakérhette a vételárat az államtól. Mivel az államot nem perelhette, ezért csak reménykedhetett, hogy a magisztrátus méltányolja bejelentett igényét, amire azonban jó esélye volt a jóhiszeműség alapelvének alkalmazása miatt. Bár az államot nem terhelte a magánjog szabályai szerinti *jogszavatosság*, de a méltányosság alapján a vevő mégis visszakaphatta az általa kifizetett vételárat. Ennél több viszont nem, tehát sem *duplum* (mint az archaikus magánjogban az *actio auctoritatis* esetén), sem kártérítés (mint a klasszikus

⁹¹⁰ Cic. in Verr. 2.1.54.(141), Cic. in Verr. 2.3.11.(27)

⁹¹¹ Vö. a *lex portorii Asiae* az elkobzott dolgok eladása esetén két napos fizetési határidőt engedélyezett. Vö. ENGELMAN, Helmut – KNIBBLE, Dieter: Das Zollgesetz der Provinz Asia, EA 14 (1989) 1-169.o. (ENGELMAN – KNIBBLE) 82.o.

⁹¹² Cic. pro Font. 1.2., Cic. in Verr. 2.4.60.(134), Cic. in Verr. 2.5.4.(10), Cic. pro Balbo 5.11., Liv. 26.36., Cic. harusp. resp. 14.30.

⁹¹³ Cic. fam. 2.17.4., Cic. in Piso. 25.61.

⁹¹⁴ Cic. in Verr. 2.2.76.(186)

⁹¹⁵ Liv. 26.36.

magánjogban az *actio empti* esetén) megfizetéséről nem lehetett szó.⁹¹⁶ A *kellékszavatosság* kérdése jóval egyszerűbb: az állam nem vállalt felelősséget a kellékhibákért. Ennek egyszerű a magyarázata, az állam háborús események között szerezte meg a dolgokat és azok rövid időn belül értékesítésre is kerültek. Az állam képviselőjének tehát sem ideje, sem lehetősége nem volt azokat átvizsgálni, ill. a vételár a háborús kockázat miatt amúgy is nagyon alacsony volt, így a kellékhiba kockázatát a vevő el tudta viselni. A később a jogi források a már kifejezetten kizárták az *aedilisi* ediktális felelősség alkalmazhatóságát a *fiscus* által végzett állami eladások esetében.⁹¹⁷

4.1.3. Az állam, mint vevő

Az állam nemcsak eladóként, hanem vevőként is köthetett adásvételi szerződést, aminek két fontos esetét találhatjuk a forrásokban: az állami gabonavásárlásokat és rabszolgák vásárlását. A szerződő felek akaratképzése alapján megkülönböztethetünk megegyezéssel alapon (konszenzusos adásvétel) ill. kényszerrel (kisajátítás /*publicatio*/, kényszer adásvétel /*emere ab invito*/) létrehozott adásvételt.

Az állami gabonavásárlás a polgárok élelmiszerellátásának (*annonae, frumentum*) biztosítását célozta.⁹¹⁸ A gabonaellátásért az *aedilisek* voltak felelősek (*cura annonae*), ők kezelték az adóként, hadizsákmányként beérkező gabonamennyiséget. Néha azonban ez nem bizonyult elégségesnek, ilyenkor már a köztársaság kezdeti idejétől kezdve vásárlással pótolták a hiányt, ennek során a megbízottak Itália távolabbi vidékeire, sőt még Szicíliába is eljutottak.⁹¹⁹ Ezek bizonyítják egyrészt azt, hogy a római állam vezetése betartotta a *secessio* során tett ígérését: a válságos időkben ellátást biztosított minden polgárának. Az állami gabonavásárlások a történelmi időkben is megmaradtak, főleg természeti katasztrófák vagy háborús előkészületek miatt került sor ezekre.⁹²⁰ Bár a római állam katonai erejénél fogva megtehetette volna, hogy az alávetettektől erőszakkal és ellenérték nélkül beszedje a szükséges mennyiséget, ez azonban hosszútávon több kárt okozott volna, ezért inkább a vásárlás mellett döntöttek. Hasonló okból utasították általában vissza a szövetségesek ingyenes felajánlásait is, mivel nem akarták lekötölni feléjük a római államot.⁹²¹

⁹¹⁶ Ulp. D. 49.14.5.pr.

⁹¹⁷ Ulp. D. 21.1.1.3.

⁹¹⁸ Cic. in Verr. 2.3.5.(11)

⁹¹⁹ Liv. 2.9., 4.52.

⁹²⁰ Liv. 25.20., 36.3., 42.27., 44.16.

⁹²¹ Liv. 45.13.

Az állami vásárlások másik területe a rabszolgák vásárlása volt. Erre azonban csak kivételes helyzetben került sor, mivel az állam a hadizsákmányból hozzájuthatott a szükséges számú rabszolgához, az állami feladatok egyébként csak kevés rabszolgát igényeltek. Az antik forrásokban az állami rabszolga vásárlás mindig azok felszabadításához kapcsolódik. Erre a legérdekesebb példa, amikor a második pun háború nagy katonai veszteségei miatt Kr.e. 216-ban nyolcezer rabszolgát vett meg az állam és sorozott be a szabadság ígéretével,⁹²² amit később meg is adott nekik.⁹²³ Egy későbbi utalásból tudjuk azt is, hogy ez a vásárlás halasztott fizetéssel történt, mivel ebben az időben éppen a hadikiadások miatt üres volt az államkincstár.⁹²⁴ Bár sem a teljes összeget, sem az egyes rabszolgák vételárát nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy a teljes összeg nagyobb volt, mint amennyiért a *Cannae*-i csatában hadifogságba esett római polgárokat kiválthatták volna.⁹²⁵

Dogmatikailag a konszenzusos adásvétel mellett ismerjük a kisajátítást és a kényszer adásvételt. Modern terminológia szerint a *kisajátítás a tulajdonjog elvonása állami döntés alapján, közcélból, azonnali teljes és feltétlen kártalanítás mellett*. A rómaiak azonban, bár a jogintézmény lényegét felismerték, nemcsak definíciót nem dolgoztak ki arra, de a tulajdonjog kényszerrel történő elvonásától is idegenkedtek, azt inkább elkerülték és helyette az adásvételt alkalmazták. Ezzel magyarázható, hogy a *kisajátítás (publicatio)* kifejezés gyakorlatilag nem jelenik meg a forrásokban. Kivételként említhető a korai köztársaság egy törvénye (*lex Icinius de Aventino publicando* Kr.e. 456), amivel az Aventinus dombon sajátítottak ki ingatlanokat a plebs letelepítésének biztosítására. A törvényi rendezést az indokolta, hogy az nagyobb területet, tehát sok személyt érintett ill. arra politikailag kielezett helyzetben került sor. A végrehajtás részletei nem ismertek, így nem ismerjük a kártalanítási összeget sem. Törvényben elrendelt kisajátításra nem találunk további példát, a magisztrátus impériumánál fogva azt bármikor elrendelhetette. Ennek egyik, bár a modern irodalomban vitatott esete egy vízvezeték építésével kapcsolatos.⁹²⁶ A forráshely szükséztávusa miatt azonban nem derül ki egyértelműen, hogy végül egyáltalán megépült-e ez a vízvezeték vagy sem. A szövegből inkább érződik, hogy igen, a tulajdonos csak késleltetni tudta azt, más forrás viszont nem tudósít ebből az időből vízvezeték építésről, ami a megépítés ellen szól.⁹²⁷ Ebből ezért általában azt a következtetést szokásos levonni ebből, hogy a római jog nem

⁹²² Liv. 22.57.

⁹²³ Liv. 24.16.

⁹²⁴ Liv. 34.6.

⁹²⁵ Liv. 22.57.

⁹²⁶ Liv. 40.51.7. „Ezen kívül a pénzből, amit nem osztottak szét, együtt építettek egy vízvezetéket és hozzá boltíveket. A munkát késleltette M. Licinius Crassus, aki nem engedte meg, hogy a vízvezetéket a birtokán átvezessék.”

ismerte a kisajátítást, azonban ez az egyetlen és szüksézáú utalás nem rontja le a kisajátítást bizonyító egyéb forrásokat.

Például amikor Petilius írrok telkén földmunkavégzés közben Kr.e. 181-ben egy kóládában vallási tárgyú iratokat találtak,⁹²⁸ amiket a tulajdonossal jó barátságban lévő Q. Petilius praetor olvasásra elkért, majd arra jutott, hogy azokat el kell égetni, mivel károsak lennének a vallási életre.⁹²⁹ A kettőjük közötti jó viszonya miatt azonban előbb megadta a lehetőséget a tulajdonosnak azok visszaszerzésére. Ezt a forrásunk szerint kétféleképpen is megpróbálhatta: /tulajdon/jogára („*seu ius*”) hivatkozással vagy valaki támogatásával („*seu auxilium*”), ami a rendelkezésre álló magán- ill. közjogi lehetőséget jelenti. A tulajdonjogra alapozott magánjogi per megindítását azonban kizárta nemcsak az, hogy a hivatalban lévő praetort *imperiuma* miatt nem perelhette abban az évben, de a feltételezett *patronus-libertinus* kapcsolatuk még a hivatali idő után is kizárta a pert.⁹³⁰ Maradt tehát a másik a közjogi lehetőség, amit a forrás szerint az írrok választott: ez pedig a néptribunusok támogatásának (*ius auxilium*) megszerzését, azaz a tiltakozási jog alkalmazását. Ők ezzel éltek és az ügyet a szenátus elé vitték, de ott vita sajnos már nem alakult ki, mivel a *praetor* megesküdüött („*iusiurandum polliceretur*”), hogy a könyveket „nem szükséges sem elolvasni, sem megőrizni”. Ezt a szenátus elfogadta és elrendelte a könyvek megsemmisítését, ami a Forumon nyilvános elégetéssel meg is történt. Előtte azonban a tulajdonosnak kártalanítást ajánlottak fel, melynek összegét a *praetor* és a néptribunusok meg is határozták, de azt az írrok nem fogadta el. Láthatjuk, hogy itt a modern kisajátítás valamennyi eleme megtalálható: az állam a közérdek (*utilitas publica*), ami itt a római vallási élet védelme, alapján vonta el a magánfél tulajdonjogát, azonnali kártalanítás felajánlása mellett. Csak annyi eltérést találunk, hogy a tulajdonost a dolga birtokától nem hatalmi eszközzel fosztották meg, hanem a könyveket ő önként adta át, de ez nem jelent kizáró okot, mivel ellenkező esetben a magisztrátus erővel is birtokba vehette volna azokat.

Mivel a közvetlen kényszer alkalmazása idegen volt a római felfogástól, ezért a gyakorlatban a magisztrátus vagy rábeszélte az érintett polgárt, hogy adja el önként az adott dolgot vagy ha ez az út nem volt járható, akkor a kényszeradásvételt (*emere ab invito*) alkalmazták. Itt a 'kényszer' abban állt, hogy nem a két fél konszenzusa hozta létre a szerződést, hanem csak az egyik fél akarata. A kisajátítástól eltérően azonban, ahol a kártalanítási összeget a kisajátítást elrendelő határozta meg, itt a vételár kialakítása már

⁹²⁷ Front. 6.-7.

⁹²⁸ Liv. 40.29.

⁹²⁹ Tacit. ann. 4.35.

⁹³⁰ Ulp. D. 4.6.26.2.

konszenzusos alapon történt. Mivel a források nem tesznek különbséget a kettő között, ezért minden olyan esetet, ahol a magisztrátus kezdeményezte az eladást, ide kell sorolnunk. Ennek egyik tipikus esete volt, amikor rabszolgákat kívántak szabadsággal jutalmazni, valamely az állam szempontjából jelentős tett jutalmául. Ilyenkor először megvásárolta az állam a rabszolgát, majd felszabadította.⁹³¹ A Kr.e. 210-es tűzvész során Vesta szentélyét tizenhárom rabszolga mentette meg, akiket aztán az állam megvásárolt és felszabadított.⁹³² Összeesküvést feljelentő rabszolgákat is jutalmaztak szabadsággal és pénzjutalommal.⁹³³ Ez esetben a rabszolgák jutalmába beszámították azok megvásárlásának költségeit is, mivel tudjuk, hogy a harmadik feljelentő, aki egy szabad polgár volt, magasabb összegű jutalmat kapott.

A kényszeradásvétel körébe sorolhatók azon esetek is, amikor az állam meghatározott ingatlanokat kívánt megvásárolni. Erre általában akkor került sor, amikor a cenzori építkezések során a középületek helyigénye ezt szükségessé tette. (*Basilica Porcia*,⁹³⁴ *Basilica Sempronia*)⁹³⁵ Az állami vásárlás ilyenkor a kisajátítást pótolta, mivel az ingatlanok értékesek voltak, a tervezett építkezés viszont már eleve kijelölte az érintett ingatlanokat, ezért itt kizárhatjuk, hogy konszenzusos adásvételt kötöttek volna a felek.

4.1.4. Az emptio publica

A római állam tehát vevőként is köthetett adásvételi szerződést, erről azonban sokkal kevesebb forrásunk van. Ennek oka egyrészt az, hogy hadizsákmányként, adóbevételként, ill. fegyverszünet, békekötés fejében nemcsak pénzhez, de egyéb vagyontárgyakhoz is jutott (a források szerint elsősorban gabonához és ruházathoz), másrészt pedig az állami beszerzések nagyobb része (hadiszállítás, építkezés) a később tárgyalandó *locatio-conductio* szerződés formájában történt. A szám szerint kevesebb előfordulás ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az állami vásárlások a rómaiak életében jelentéktelenek lettek volna, gondoljunk például csak a gabonavásárlásra, ami a lakosság ill. a hadsereg ellátása szempontjából is alapvető jelentőségű volt. A római állam vásárolt szövetségeseitől és idegen államoktól ill. népektől egyaránt, ilyenkor a római államot külföldön nem a magisztrátus, hanem erre a célra

⁹³¹ Cic. pro Balbo 9.24.

⁹³² Liv. 26.27.4. „Vesta szentélyét is csak alig tudták megmenteni, főképpen tizenhárom rabszolga segítségével, akiket az állam megvásárolt és felszabadított.”

⁹³³ Liv. 32.26.14. „25.000 as-t és a felszabadulást nyerték jutalmul a senatustól, s értéküket a tulajdonosuknak az államkincstárból térítették meg.”

⁹³⁴ Liv. 39.44.

⁹³⁵ Liv. 44.16.

kinevezett küldött (*legatus*) képviselte, aki az őt kinevező magisztrátusnak tartozott felelősséggel.

Az állami vásárlásokkal kapcsolatban használt kifejezések, főleg a második pun háború idejétől szintén a későbbi klasszikus magánjogból ismert formátlan vételre utalnak (*emptio*),⁹³⁶ de néha találkozunk a vételárra (*pretium*),⁹³⁷ ill. a kereskedelemre (*commercium*)⁹³⁸ történő utalással is. A konkrét ügyletről azonban még kevesebbet tudunk, mint az állami eladás esetén. Formátlan szerződésre utal azonban az, hogy ezen vásárlások egy részét *peregrinus*okkal kötötték, akikkel civiljogi ügylet (pl. *mancipatio*) nem is volt köthető. A római polgár tulajdonában álló rabszolga megvásárlása lenne a legtipikusabb eset, amikor a *mancipatio* említését elvárhatnánk, de ez itt is teljesen hiányzik, ami *a contrario* a formátlan szerződéskötést bizonyítja. A források hallgatnak az állami vétel lebonyolításáról is, ebből szintén *a contrario* azt állapíthatjuk meg, hogy itt hiányzott a szerződéskötést megelőző versenytárgyalás. Ez logikus is, mivel itt az állam szempontjából a megvásárolni kívánt dolognak volt jelentősége, ezért az állam képviselője külön-külön tárgyalta a potenciális eladókkal, így a versenytárgyalásnak nem lett volna értelme. A vételárat az államkincstárból fizették ki, a kifizetésért a hivatalban lévő magisztrátus tartozott felelősséggel. A kifizetéseket itt is pontosan könyvelték, nemcsak a tényleges, hanem a halasztott fizetéseket is.

⁹³⁶ Liv. 5.48., 22.57., 22.58., 25.6., 25.15., 25.20., 26.11., 26.27., 32.26., 32.26., 34.50., 36.3., 40.29., 42.8., 45.13.

⁹³⁷ Liv. 5.48.

⁹³⁸ Liv. 4.52.

4.2. A locatio publica

4.2.1. Bevezetés

A klasszikus kor magánjogában a *locatio-conductio* is a pusztá megegyezéssel létrehozható szerződések közé tartozott.⁹³⁹ A szerződés pontos eredete nem tisztázott, sőt az adásvétellel való szoros kapcsolata miatt⁹⁴⁰ az attól való elhatárolása is problémát okozott, különösen a kezdeti időkben.⁹⁴¹ Ezt a szerződést egyesek tisztán magánjogi eredetűnek vagy legalább részben közjogi eredetűnek, mások viszont teljesen közjogi eredetűnek tartják és azt az állami szerződésekből vezetik le. A rómaiak ezt a szerződést egységként fogták fel, amit az is bizonyít, hogy a *Digesta* 19. könyvének második fejezetében vegyesen találjuk a mai fogalmaink szerinti dologbérlet (*locatio-conductio rei*), munkabérlet (*locatio-conductio operarum*) és a vállalkozási szerződés (*locatio-conductio operis*) szabályait. A rómaiak kezdetben minden olyan szerződést ide soroltak, ahol az egyik oldalon pénzszolgáltatás szerepelt, a másik oldalon viszont nem árú átadására, hanem valamilyen más szolgáltatás (pl. használati jog átengedése, munka nyújtása, mű létrehozása) került teljesítésre. Mivel a modern dogmatika már három különböző szerződésként tárgyalja, ezért célszerű ezeket így bemutatni. A közjogban a rendelkezésre álló források alapján a vállalkozási szerződésről tudunk a legtöbbet, a bérletről és a munkaszerződésről viszont alig maradt fenn értékelhető forrás.

4.2.2. A vállalkozási szerződés

A vállalkozási szerződés (*locatio conductio operis*) mind a magánjogban, mind a közjogban egy meghatározott mű előállítására pénzfizetés (díj) ellenében. Ennek első ismert esete a királykorban egy szakrális feladat, a capitóliumi templom Jupiter szobrának elkészítése volt,⁹⁴² később pedig ennek a szobornak az ünnepek előtti vörösre festése.⁹⁴³ A köztársaság kezdetétől szintén egy szakrális feladat az első bizonyított ide tartozó eset: a capitóliumi ludak etetése.⁹⁴⁴ Bár első hallásra talán ez meglepő, de a szent állatok

⁹³⁹ Paul. D. 19.2.1., Ulp. D.19.2.14.pr., Gai. 3.135., Gai. 3.142.

⁹⁴⁰ Gai. 3.145.

⁹⁴¹ A XII táblás törvény például még a családfiú munkaerejének „eladásáról” beszél, holott az fogalmilag bérlet lenne (XII tab. 4. 2/b). De még a Kr.e. II. században is a téli legelők mai fogalmaink szerinti bérbeadását inkább csak az azon lévő takarmány eladásának tekintették. (Vö. Cato r.r. 149)

⁹⁴² Plin. nat. hist. 35.157.

⁹⁴³ Plin. nat. hist. 33.36.111.

⁹⁴⁴ Plin. nat. hist. 10.26. (51.)

államköltségen történő tartására később is találunk példát.⁹⁴⁵ A köztársaság alatt már a legkülönbébb állami feladatok kerültek ezen szerződés keretében megoldásra,⁹⁴⁶ mivel a *locatio publica* rendkívül rugalmas volt: ha olyan feladat várt megoldásra, amire nem állt rendelkezésre közvetlen állami eszköz, akkor a magánfeleket ezzel rögtön be lehetett vonni és ilyenkor ellenérték fejében és önként vállalta valaki az adott feladat elvégzését. A források alapján azonban három fontosabb terület emelhető ki: az állami építkezések, a hadiszállítások és az állami jövedelmek beszedésére kötött szerződések.

4.2.2.1. Az állami építkezések

A forrásokban a vállalkozási szerződéssel leggyakrabban az állami építkezések területén találkozunk, melyeket két részre oszthatjuk: az egyik részét a szakrális, másik részét a világi célú építkezések tették ki. A *szakrális építkezéseket* leggyakrabban a *votum* teljesítése céljából elrendelt építkezések jelentették.⁹⁴⁷ A másik nagy csoportot a *világi építkezések* (pl. út, vízvezeték, városfal, oszlopfolyosó /*porticus*/, vásárcsarnok) képezték.

Az etruszk királyok idején megindult szakrális építkezések⁹⁴⁸ Róma hatalmát voltak hivatottak bemutatni. Ezek során a nem római polgár etruszk szakemberek alkalmazására csak közjogi szerződés keretében kerülhetett sor: mivel ők nem polgárjoguk alapján kötelezettségként, hanem önként és ellenérték fejében vállalták ezeket a feladatok elvégzését és később ezen tömegeből alakult ki a római plebejus réteg. A köztársaság virágkorában szintén a szakrális építkezések voltak hivatottak Róma nagyságát reprezentálni. Ez legjobban a második pun háború utáni időkben látszik, ahol például a Kr.e. 200 és 133 közötti szűk 70 évben 21 új templom építésére találunk utalást. A szakrális célú építkezésekre is a világi tisztségviselők kötötték meg a vállalkozási szerződéseket: a *dictator*,⁹⁴⁹ a konzul,⁹⁵⁰ a cenzor,⁹⁵¹ az *aedilisek*⁹⁵² vagy akár a *duumvirek*.⁹⁵³

⁹⁴⁵ Liv. 43.13.

⁹⁴⁶ Polübiosz szerint felsorolhatatlanul sok feladat tartozott ide. (Polyb. 6.17.) Néhány példa a forrásokból: külföldi követek elszállásolása, ellátása, szállítása: Liv. 42.19., 43.8., Cicero házának újjáépíttetése: Cic. Att. 4.1., Cic. in Piso. 22.52., Cic. harusp. resp. 7.15-16., Cic. domo 19.51., szobor készíttetése: Cic. Philipp. 14.14.38., szobor eltávolítása: Cic. in Verr. 2.4.34.(76-77), köztemetés: Cic. Philipp. 9.7.16., útépités: Cic. pro Font. 8.17., folyók tisztítása: Gell. 11.17.2., a *comitia* összehívását jelző kürt szó: Varro l.l. 6.92., Varro l.l. 5.91.

⁹⁴⁷ Liv. 10.46.

⁹⁴⁸ Liv. 1.38., 1.53., 1.55., 1.56.

⁹⁴⁹ Liv. 5.23., 5.31., 7.28.

⁹⁵⁰ Liv. 34.53., 40.34.

⁹⁵¹ Liv. 9.43., 10.1., 34.53., 36.36.

⁹⁵² Liv. 10.31., 10.33., 24.16., 33.42., 34.53.

⁹⁵³ Liv. 22.33., 40.44.

Az építkezések másik nagy csoportját a világi célú középítkezések képezték. Ezek eredete is az etruszk királyokhoz nyúlik vissza: a mocsarak lecsapolása és a város kőfallal történő védelme.⁹⁵⁴ Az előbbire a növekvő lakosság helyigénye miatt, az utóbbira pedig azért volt szükség, mert a mocsarakkal együtt a várost védő természetes védővonal is eltűnt, helyette más védműről kellett gondoskodni. A köztársaság idején a világi építkezések megrendelése és felügyelete főszabály szerint a *censorok* feladatát képezte, ez alól kevés kivételt találunk: Kr.e. 170-ben Lucretius *praetor* építtetett egy vízvezetékét 130000 *as* költséggel amit a hadizsákmányból finanszírozott.⁹⁵⁵ Az *aedilisek* pedig a befolyt bírságpénzt világi célra is felhasználhatták, például útépítésre (út kikövezésére)⁹⁵⁶ vagy oszlopfolyosó (*porticus*) építésére.⁹⁵⁷ A források szerint azonban leggyakrabban a *censorok* kötötték meg az építkezésekre a vállalozási szerződéseket.⁹⁵⁸ Ezek közül a legfontosabb az új épületek, utak, vízvezetékek építése. Például az első kövezett út, a *Via Appia* és az első vízvezeték az *Aqua Appia*⁹⁵⁹ építtetése egyaránt Appius Claudius censor nevéhez kötődik Kr.e. 312-ből. A cenzori építkezések száma Kr.e. 204.-167. évek között jelentősen kibővült: a cenzori jelentésekben említett építkezések száma kettőről (Kr.e. 184) 20 fölé (Kr.e. 174) emelkedett és a súlypont a felújításokról az új építkezésekre tevődött át, sőt már régi épületek elbontására is sor került az új épületek helyigénye miatt. Az építésen túl a helyreállítás, felújítás, javítás később is időnként visszatérő feladat volt,⁹⁶⁰ amit nemcsak az időmúlás,⁹⁶¹ de a tűzvészek⁹⁶² is szükségessé tettek.

Az építkezések mindig jelentős anyagi kiadást jelentettek, így azokra általában csak az állam stabil anyagi helyzetében került sor. A censorok egyébként általában óriási összegekről rendelkeztek: Kr.e. 179-ben például a szenátus megszavazta számukra az egész év adóbevételét,⁹⁶³ Kr.e. 169-ben viszont már csak a bevétel felét kapták meg.⁹⁶⁴ Mindkét eset az összeg nagyságának megemlítése miatt kivételesnek tekinthető, más esetek viszont a pénzhiány miatt kerültek feljegyzésre. Kr.e. 214-ben a censorok kezdetben azért nem tudtak a közmunkákkal foglalkozni, mivel a hadi kiadások miatt a kincstár üres volt.⁹⁶⁵ Ezért úgy tűnt,

⁹⁵⁴ Liv. 1.38., 1.44.

⁹⁵⁵ Liv. 43.4.

⁹⁵⁶ Liv. 10.23., 10.47.

⁹⁵⁷ Liv. 35.10., 35.41.

⁹⁵⁸ Liv. 4.22., 9.43., 29.37., 38.28., 39.44., 41.27., 41.27., Liv. per. 47., Cic. pro Font. 8.17. Cic. pro Cael. 14.34.

⁹⁵⁹ Liv. 9.29., Front. 5., Cic. pro Cael. 14.34., Cic. pro Milo. 7.17.

⁹⁶⁰ Liv. 6.32., 7.20., 27.11., 29.37., 34.44., 42.3.

⁹⁶¹ Liv. 4.20.

⁹⁶² Liv. 26.27., 27.11., 29.37., 34.44.

⁹⁶³ Liv. 40.46.

⁹⁶⁴ Liv. 44.16.

⁹⁶⁵ Liv. 24.18.

hogy elmaradnak az épületek esedékes karbantartási munkái és egyéb közcélú munkálatok.⁹⁶⁶ Ez azonban nemcsak az állami megrendeléseket veszélyeztette, de az ebből élő vállalkozók bevételét és így közvetetten az általuk alkalmazott szabad munkások megélhetését is.⁹⁶⁷ Ezért a vállalkozók azt kérték, hogy azzal a fikcióval élve kössék meg a szerződéseket, mintha az államkincstár tele lenne, de a díjat senki sem fogja követelni a háború végéig.⁹⁶⁸ Ez lehetővé tette, hogy az állami építkezések magánpénzből előfinanszírozva továbbra is megvalósuljanak. Ebből nemcsak az következik, hogy főszabályként a vállalkozói díj a teljesítéskor esedékessé vált, hanem az is, hogy az állam általában nem kötött meg olyan szerződést, melyről tudta, hogy azt nem fogja tudni teljesíteni, ami a jóhiszeműség elvének egyértelmű működésére utal.

Az anyagi forrásokkal kapcsolatban a Kr.e. 174. év cenzorai közötti vitáról is fennmaradt tudósítás: ekkor ugyanis a cenzorok nemcsak a szenátus által rendelkezésre bocsátott adóbevételrel rendelkeztek, de egyes állami földek eladásából még külön bevételhez is jutottak. Ezzel kapcsolatban felmerült az a kérdés, hogy ezeket elkölthetik-e? Postumius cenzor szerint a szenátus engedélye nélkül nem, ezért ő további munkák megrendelésében már nem vett részt. Társa Fulvius Flaccus szerint viszont igen, ezért ő egyedül további építkezéseket rendelt meg. A kiadások fedezetét képezhette tehát nem csak a szenátus által rendelkezésre bocsátott összeg, de a cenzorok „saját” bevétele is. Az előbbiről a döntés egyértelműen a szenátust illette meg, a másik tekintetében viszont ekkor még nem volt egységes a gyakorlat. Mindkét cenzor álláspontja indokolható: a szenátus döntött általában az állami bevételek felhasználásáról és az eladásokból származó bevételek is ide sorolhatók, ezért a szenátust illette meg a döntés joga. De általános gyakorlat volt az is, hogy a tisztségviselők maguk rendelkeztek saját tevékenységükből származó bevételekkel (pl. a hadvezér a hadizsákmánnyal, az aedilisek a bírságpénzekkel), tehát a cenzorok saját maguk dönthettek erről. A vitából világosan látszik, hogy a kérdést ekkor a szokásjog még nem rendezte egyértelműen, ezért mindkét cenzor a maga álláspontját követte.⁹⁶⁹

4.2.2.2. A hadiszállítások

A köztársaság történelme lényegében hódító háborúk folyamatos történelme volt, Rómában azonban ennek ellenére állami fegyvergyártás nem alakult ki. A kezdeti időkben a

⁹⁶⁶ Liv. 24.18.

⁹⁶⁷ Polyb. 6.17. „az így befolyt összeget ők osztják szét a nép között, ezért szinte minden polgár munkalehetősége és keresete a *censoroktól* függ.” (ford.: MURAKÖZY Gyula).

⁹⁶⁸ Liv. 24.18.

⁹⁶⁹ Liv. 41.27.

katonák maguk gondoskodtak az előírt felszerelésükről,⁹⁷⁰ ezért a hadiszállítás problémája csak az állandó és tömeges fegyver- és ellátmány igényével jelent meg a pun háborúk idején. A hadjáratokhoz felhasználták az ellenségtől zsákmányolt,⁹⁷¹ ill. a lakosságtól rekvirált eszközöket is,⁹⁷² de sor kerülhetett vásárlásra (gabona, lovak)⁹⁷³ is. A fegyverek és ellátmány beszerzése mellett azoknak a hadszíntérre való eljuttatását is meg kellett oldani, különösen a tengeren túli hadszínterek esetén. Mivel állami szállítókapacitás sem alakult ki, ezt is vállalkozási szerződésekkel oldották meg. Nem tudjuk, hogy ez pontosan mikor és hogyan alakult ki, de a pun háborúk idején már így működött. Az első erről szóló forrásunk Kr.e. 215-ből származik a hispániai hadszíntérre küldendő utánpótlás ügyében. Ekkor a korábbi súlyos veszteségek miatt a hadi szükségletek megnöttek, de a kiadások miatt az államkincstár kiürült, ami a további beszerzéseket veszélyeztette.⁹⁷⁴ Ebben a helyzetben a római állam ahhoz a megoldáshoz folyamodott, hogy a vállalkozókkal halasztott fizetési feltételekben kívánt megállapodni és ellenérték megfizetését a háború befejezése utánra vállalta.⁹⁷⁵ A feladatok közül három került nevesítésre: élelem (*frumentum*), ruházat (*vestmentum*) és egyéb a szövetséges hajóhad ellátásához szükséges felszerelés (*sociis navibus omnia deesse*).⁹⁷⁶ A megadott napon három társaságban összesen tizenkilenc vállalkozó jelentkezett,⁹⁷⁷ akik két feltételt támasztottak az állammal szemben: Az első a hadkötelezettség alóli felmentésük, a másik a szállított áruk tekintetében a *vis maior*-ból eredő kockázat átvállalása, úgy hogy ezeknél a veszélyviselés kezdete a hajókra történő berakodás legyen.⁹⁷⁸ Az állam a szorongatott helyzete miatt ezeket elfogadta és a szerződéseket ezekkel a feltételekkel kötötték meg. Ebből a forráshelyből tehát megállapíthatjuk, hogy a szerződéskötéskor a szerződés feltételeibe magánfelek is beleszólhattak, ill. azt is, hogy főszabályként az ellenérték megfizetése a szállításkor lett volna esedékes és a *vis maior*-ból eredő kár kockázatát a vállalkozó viselte, vagyis díj csak akkor illette meg, ha az árut rendben leszállította. A fokozott háborús kockázat miatt azonban ezeket a vállalkozók nem

⁹⁷⁰ Liv. 4.59.

⁹⁷¹ Liv. 22.57.

⁹⁷² Liv. 29.36., 29.36., 34.9.

⁹⁷³ Liv. 34.9., 44.16., Caes. bell. gall. 7.55.

⁹⁷⁴ Liv. 23.48.

⁹⁷⁵ Liv. 23.48.10. „akik vagyonukat állami haszonbérletből (sic!) szerezték, hogy a hispániai hadseregnek történő szállításoknál adjanak fizetési halasztást az államnak, amelynek vagyonukat köszönhetik, s vállalják a feltételt, hogy mihelyt pénz lesz a kincstárban, az ő követelésüket elégitik ki először.”

⁹⁷⁶ Liv. 23.48.

⁹⁷⁷ Liv. 23.49.1. „A kijelölt napon tizenkilenc, három haszonbérlet (sic!) társaságba tömörült vállalkozó jelentkezett.”

⁹⁷⁸ Liv. 23.49.2. „Az egyik, hogy ne kelljen katonáskodniuk, míg ilyen módon szolgálják az államot, a másik, hogy ha már a szállítmányokat behajózták, az állam vállalja a kárt, amit az ellenség vagy a viharok ereje okozhat.”

vállalhatták, már csak azért sem, mivel díjra egyébként sem volt reményük a halasztott fizetés miatt, tehát az egyes szállítmányok elvesztését a többi célba érkezettel termelt nyereség nem fedezte volna. Az állam szorult helyzete miatt azonban el tudták érni, hogy a szerződéseket ezekkel a számukra kedvező feltételekkel kössék meg. Ezeket aztán egyes tisztességtelen vállalkozók kihasználták és hamis hajótöréseket (*falsa naufragia*)⁹⁷⁹ jelentettek be, amit kezdetben az állam tudomásul is vett, bár a fentiek szerint ekkor tényleges kifizetés feltehetőleg nem történt. Később azonban az ügyre fény derült és ekkor a csalással (*fraus*)⁹⁸⁰ vádolt vállalkozókat felelősségre vonták.⁹⁸¹ Tehát az állammal kötött szerződésekben már ekkor is jóhiszemű és tisztességes eljárást vártak el a másik szerződő féltől, holott a magánjogot ekkor még az ígéretnek szó szerinti betartása jellemezte.⁹⁸² Később a fenti kivételes szabály főszabállyá vált és az állam általában átvállalta, bár valószínűleg csak a tengeri szállítások esetében, a háborús eseményekből eredő⁹⁸³ és feltehetően a természeti események okozta⁹⁸⁴ *vis maior* kockázatát. Ez aztán kihatott a magánjogra is, ahol a korábbi felfogás szerint a *vis maior* kockázatát még egyértelműen a vállalkozó viselte,⁹⁸⁵ de a klasszikusok, legalábbis Sabinus és követői a vállalkozó ellen *vis maior* esetén már nem adtak keresetet.⁹⁸⁶ Ha viszont ő nem volt felelős a *vis maior* okozta nem teljesítésért, akkor a díjra is igényt tarthatott, tehát a *vis maior* kockázatát már a megrendelő viselte, vagyis a klasszikus álláspont a magánjogban megegyezett a közjogban már korábban kimunkált szabályokkal.

A fenti visszaéléssel magyarázható, hogy bár az állam anyagi helyzete nem rendeződött, de Kr.e. 209-ben mégis visszatértek a készpénzfizetéshez, amit a rabszolga felszabadításokra korábban kivetett öt százalékos illetékből⁹⁸⁷ gyűjtött tartalék felhasználásával biztosítottak,⁹⁸⁸ ami körülbelül három vagy négy légió részére volt elegendő a szükséges ruházat biztosítására. Az állam anyagi helyzetének javulásával ez vált ismét általános gyakorlattá. Kr.e. 169-ben a Macedóniában harcoló hadsereg utánpótlására kötöttek szerződést hatezer *toga*, harmincezer *tunica* és kétszáz ló leszállítására a helyszínen tartózkodó konzul által megjelölt helyre.⁹⁸⁹ Ez azért érdekes, mivel a szerződést ugyan Rómában kötötték, de a teljesítés helyét nem a

⁹⁷⁹ Liv. 25.3.

⁹⁸⁰ Liv. 25.5.

⁹⁸¹ Liv. 25.4., 25.3.

⁹⁸² XII. tab. VI/1. „*UTI LINGUA NUNCUPASSIT, ITA IUS ESTO.*”

⁹⁸³ Vö. Cic. prov. cons. 5.12.

⁹⁸⁴ Vö. Suet. Claud. 18.4.

⁹⁸⁵ Florent. D. 19.2.36., Lab. D. 19.2.62.

⁹⁸⁶ Ulp. D. 19.2.13.5., Lab. D. 19.2.62., Florent. D. 19.2.36.

⁹⁸⁷ Liv. 7.16.7., *lex Manlia de vicensima manumissionum*, Kr.e. 357

⁹⁸⁸ Liv. 27.10.13. „A maradék aranyat arra fordították, hogy készpénzfizetés ellenében ruházattal lássák el a hispaniai sereget.”

⁹⁸⁹ Liv. 44.16.

szereződést megkötő, hanem az állam egy másik képviselője jelölte ki és nyilván ő ellenőrizte a teljesítést is. A hadiszállítás jó üzlet lehetett, bár a haszonkulcs nem volt magas,⁹⁹⁰ de a nagy mennyiségek miatt ezek a szerződések még így is tetemes bevételt hoztak.⁹⁹¹

4.2.2.3. Az állami jövedelmek beszedése (*vectigalia*)

A *vectigal* a természetben meghatározott és beszedett adót jelentette, ez a provinciák esetében általában gabona volt, mértéke pedig a termés meghatározott része, általában tizede volt. Ennek tehát az aránya volt rögzítve, de annak évi mennyisége bizonytalan volt. A *stipendium* a pénzben meghatározott és előre rögzített mennyiségű adó szakkifejezése volt,⁹⁹² aminek mennyisége volt meghatározva és annak az adóalany bevételéhez viszonyított aránya volt bizonytalan. Különbség volt még a kettő között, hogy a *stipendiumot* az állam általában közvetlenül saját apparátusával szedte be, míg a *vectigaliákat* közvetetten, vállalkozók útján, amire közjogi vállalkozási szerződést (*locatio publica-t*)⁹⁹³ kötöttek. Ennek a megoldásnak a pontos eredete szintén homályba vész, de feltételezhető, hogy az állami földek hasznosítására kialakított és bevált rendszert fejlesztették tovább. Ez sok előnnyel járt: az állam előre meghatározott és biztosan beérkező jövedelmekkel számolhatott, amihez nem kellett apparátust fenntartania, ill. az árverés útján történő szerződéskötéssel elméletileg a legkedvezőbb feltételeket tudta kiharcolni. Ezt a fajta *locatiót* a források általában *vectigalia*-nak nevezik, ami megegyezik a mintát adó termőföld haszonbérlet kifejezésével. Amikor viszont ezt egész provinciák adójának vagy egyéb állami jövedelmek behajtására használták, akkor ezt már nem tekinthetjük dologbérletnek, mivel a vállalkozó nem egy dolgot bérelt, hanem egy meghatározott feladatot végzett el ellenérték fejében. Ezért erre a szerződésre a „bérlet”, a vállalkozóra pedig az „állami adóbérlő” nem precíz kifejezés, bár mindkettő meggyökeresedett már a magyar jogi nyelvben.

Ezeket a vállalkozási szerződéseket a cenzorok kötötték meg öt éves időszakokra és ismerünk néhány esetet, amikor ennek során ellentétbe kerültek a vállalkozókkal.

Kr.e. 184-ben például, amikor a szigorú erkölcsseiről ismert Cato lett az egyik cenzor, a cenzorok az állam számára lehető legkedvezőbb feltételekkel kötöttek szerződéseket.⁹⁹⁴ Ez csökkentette a vállalkozók által betervezett hasznot, ezért ők a szenátusnál elérték, hogy az

⁹⁹⁰ Az adóbeszedést vállalók általában egy százalékért dolgoztak (Cic. pro Rab. Post. 11.30.), a haszonkulcs a hadiszállításhoz ennél magasabb lehetett, de erről nem áll rendelkezésünkre semmilyen forrás se.

⁹⁹¹ Gell. 15.4.3., Suet. Vesp. 2. 3.

⁹⁹² Cic. in Verr. 2.3.6.(12)

⁹⁹³ Cic. Quint. fr. 1.1.34.

⁹⁹⁴ Liv. 39.44., Plut. Cato 19.2.

arra utasította a cenzorokat, hogy a régi szerződések helyett kössenek újakat.⁹⁹⁵ A cenzorok ennek látszólag eleget is tettek, mivel a régieket felbontották, de az új szerződéskötésekből már eleve kizárták azokat, akik a régiekben szerepeltek, sőt az új szerződéseket a vállalkozók számára még kedvezőtlenebb feltételekkel kötötték meg.⁹⁹⁶ A közjogban tehát az állam a szerződést bármikor indokolás nélkül felbonthatta és az eredeti állapotot helyreállíthatta.⁹⁹⁷ Ez a magánjogi viszonyokban elképzelhetetlen, de a közjogban a felek alá-felérendeltségi viszonya miatt nem. Ez ellen a magánfél vagy egy másik magisztrátus közbelépését (*intercessio*) érhetette el, de a cenzor döntését egyedül csak a másik cenzor akadályozhatta meg, ezért erre itt nem volt esélyük. A másik lehetőség volt a hivatali idő letelte után a magisztrátus felelősségre vonását kezdeményezni, de ez alkalmatlan volt a szerződés helyreállítására vagy feltételeinek megváltoztatására. Ahhoz a harmadik és leginkább járható út a szenátus beavatkozásának elérése volt,⁹⁹⁸ amit jelen esetben is alkalmaztak a vállalkozók, azonban a ravasz cenzorok ezt mégis ellenük fordították. A vállalkozók tehát saját csapdájukba estek: az eredeti szerződésüket kérésük szerint megszüntették, de másikat nem kötöttek velük, sőt az új szerződéskötés lehetőségéből eleve ki is zárták őket!

Hasonló történt Kr.e. 169. évben is, amikor a cenzorok kizárták a pályázatból mindazokat, akik az előző cenzorok (Kr.e. 174-ben)⁹⁹⁹ idejében kötöttek az állammal szerződést.¹⁰⁰⁰ Ezen személyek nemcsak saját jogon nem pályázhattak, de még társként (*socius*) sem vehettek részt ezekben a szerződésekben. Bár a vállalkozók igyekeztek ekkor is a kizárás ellen fellépni, de most a szenátusban nem sikerült támogatóra találniuk.¹⁰⁰¹ Csak P. Rutilius néptribunust – aki személyes ügyben került ellentétbe a cenzorokkal – nyerték meg ügyüknek, aki egy olyan törvényjavaslatot akart megszavaztatni, ami előírta volna a cenzoroknak ezen szerződések érvénytelenítését és olyan új pályázat kiírását, amin mindenki részt vehet.¹⁰⁰² Ez azonban korlátozta volna a cenzorok döntési szabadságát, ezért a javaslat ellen a cenzorok is

⁹⁹⁵ Liv. 39.44., Plut. Cato. 19.2.

⁹⁹⁶ Liv. 39.44.8. „egy rendelettel a jelentkezésből az ajánlattevők közül kizárták azokat, akik az első bérbeadást (sic!) meghíúsították, s mindent valamivel kisebb összegért adtak bérbe (sic!).”

⁹⁹⁷ Cic. div. in Caec. 17.56.,

⁹⁹⁸ Cic. Att. 1.17., 1.18., Suet. Caes. 20.3., Paul. D. 39.4.9.pr.

⁹⁹⁹ Liv. 41.27.

¹⁰⁰⁰ Liv. 43.16.2. „közhírré tették, hogy azok közül, akik Q. Fulvius és A. Postumius cenzorok idejében vettek bérbe (sic!) állami adókat vagy állami jövedelmeket, senki se pályázhat náluk bérletre (sic!), s egyetlen bérleti (sic!) ügyben sem lehet résztvevő vagy részestárs.”

¹⁰⁰¹ Liv. 43.16.

¹⁰⁰² Liv. 43.16.7. „érvényteleníteni (sic!) kell a C. Claudiussal és Ti. Semproniuszal az állami adók és építkezések ügyében megkötött bérleti (sic!) szerződéseket, e szolgáltatások ügyében új pályázatot kell tartani úgy, hogy különbség nélkül mindenki számára biztosítani kell a bérletek (sic!) megpályázásának vagy elnyerésének jogát.”

felszólaltak, ami végül zavargássá fajult, ezért a nép gyűlését fel is oszlatták.¹⁰⁰³ Ezért viszont a néptribunus a cenzorokat hazaárulással (*perduellio*)¹⁰⁰⁴ vádolta meg, ami alól viszont végül felmentették őket.

A szenátus és a vállalkozók közötti ellentétre bizonyíték, amikor két évvel később, Kr.e. 167-ben a szenátus elhatározta, hogy a vállalkozók visszaélései miatt a bevétel kiesés ellenére is inkább felhagy a macedóniai nemesfémhányák hasznosításával,¹⁰⁰⁵ mivel azokat a vállalkozók nélkül nem lehet művelni.¹⁰⁰⁶ Itt erről a szenátus, mint az állami élet irányítója döntött, ezért a vállalkozók ez ellen nem is tehettek semmit.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰³ Liv. 43.16.

¹⁰⁰⁴ Liv. 43.16.

¹⁰⁰⁵ Liv. 45.18.

¹⁰⁰⁶ Liv. 45.18.

¹⁰⁰⁷ Polyb. 6.17. „Sok dolog van tehát, amelyekben a *senatus* egy bérlőnek súlyos károkat, vagy komoly nyereséget okozhat, mert mindezekben az ügyekben a senatushoz kell döntésért fordulni.” (ford.: MURAKÖZY Gyula)

4.2.3. A dologbérlet a közjogban (locatio conductio rei)

A dologbérlet a magánjogban egy dolog használatának átengedése bér fizetése ellenében, ami tipikusan pénzben, de a termés egy részében is kiköthető volt (*haszonbérlet*, *részesbérlet*). A dologbérlet a közjogban már az ősi időktől jelen volt Rómában, hiszen a meghódított termőföldek nagy részét vagy szántóként (*agri vectigales*) vagy legelőként (*agi compascui*) haszonbérbe adták, a termés/szaporulat előre meghatározott mértéke fejében. Ez elméletileg meghatározott időre (általában öt évre) szólt, de a gyakorlatban a megfelelő művelés esetén az korlátlanul meghosszabbítható használati jogot eredményezett.¹⁰⁰⁸ A római belpolitika egyik fő mozgató rugója ezekért a termőföldekért folytatott harc volt, e körben törvénnyel (*leges Liciniae Sextiae*) korlátozták az egy polgár birtokában tartható földterület nagyságát.¹⁰⁰⁹ Annak ellenére, hogy ilyen szerződéseket tömegesen kötöttek, azokról szinte semmilyen forrás sem áll rendelkezésünkre. De tudjuk például, hogy a második pun háború idején a bérleti díjat főszabályként már pénzben kötötték ki, a háborús helyzet azonban indokolhatta a bérleti díj természetben történő meghatározását is, amiről az állam képviselője egyoldalúan döntött.¹⁰¹⁰ A háború zűrzavara arra is lehetőséget adott, hogy a műveletlenül maradt közföldeket magánosok foglalják el, ezeket aztán például Campaniában egy Kr.e. 172-ben lefolytatott vizsgálat után újra az állam birtokába vették, majd azokra a cenzorok haszonbérleti szerződést kötöttek.¹⁰¹¹

A termőföldön kívül egyéb ingatlanok (pl. belterületi)¹⁰¹² bérletéről is csak elvétve találunk tudósítást, például követek fogadáshoz bérelt időnként az állam ingatlanokat.¹⁰¹³ A szerződésről sajnos továbbiakat nem tudunk meg, de az állami vásárlásoknál elmondottakhoz hasonlóan valószínűsíthetően ennek sem voltak formai kötöttségei: az állam képviselője a magánféllel formátlanul egyezett meg a bérlemény tárgyát képező ingatlanban és a bérleti díjban. A szerződést a szenátus felhatalmazása alapján valószínűleg a *quaestor* kötötte meg, aki a bérleti díjat ki is tudta fizetni a bérbeadónak. Mivel az állam képviselője választotta ki a neki megfelelő ingatlant, ezért versenytárgyalásra itt nem volt szükség.

4.2.4. A munkaszerződés a közjogban (locatio conductio operarum)

¹⁰⁰⁸ Plin. nat. hist. 18.3.11.

¹⁰⁰⁹ *leges Liciniae-Sextiae* ld. Liv. 6.42.11.

¹⁰¹⁰ Liv. 27.3.1. „bérbe adta az állami tulajdonnak nyilvánított földeket, de a haszonbért minden esetben gabonában kötötte ki”

¹⁰¹¹ Liv. 42.19.1. „M. Lucretius néptribunus a népgyűlésen javaslatot tett, hogy a campaniai földet a cenzorok adják ki haszonbérletbe, ami oly sok évvel Capua elfoglalása után sem történt meg, s így a gazdátlan területet magánemberek kapzsisága vehette birtokba.”

¹⁰¹² Liv. 27.3.2. „mert a földekkel együtt a házakat is bérbe akarta adni.”

¹⁰¹³ Liv. 45.44.

A magánjogban a munkaszerződés *szabad ember* – általában fizikai, de kivételesen szellemi – *munkaerejének rendelkezésre bocsátását jelentette pénzbeli ellenérték* (munkabér, *merx*) *fejében*.¹⁰¹⁴ A munkaszerződés jelentőségét az ókori társadalmak esetében a rabszolgatartásról elterjedt sztereotípiák miatt szokásos alulbecsülni. Ezzel szemben a források azt mutatják, hogy a szabad emberek ellenérték fejében végzett munkája már az ősi időktől kezdve fontos volt (klientura), sőt a későbbi korokban a szabad földművesek rendszeresen kiegészítették jövedelmüket akár más földeken, akár a városokban fizetés ellenében vállalt munkákkal. A városi közemberek megélhetését pedig a munkavállalás biztosította, mivel a kedvezményes gabonaellátás önmagában nem volt elegendő a megélhetéshez. A szabad emberek munkavégzése tehát jelentős volt Rómában, de mivel azt az előkelő rómaiak lenézték, ezért a jogi munkákban annak tárgyalását mellőzték. Gaius például egyáltalán nem foglalkozott ezzel,¹⁰¹⁵ annak ellenére, hogy a szabad munkaerőre még a principátus korában is és állandó jelleggel szükség volt, még olyan veszélyes területeken is, mint a bányászat.

Közjogi munkaszerződésekről is csak igen ritkán találunk tudósítást, ennek oka lehet, hogy a római állam ilyen szerződéseket csak elvétve kötött. A magisztrátusok ugyanis a tágabb értelemben vett közjogi megbízás alapján ingyenesen látták el az állam vezetését, az állami beszerzésekre ill. építkezésekre pedig a római állam vállalkozási szerződéseket kötött. Ezek teljesítése során a vállalkozók nyilván kötöttek munkaszerződéseket, de ezek már a magánjog területére tartoztak.

Az egyetlen terület, ahol találunk érdemben is vizsgálható forrást, az a magisztrátusok feladatát segítő személyzet alkalmazása. Minden magisztrátusnak volt ugyanis egy hivatali stábjá. Ezek egy része állami rabszolgákból (*servi publici*) állt,¹⁰¹⁶ másik része viszont szabad státuszú volt. Közös vonásuk volt azonban, hogy mindkét csoportba tartozók munkájukért ellenértéket kaptak, amit a rabszolgák esetében nem munkabérnek (*merx*), hanem egyfajta költségtérítésnek (*salarium*) tekintünk. A rómaiak a bizalmi állásokra ugyanakkor szívesebben alkalmaztak szabadokat, sőt volt ahova csak római polgárokat. A *segédszemélyzetet* összefoglalóan *apparitores*-nek nevezzük, a „*qui ei adparent*”, tehát „akik rendelkezésére állnak” kifejezésből.¹⁰¹⁷ Jellemzőjük, hogy a magisztrátusok mintájára mindig többen töltötték be az adott munkakört, ami egyben a katonai szolgálat alól is mentesítette

¹⁰¹⁴ Varro l.l. 5.178.

¹⁰¹⁵ Gai. 3.142-147.

¹⁰¹⁶ Gell. 13.13.4.

¹⁰¹⁷ Cic. in Verr. 2.3.66.(155), Front. 101.

őket. Bár „munkaviszonyuk” kezdetben csak a magisztrátus hivatali idejére korlátozódott, később szakmai ismereteik miatt az állandósult és már nem követték a hivatalnokok évenkénti változását, tehát mai fogalmaink szerint határozatlan idejű, adott esetben életük végéig tartó munkalehetőséget biztosított. Ez az állandóság és a megszerzett tapasztalat egyben hatalmat is jelentett különösen a pénzügyek területén a még tapasztalatlan „pályakezdő” magisztrátusokkal szemben.¹⁰¹⁸

Ezek közül a legősibb csoport az állam vezetőjének – később a magisztrátusoknak és egyéb, az államot megtestesítő személyeknek (pl. Vesta-szűzek) – a közvetlen kíséretét és személyes védelmét¹⁰¹⁹ biztosító a *lictor*¹⁰²⁰ volt, mely tisztséget Kr.e. 38-ig rabszolgák is betölthették.¹⁰²¹ Az adott személyt megillető liktorok száma, annak hivatali rangját is kifejezte (diktátor 24, konzulok 12-12, praetorok 6), tehát számuk sohasem lehetett az előírtnál kevesebb. Ezért a katonai gyakorlat mintájára, ahol soroztak fegyverrel el nem látott helyetteseket is (*accensi velati*)¹⁰²² azért, hogy az előírt létszám biztosan meglegyen, itt is kialakult az *accensi* kategóriája.¹⁰²³ Ők ténylegesen nem láttak el feladatot, de rendelkezésre álltak és ezért szintén díjazásban részesültek.

A segédszemélyzet az állami ügyek differenciálódásával egyre több állami feladatnál jelent meg és az érett köztársaság idejére ezek már egyfajta rendszert is képeztek, sőt közöttük bizonyos hierarchia is kialakult,¹⁰²⁴ de nem váltak olyan egységes társadalmi csoporttá, mint a szenátorok vagy a lovagok.

Közülük a legelőkelőbb és legnépesebb csoportot az *írnokok (scribae)*¹⁰²⁵ alkották, akik alatt nem egyszerűen csak írástudókat, leírókat kell értenünk, hanem inkább titkári feladatot ellátókat az évente változó magisztrátusok mellett. Testületüket a cenzorok felügyelték.¹⁰²⁶ Az írnokok közül a leghíresebb Cn. Flavius volt, aki Livius szerint Kr.e. 304-ben „bosszúból” – mert állítólag alacsony származása miatt először nem választották meg *aedilis curulis*nek – közzé tette a *pontifexeknél* őrzött addigi titkos formulákat, ill. a perlésre alkalmas napok listáját (*ius Flavianum*).¹⁰²⁷ Mivel az írnokok fő feladata az állami könyvelések vezetése volt,¹⁰²⁸ ezért sokszor kerültek megalapozott¹⁰²⁹ vagy koholt vád

¹⁰¹⁸ Cic. leg. 3.20.(46), Cic. leg. 3.20.(48)

¹⁰¹⁹ Gell. 13.13.4.

¹⁰²⁰ Liv. 1.8., 2.55., 22.11., 28.27.

¹⁰²¹ Kr. e. 38-ban ezt egy *senatus consultum* megtiltotta. Ld. Dio. 48.43.3.

¹⁰²² Cic. rep. 2.22.(40)

¹⁰²³ Liv. 3.33., 38.55.

¹⁰²⁴ Cic. in Verr. 2.3.66.(154), Cic. Quint.fr. 1.1.4.13., *lex Cornelia de XX quaestoribus* (FIRA I. 89-92.)

¹⁰²⁵ Liv. 26.36., 30.39., 38.51., Cic. in Verr. 2.3.66.(154-155), Cic. in Verr. 2.3.80.(187)

¹⁰²⁶ Liv. 4.8.

¹⁰²⁷ Liv. 9.46.

¹⁰²⁸ Liv. 26.36.

alapján¹⁰³⁰ gyanúba a közvagyonból való lopás (*peculatus*) vádjával kapcsolatban, mivel az ő közreműködésük nélkül a magisztrátusok nem tudtak volna a nyilvántartásba vett pénzhez hozzáférni.

Rajtuk kívül az állami alkalmazottak közé tartozott még a *kikiáltó* (*praeco*),¹⁰³¹ a *törvényszolga* (*viator*),¹⁰³² esetenként pedig sor került *tolmács* (*interpreter*)¹⁰³³ alkalmazására is. Ide sorolható még a cenzorok munkáját segítő és a vagyonbecslést ténylegesen elvégző személyzet (*iuratores*) is. Az ezen csoportokba tartozók tevékenységüket valamilyen díjazás ellenében végezték,¹⁰³⁴ de a szerződés jogi jellegéről semmi közelebbit nem tudunk meg a forrásokból. Két megoldás is elképzelhető, az egyik szerint – ez egyben megfelel a későbbi provincia gyakorlatnak – az adott magisztrátus rendelkezésére bocsátottak egy általány összeget (*vasarium*), amiből ő oldotta meg a szükséges személyzet alkalmazását. Ez a magánjog keretében kötött szerződésekkel történt a magisztrátus saját anyagi kockázatára, tehát a maradékkal nem kellett elszámolnia, de ha az általány kevésnek bizonyult, akkor azt saját pénzéből kellett kiegészítenie, bár tudjuk, hogy a provinciákban az ellátmány olyan bőséges volt, hogy ez nem volt reális veszély.¹⁰³⁵ Ez megmagyarázná a közjogi szerződések hiányát a fennmaradt forrásokban. Ezt a megoldást cáfolja azonban, hogy ezen alkalmazottak neveit az *aerariumban* vezetett listákon nyilvántartották.¹⁰³⁶ Ezt pedig csak az indokolhatja, hogy ha ezek fizetését közvetlenül az államkincstárból teljesítették, ami azt jelentené, hogy másik lehetséges megoldásként ezen szerződések a közjogba tartoztak.

¹⁰²⁹ Liv. 30.39.

¹⁰³⁰ Liv. 38.55., 38.55.

¹⁰³¹ Liv. 8.33., 40.42., 45.29., Varro l.l. 5.15., Cic. domo 20.52., Cic. in Verr. 2.2.49.(122), Plin. nat. hist. 33.7.29.

¹⁰³² Liv. 6.15., 22.11., 30.39., 38.51., Cic. in Verr. 2.3.66.(154)

¹⁰³³ Liv. 10.4., 27.43., 30.30., 30.33.

¹⁰³⁴ Cic. in Verr. 3.78.(182.) „*parva mercede*”, *lex Ursonensis* LXII. 36-37. (FIRA I. 124.o.) „*praeconi HS ccc*” ill. LXII. 1. „*in praecones singulos HS ccc*”, Front. 100.

¹⁰³⁵ Cic. ad fam. 5.20.9.

¹⁰³⁶ MOMMSEN Staatsrecht 2. 545.

4.2.5. A locatio-publica jogi elemzése

A források hiánya miatt a közjogi dologbérletnek és a munkabérletnek csak a létezését tudjuk bizonyítani, részletes jogi elemzés csak a közjogi vállalkozási szerződés tekintetében lehetséges. Ehhez három fő forrásunk: Cicero Verres elleni vádbeszédének a *Castor* templom felújítására vonatkozó része,¹⁰³⁷ egy provinciai vámbeszédést szabályozó jogszabály (*lex portorii Asiae*)¹⁰³⁸ görög nyelvű felirata és a Kr.e. 105-ben Puteoli városa által megrendelt fal építésére vonatkozó szerződés (*lex parieti*).¹⁰³⁹ ez utóbbi az egyetlen és teljes egészében fennmaradt forrás a köztársaság korából.

A *locatio-conductio operis* a klasszikus magánjogban egy konszenzuális szerződés,¹⁰⁴⁰ meghatározott mű előállítására pénzfizetés, azaz a vállalkozói díj ellenében.¹⁰⁴¹ A vállalkozó ún. eredményfelelősséggel terhelt,¹⁰⁴² vagyis díjra csak a szerződés szerű teljesítés, tehát a mű létrehozása esetén jogosult. A közjogban is lényeges elem az elvégzendő feladat és az ellenérték meghatározása, azonban mind a szerződés megkötése, mind annak működése eltérő a magánjogban később kialakulttól és eltérnek a felelősségi szabályok is.

A rómaiak nem alkottak egységes definíciót a közjogi vállalkozási szerződésre, a modern irodalom általában a *sarta tecta*¹⁰⁴³ és az *ultra tributa*¹⁰⁴⁴ elnevezést használja, de az antik forrásokban az általános „*locare*” ige is sokszor előfordul.¹⁰⁴⁵

A „*sarta tecta*” kifejezetten az építkezésekhez kapcsolódik, MOMMSEN szerint a „*sartum*” jelentette a tető nélküli épületet, míg a „*tectum*” jelentése kettős volt: jelentette a szűkebb értelemben vett tetőt, de jelentette a tető alatt álló egész épületet is,¹⁰⁴⁶ ami az ősi kunyhók építési módjára vezethető vissza, amikor a tető egyben a falat is képezte.¹⁰⁴⁷ Később a két kifejezés a fenti összetett fogalomban rögzült és nemcsak az építést, hanem a karbantartást, a felújítást is jelentette.¹⁰⁴⁸

Az „*ultra tributa*” az előbbinél általánosabb fogalom: nemcsak az építkezések, de mindenfajta visszterhesen, pénzbeli ellenértékért elvállalt állami feladat ellátását jelentette. Bár az

¹⁰³⁷ Cic. in Verr. 2.1.50.-57.

¹⁰³⁸ ENGELMAN, Helmut – KNIBBLE, Dieter: Das Zollgesetz der Provinz Asia, EA 14 (1989) 1-169.o. (ENGELMAN–KNIBBLE)

¹⁰³⁹ LEX PARIETI FACIUNDO PUTEOLANA, FIRA III. 472-475. o. (*lex parieti*)

¹⁰⁴⁰ Paul. D. 19.2.1., Ulp. D. 19.2.14.

¹⁰⁴¹ Gai. D. 19.2.2.pr.

¹⁰⁴² Ulp. D. 19.2.13.5.

¹⁰⁴³ Liv. 29.37., 45.15.

¹⁰⁴⁴ Liv. 39.44., 43.16., 43.16.

¹⁰⁴⁵ Liv. 5.23., 6.32., 22.33., 23.48., 24.18., 24.18., 27.11., 29.37., 36.36., 38.28., 39.44., 40.34., 40.51., 40.51., 41.27., 42.3., 42.37., 45.15.

¹⁰⁴⁶ MOMMSEN Staatsrecht 2. 450.o. 2.lb.

¹⁰⁴⁷ Liv. 5.53.8., Corn. Nepos 25.13.2., XII tab. VII/3/b.

elnevezés eredete és pontos jelentése kérdéses, de az feltehetőleg egy adott feladat önkéntes elvállalásból eredeztethető. A római polgárokat ugyanis különböző közjogi kötelezettségek terhelték (személyes munkavégzés: *munera* ill. anyagi hozzájárulás: *tributum imperatum*)¹⁰⁴⁹ amelyeket ingyen tartoztak teljesíteni. Ez a megoldás azonban csak a felügyeletre, esetleg kisebb karbantartásra volt megfelelő, de az építésre, nagyobb karbantartásra már nem. Az ezekhez szükséges közjogi szerződéseket tehát már *ezen túl* (*ultra munerea* vagy *ultra tributum*), önkéntesen és ellenérték fejében vállalták el. Mivel a *tributum* volt a megterhelőbb kötelezettség, mivel az anyagi megterhelést jelentett, ezért az elnevezés: *ultra tributa* formában rögzült.

A szerződések közül megkülönböztethetjük *rendszeres, időszakonként visszatérőket* (állami jövedelmek beszedése) és *eseti jelleggel előforduló szerződéseket* (hadiszállítás, építkezés). Az első csoportba tartozó szerződéseket a cenzorok kötötték meg. Mivel ez hivatali feladatuk közé tartozott és nem jelentett közkiadást (a beszedés díját is a vállalkozók szedték be az állami jövedelemmel együtt), így azokhoz a szenátus engedélye sem volt szükséges. A többi, közkiadást is jelentő szerződés megkötését általában a szenátus határozta el azzal, hogy utasított egy-egy magisztrátust bizonyos a munkák megrendelésére és egyben biztosította annak anyagi alapját is. Más esetekben a hivatalban lévő rendes vagy rendkívüli magisztrátus a rendelkezésére álló anyagi alapok mértékéig szabadon dönthetett a megrendelésekről.

A szerződéskötés során szinte valamennyi magisztrátusra találunk példát,¹⁰⁵⁰ leggyakoribb az építkezésekkel kapcsolatban mégis a cenzorok¹⁰⁵¹ és az aedilisek¹⁰⁵² működése, a rendes magisztrátusok akadályoztatása esetén pedig rendkívüli magisztrátusok (*duumviri*) is szerepet kaphattak,¹⁰⁵³ a hadiszállítások ügyében pedig az *imperiummal* rendelkező magisztrátus dönthetett. A szerződést a magisztrátus kötötte meg, de nem saját nevében, hanem a római állam képviselőjeként, ezért a szerződést kötőket a források soha sem nevezik *locatornak*, hanem mindig az általuk betöltött tisztséggel jelölik meg. A díj kifizetése minden esetben a quaestorok feladatát képezte, mivel csak ők teljesíthettek kifizetéseket a kincstárból.

¹⁰⁴⁸ Macer. D. 48.11.7.2., Vö. Cic. in Verr. 2.1.48.(128), Cic. in Verr. 2.1.49.(130-131), Cic. fam. 13.11.1.

¹⁰⁴⁹ Suet. Aug. 30.1., Front. 97.

¹⁰⁵⁰ Liv. 5.23., 23.48., 34.53., 44.16.

¹⁰⁵¹ Polyb. 6.17. „A szerződéseket ... egész Itáliában a censorok kötik meg, hogy ezek alapján helyreállítsák a középületek, vagy újakat építsenek.” (ford.: MURAKÖZY Gyula), Liv. 6.32., 9.43., 10.1., 24.18., 27.11., 29.37., 34.53., 36.36., 36.36., 38.28., 40.51., 41.27., 45.15., Liv. per. 48.

¹⁰⁵² Liv. 6.4.

¹⁰⁵³ Liv. 7.28.

Az állam által kötött szerződésekkel kapcsolatban a források sokszor használják a *lex*¹⁰⁵⁴ kifejezést. Általánosan szokásos ezeket *leges censoriae*¹⁰⁵⁵ elnevezéssel jelölni akkor is, ha azokat egy-egy konkrét esetben nem a cenzor kötötte,¹⁰⁵⁶ bár ismert a *lex locationis* terminus is.¹⁰⁵⁷ A *lex* kifejezés itt nem a köztársasági törvényt (*lex rogata*) jelenti, de nem jelenti a tényleges szerződést sem, mivel a konszenzus ekkor még nyilvánvalóan nem jött létre. A *lex* tehát még csak a magisztrátus szerződési ajánlata, az állam oldaláról egyoldalúan megfogalmazott szerződési feltétel. Ezekből idővel ugyanúgy kialakult egy állandó törzsanyag, mint a praetori ediktumokból, tehát a *leges censoriae* egy általános értelemben vett szerződésminta-anyagot jelent.¹⁰⁵⁸ Ezt az adott magisztrátus az adott évben saját új elképzeléseivel kiegészíthette,¹⁰⁵⁹ ill. az ajánlat rendelkezései csak a szerződés megkötésével kerültek bele a szerződésbe. A szerződési feltételek előre történő rögzítése egyébként már az ősi magánjogban is ismert volt, ahol azt a gazdaságilag erőpozícióban lévő fél határozta meg (*lex dicta*), amit a másik fél vagy elfogadott, vagy nem kötötte meg a szerződést. Bár ez később, a formátlan szerződések elterjedésével kikopott a jogi gyakorlatból, egyes maradványait még a klasszikus magánjogban is megtalálhatjuk.

A *lex*ben tehát a megkötendő szerződés feltételeit rögzítették, ezek közül a legfontosabbak: az elvégzendő feladat (*opus*), a teljesítési határidő, azaz a mű átvételének ideje (*probatio*)¹⁰⁶⁰ vagy a szerződés hatályának meghatározása, ezen túl pedig mindaz, amit az állam képviselője még fontosnak tartott. A szerződés szövegének minél precízebb megfogalmazása viszont a vállalkozó érdekét szolgálta a munka elvégzését ellenőrző magisztrátus esetleges önkényével szemben. A *Castor* templom felújítására Kr.e. 80-ban kötött szerződésben például szám szerint előírták az épületben lévő oszlopok számát,¹⁰⁶¹ ill. az épületen szereplő díszeket is.¹⁰⁶² A *lex parietibus* szintén pontosan előírták a fontosabb műszaki paramétereket: nemcsak a méreteket,¹⁰⁶³ de a felhasználásra kerülő anyagokat¹⁰⁶⁴ ill. építési technikát¹⁰⁶⁵ is. Szerepelhetett itt a fizetési határidő is, aminek akkor volt értelme, ha a vállalkozó

¹⁰⁵⁴ Alfen. D.19.2.29., Gell. 11.17.2.

¹⁰⁵⁵ Cic. in Verr. 2.1.55.(143)

¹⁰⁵⁶ Cic. in Verr. 2.1.55.(143) „C. VERRES PRAETOR URBANUS ADDIT. Corriguntur leges censoriae.”, *lex portorii Asiae* 42.§, 43.§, 44.§.

¹⁰⁵⁷ Ulp. D. 48.9.1.3.

¹⁰⁵⁸ Cic. in Verr. 2.1.55.(143)

¹⁰⁵⁹ Cic. in Verr. 2.1.55.(143)

¹⁰⁶⁰ Cic. pro Font. 8.17-18.

¹⁰⁶¹ Cic. in Verr. 2.1.51.(134)

¹⁰⁶² Cic. in Verr. 2.1.50.(132)

¹⁰⁶³ *lex parietibus* I.12.

¹⁰⁶⁴ *lex parietibus* I.14., II.1., II.6., I.18.

¹⁰⁶⁵ *lex parietibus* II.5., II. 8.

díjelőlegre¹⁰⁶⁶ volt feljogosítva vagy ha a felek halasztott fizetésben állapodtak meg¹⁰⁶⁷ Ha nem volt ilyen feltétel, akkor a díj a teljesítéskor, azaz a sikeres *probatio* után volt esedékes.¹⁰⁶⁸ A magisztrátus azt is előre közölhette a *lex*-ben, hogy milyen biztosítékokat fog elfogadni.¹⁰⁶⁹ Az állami jövedelmek (*vectigalia*) beszedésére irányuló szerződésekben szükségképpen szerepelt az állami főhatalom bizonyos részének átengedése, tehát a vállalkozó feljogosítása az adók beszedésére,¹⁰⁷⁰ a nem fizető polgárokkal szemben a privilegizált végrehajtás (*pignoris capio*) alkalmazására,¹⁰⁷¹ vagy valamilyen monopólium biztosítása.¹⁰⁷² Érdekes viszont, hogy a szerződések egyik legfontosabb eleme, a díj meghatározása, a *lex*-ekből szükségképpen hiányzott! A díj ugyanis csak később, az árverés során került meghatározásra, tehát az a *lex* kibocsátásakor még nem lehetett ismert! Ezt látszólag cáfolja a *lex parieti* szövege, ahol a díj is feltüntetésre kerül, de ezt az epigráfiai forrást egy márványtábla hordozza, amit a nyertes vállalkozók állítottak már a szerződéskötés után, amikor már ismert volt a nyertesek neve és az összeg, amivel egyszerűen kiegészítették a *lex* eredeti szövegét!¹⁰⁷³

A tényleges szerződéskötést mindig megelőzte egy *verseny tárgyalás*, melynek első lépéseként a *lexet* egy hirdetményben (*edictum*)¹⁰⁷⁴ közzétették. Ebben a verseny tárgyalás helyét, idejét és feltételeit is közölték. A hirdetményt korábban csak szóban, kikiáltó (*praeco publicus*)¹⁰⁷⁵ útján, a Kr.e. I. században már írásban is (*tabula censoriae* ill. *tabula auctionis*) nyilvánosságra hozták. A verseny tárgyalás nyilvános és szóbeli volt, azon bárki megjelenhetett, de a magisztrátus külön indoklás nélkül bárkit ki is zárhatott a pályázók közül.¹⁰⁷⁶ Ebben teljesen szabad keze volt, ez ellen a magánfél nem is tehetett semmit, ilyen kizárás miatti utólagos felelősségre vonásról nincs forrásunk, Verrest sem ezért fogták perbe. A verseny tárgyalás rendjét is a magisztrátus határozta meg, mivel az állami megrendelések jelentős bevételt jelentettek és nagy volt a törekvés ilyen munkák elnyerésére, ezért itt egyeztetés már nem volt, rögtön következett a *licitatio*. Ezért tudott például Verres olyan szűk teljesítési határidőt megszabni, amit csak saját beavatott embere mert felvállalni.¹⁰⁷⁷ De van

¹⁰⁶⁶ *lex parieti* III.14-15.

¹⁰⁶⁷ Liv. 23.48-49., 24.18.2., 24.18.10., 24.18.11.

¹⁰⁶⁸ Macer. D. 48.11.7.2.

¹⁰⁶⁹ Cic. in Verr. 2.1.56.(146)

¹⁰⁷⁰ Alfen. Varr. D. 50.16.203., Varro r.r. 2.1.16.

¹⁰⁷¹ Gai. 4.28.

¹⁰⁷² Alfen. Var. D. 39.4.15.

¹⁰⁷³ *lex parieti* III.16-18. A megrendelő nevének feltüntetése a középületeken később jogi szabályozást is kapott. Vö. Macer. D. 50.10.3.2.

¹⁰⁷⁴ Liv. 23.48., 39.44.

¹⁰⁷⁵ A kikiáltó ismert volt a magánjogban is (*praeco privatus*). Vö. Cato r.r. 146. 1.

¹⁰⁷⁶ Liv. 39.44., 43.16., Cic. in Verr. 2.1.55.(143-144).

¹⁰⁷⁷ Cic. in Verr. 2.1.56.(148)

arra is forrásunk, hogy kivételesen a vállalkozók is kerülhettek kedvező alkupozícióba. Erre példa a hispániai hadsereg ellátására kötött szerződés, ahol a vállalkozók a versenytárgyaláson terjesztették elő két feltételüket, amit a *praetor* ott helyben fogadott el.¹⁰⁷⁸ A versenytárgyalás helyszínén a közjogi jelleg egyértelmű jelzése miatt akkor is kitűzték a lándzsát, ha nem adásvételről volt szó.¹⁰⁷⁹ A *lex*-et itt szóban is ismertették, ami itt sem ajánlat volt, hanem csak felhívás ajánlattételre (*invitatio ad offerendum*), majd a jelenlévő érdeklődők – kivéve a magisztrátus által kizártakat – *licitatio* során¹⁰⁸⁰ teheték meg ajánlatukat, ami itt is formátlanul történt a kikiáltott összeg elfogadásának jelzésével.¹⁰⁸¹ Sem az árverés technikájában nem volt különbség az egyes szerződések között, sem abban, hogy mindig az nyert, aki a legkedvezőbb ajánlatot adta. Mivel ezeket a szerződéseket átalánydíjra kötötték meg, ezért az nyerhetett, aki az építkezéseket, hadiszállításokat a legkevesebb díjért, ill. a jövedelmek beszedését a legkevesebb jutalékért vállalta.¹⁰⁸² Nyertessé pedig az vált, akinek a magisztrátus *addictió*val odaítélte a szerződést.¹⁰⁸³ A szerződés tehát az állam és a magánfél között a magisztrátus döntésével jött létre, aminek kinyilvánítása élszóban történt. Ez a technika biztosította, hogy az árverésből kizárt, de azon esetleg mégis részt vevő és nyertes ajánlatot tevő személlyel mégse jöhessen létre automatikusan a szerződés, ezért volt köteles a nyertes az *addictio* előtt társait is megnevezni. Ez lehetővé tette azt is, hogy az állam képviselője a szerződéskötés előtt ellenőrizni tudja a nyertes által felkínált biztosíték megfelelőségét, amit vállalkozási szerződéseknél mindig megköveteltek. Ez a biztosíték – a magánjoghoz hasonlóan – kétféle lehetett: dologi (*praedia*) vagy személyi (*praes, praedes*). *Dologi biztosítékként* csak ingatlant fogadtak el, a *személyi biztosíték* pedig a kezességvállalás volt. Mivel a magántulajdonban álló ingatlan viszonylag kevés volt, ezért a kezesek alkalmazása érvényesült inkább a gyakorlatban. A felajánlott biztosítékról azonban nem a szerződéskötő, hanem a pénzügyekért felelős magisztrátus (*quaestor*) döntött, aki megbecsülte az ingatlan értékét, ill. megvizsgálta a kezes(ek) vagyoni helyzetét. Ha azokat megfelelőnek találta, akkor az ún. *subsignatio*-val¹⁰⁸⁴ bejegyezte a biztosítékokat saját nyilvántartásába és erről értesítette a szerződést kötő magisztrátust. A biztosíték elfogadása előtt még előleg kifizetésre sem volt lehetőség.¹⁰⁸⁵ A bejegyzésre pedig a későbbi

¹⁰⁷⁸ Liv. 23.49.

¹⁰⁷⁹ Liv 24.18., 39.44.

¹⁰⁸⁰ Cic. in Verr. 2.3.42.(99), Cic. in Verr. 2.1.54.(142), Cic. in Verr. 2.3.33.(77)

¹⁰⁸¹ Cic. in Verr. 2.1.54.(141), Varro l.l. 5.15.

¹⁰⁸² Liv. 39.44.7. „Az állami bevételek díját a legmagasabb, a kiadásokét a legalacsonyabb összegben szabták meg.”

¹⁰⁸³ Cic. in Verr. 2.3.33.(77)

¹⁰⁸⁴ Vö. *lex parieti* I. 6-8.

¹⁰⁸⁵ *lex parieti* III. 13-15.

igényérvényesítés miatt volt szükség: az állami nyilvántartás bizonyította a biztosítékvállalás idejét, így az ingatlan későbbi tulajdonos változása a *nemo plus iuris* elve miatt már nem érintette az állam jogát. A „*praedium subsignatum*” ezért a jelzálogjog legelső megjelenése a római jogban. Szerződésszegés esetén önkéntes teljesítés hiányában, a zálogingatlan – szintén árverés keretében történő – eladásával juthatott az állam a megfelelő összeghez. Mivel a biztosíték megfelelősége a vállalkozó elemi érdeke volt, ezért a gyakorlatban nem nagyon fordulhatott elő, hogy a felajánlott biztosítékot a magisztrátus ne fogadta volna el és a nyertessel ne kötött volna szerződést. Ha erre mégis sor került, akkor a források hiánya miatt kérdéses lehet a további eljárás: nem tudjuk, hogy a biztosíték elutasítása esetén a *licitatio* második helyezettje automatikusan a korábbi nyertes helyébe lépett vagy ilyen esetben az egész *licitatio* megismétlésre került. Mivel a szerződés nem a konszenzussal, hanem a magisztrátus döntésével jött létre, ezért az első megoldás tűnik ésszerűbbnek. Ez viszont azzal jár, hogy a nem nyertes licitálók mindaddig kötve voltak ajánlatukhoz, amíg az *addictio* meg nem történt. A magisztrátus viszont nem volt köteles a rosszabb ajánlatokat elfogadni, dönthetett úgy is, hogy inkább nem köt szerződést. A megkötött szerződést írásba foglalták és azt az állami levéltárban helyezték el, de ez csak bizonyítási célt szolgált ettől nem tekinthető az írásbeli szerződésnek. Erre azért volt szükség, hogy évek múltán ill. személyi változások esetén is ismertek legyenek a szerződési feltételek a teljesítés ellenőrzéséhez.

A *szerződés teljesítése* technikailag a mű elkészültével következett be, de a jogi értelemben vett teljesítéshez szükséges volt a feladat elvégzésének igazolása, a *mű átvétele*, az ún. *probatio*.¹⁰⁸⁶ Ezt a hivatalban lévő magisztrátusnak kellett elvégeznie, ha enélkül rendelte el a vállalkozó részére a díj kifizetését, akkor saját felelősségre vonását kockáztatta volna meg (*peculatus*). Mivel a díj főszabályként a *probatio* után volt esedékes, ezért a kifizetés napját csak előleg fizetés vagy halasztott fizetés esetén kellett meghatározni.¹⁰⁸⁷ A díj *általányként* (*aversione*) vagy *mérték szerint* (*pedes mensurasve*) is meghatározható volt. A vállalkozó nem vagy nem megfelelő teljesítése esetén az állam a fizetést megtagadhatta.¹⁰⁸⁸ A vállalkozó hibás teljesítését a magisztrátus a *bona fides* elve alapján ítélete meg. Ha az a vállalkozónak felróható volt, akkor a fizetés teljes vagy részleges megtagadásával el lehetett érni a kijavítást, a már kifizetett összeget pedig a biztosítékokból lehetett behajtani. Lehetőség volt arra is, hogy az állam új versenytárgyalást hirdessen meg az át nem vett munka elvégzésére ill. kijavítására, ilyenkor ennek költségét a régi vállalkozóra terheltek, mégpedig az eredeti

¹⁰⁸⁶ Liv. 45.15.9., Cic. in Verr. 2.1.54.(142.), *lex parieti* III.7., III.10.

¹⁰⁸⁷ *lex parieti* III.13.

¹⁰⁸⁸ Cic. in Verr. 2.1.51.(133-134)

szerződésben lévő kikötés alapján és ezt is a már felajánlott biztosítékokból hajtották be.¹⁰⁸⁹ Ha a nem teljesítés a vállalkozónak fel nem róható okból következett be, akkor a magisztrátus is mentesíthette a kötelezettség alól, de a magisztrátusok személyének változása és a nagyobb szerződési értékek miatt erről inkább a szenátus döntött.¹⁰⁹⁰ Ha a vállalkozó szerződésszegésének büntetőjogi vonzata is volt, akkor azon a jogalapon is fel lehetett ellene lépni.¹⁰⁹¹

4.3. A mutuum publicum

4.3.1. Bevezetés

A kölcsön (*mutuum*) a magánjogban valamely *helyettesíthető dolog tulajdonba adása azzal a kikötéssel, hogy lejáratkor ugyanabból a dologfajtából ugyanannyit köteles az adós visszaszolgáltatni*. Ez a római magánjog egyik legegyszerűbb szerződése volt, mivel az *stricti iuris obligatio*-t hozott létre, ezért a jogkérdés igen egyszerű volt: a tartozást mindenképpen vissza kellett fizetni és semmilyen kimentési ok nem volt elképzelhető, ezért a jogtudósok is csak keveset foglalkoztak ezzel a szerződéssel. A gyakorlatban az adósok is csak a ténykérdéssel foglalkoztak: védekezésüként igyekeztek a kölcsön felvételét letagadni.¹⁰⁹² Bár a kölcsönbe nemcsak pénzt, hanem bármilyen helyettesíthető dolgot lehetett adni,¹⁰⁹³ a gyakorlatban a források szerint mégis a *pénzkölcsön* játszotta a legnagyobb szerepet. Ennek egyik oka az ókori gazdaságban szinte állandóan jelenlévő kézpénzhiány a másik, hogy Rómában az adókat, illetékeket általában készpénzben kellett teljesíteni.¹⁰⁹⁴ Ezért az ókori bankárok fő feladata volt, hogy ún. *áthidaló kölcsönök* nyújtásával a hiányzó készpénzt biztosítsák. A tömeges igények miatt azonban még a szigorú jogi tilalmak ellenére is kezdetektől fogva és folyamatosan jelen volt a római társadalomban az uzsora.¹⁰⁹⁵ A hitelélet válságjelenségeire a római állam már az ősi időktől vagy jogszabályalkotással (pl. kamatmaximum előírása,¹⁰⁹⁶ jogválasztás lehetőségének előírása,¹⁰⁹⁷ uzsora büntetése¹⁰⁹⁸),

¹⁰⁸⁹ Cic. in Verr. 2.1.56.(146)

¹⁰⁹⁰ Polyb. 6.17.

¹⁰⁹¹ Liv. 25.3-5., 33.42., 35.10.

¹⁰⁹² Cic. pro Flacc. 48.

¹⁰⁹³ Cato r.r. 5.3., Varro r.r. 3.17.3., Cic. leg. agr. 2.30. 83.

¹⁰⁹⁴ Liv. 2.23.5. „mivelhogy a legrosszabbkor követelt adóját meg nem fizethette, adósságba verte magát.”

¹⁰⁹⁵ Liv. 7.28.,10.23., 35.41.

¹⁰⁹⁶ XII tab. VIII/18/a., Liv. 7.27.3., Tac. ann. 6.16.

¹⁰⁹⁷ Liv. 35.7.3. „s minden szövetségesnek be kellett jelentenie, ha ez után a nap után római polgárnak pénzt kölcsönzött, minden e nap után adott kölcsön ügyében a hitelezőnek el kellett fogadnia azt a fajta törvénykezést, amelyet adósa választ.”

¹⁰⁹⁸ XII tab. VIII/18/b., Liv. 7.16., 7.42.

vagy állami adósságrendezési eljárásokkal¹⁰⁹⁹ vagy a magán feleknek nyújtott állami kölcsönrel reagált, de találunk példát az állam által felvett kölcsönökre is.

A kölcsönre a forrásokban leginkább használt kifejezés az *aes alienum*,¹¹⁰⁰ ami az ősi réz-egyenértékesre utal vissza. Kezdetben ugyanis nyers, majd később tömbökbe öntött rézet használtak (*aes rude*),¹¹⁰¹ amiből fizetéskor levágták a szükséges mennyiséget és azt mérlegeléssel ellenőrizték és ezt a technikát őrizte meg az ősi eredetű *mancipatio* is. Később elterjedt a tömbben lévő fém tisztaságát pecséttel igazoló hitelesítés (*aes signatum*),¹¹⁰² de csak a Kr.e. V.-IV. században jelent meg a vert pénz (*aes grave*).¹¹⁰³ Ez kezdetben megfelelt egy font mérlegelt réz értékének¹¹⁰⁴ és ebből eredt az első pénznem (*as*) elnevezése is,¹¹⁰⁵ sőt a közjogi ügyleteknél egészen Sulla idejéig továbbra ezt az eredeti, teljes tömegű rézpénzt (*aes grave*) használták. Ezzel is magyarázható, hogy az ezüstpénz megjelenése¹¹⁰⁶ után is az *aes* megtartotta általános „pénz” jelentését.

4.3.2. Állami hitel a polgárok részére

Az állam magánfeleknek főszabály szerint nem, csak kivételesen valamilyen rendkívüli esemény hatására és valamely közösségi cél elérése érdekében nyújtott kölcsönt. Az első ilyen állami adósságrendezési eljárásra már Kr.e. 352-ben sor került. Ekkor a felgyülemlett adósságok miatt egy ötfős bizottságot alakítottak.¹¹⁰⁷ Tagjai szaktudással rendelkező közbankárok (*mensarios*)¹¹⁰⁸ voltak, akiket rendkívüli magisztrátussá neveztek ki. Feladatuk úgy szólt, hogy a felgyülemlett adósságok rendezése volt, úgy hogy az könnyítsen az adósok helyzetén, de a hitelezők is megkapják követelésük legalább egy részét. Ezt a történetíró szerint sikerült is teljesíteni, úgy hogy állami segítséget biztosítottak azon

¹⁰⁹⁹ Liv. 7.27., Caes. bell. civ. 3.1. és 3.20.

¹¹⁰⁰ Liv. 2.23., 6.11., 6.27., 6.31., 6.35., 7.21., 7.22., 8.28., 35.7., Caes. bell. alexandr. 49., bell. civ. 3.22., Cic. pro Font. 1.2., 1.5., 4.7., Cic. pro Sulla 56., Cic. pro Publ. Quinct. 4.15., Cic. Philipp. 2.14.35., 2.14.35., 2.18.46., 2.20.50., 2.32.78., 6.4.11., 9.6.13., Cic. pro Rosc. Am. 14.39., Cic. pro Publ. Quinct. 23.73., Cic. pro Sest. 8.18., 17.38., Cic. part. orat. 32.112., Cic. in Catil. 2. 4., 2.8., 2.18., 2.19., 2.20., 2.21., Cic. rep. 33. 58., 34.59., Cic. fam. 5.6.2., Corn. Nepos 25.2.5.

¹¹⁰¹ Liv. 4.60.6., Plin. nat. hist. 33.43.

¹¹⁰² Plin. nat. hist. 33.43.

¹¹⁰³ MARQUARDT Kr.e. 454 és 430 közé teszi, PÓLAY csak Kr.e. 338 utánra.

¹¹⁰⁴ Varro l.l. 5.174.

¹¹⁰⁵ Varro l.l. 9.83., Plin. nat. hist. 33.44., Varro r.r. 1.10.2.

¹¹⁰⁶ Varro l.l. 5.169., Plin. nat. hist. 33.42., Plin. nat. hist. 33.44.

¹¹⁰⁷ Liv. 7.21.5. „Az adósságok megfizetését állami üggyé tették, s ötös bizottságot választottak, amelyet – minthogy a pénzügyek rendezésével foglalkozott – bankároknak neveztek el.”

¹¹⁰⁸ Elnevezésük eltér a magánbankárookra használt (*argentarius* ill. *nummularius*) kifejezésektől. Az *argentarius* a nagyobb ügyleteket (pl. az árverésekhez szükséges hitelügyleteket) a *nummularius* pedig a kisebbeket (pl. a pénzürmék vizsgálata, pénzváltás) végezte.

adósoknak, akik erre fedezettel rendelkeztek.¹¹⁰⁹ Ez a hitelképesség vizsgálat érthető is az állami hitelezés biztonsága szempontjából,¹¹¹⁰ de így ebből a lehetőségéből kizárásra kerültek azok, akik már teljesen eladósodtak. A bizottság sikeres működését azt is megkérdőjelezi, hogy a következő évben kifejezetten azért tartottak vagyonebecslést, mivel az adósságrendezés során sok vagyontárgy cserélt gazdát,¹¹¹¹ ami nehezen magyarázható, ha az állam áthidaló kölcsönt nyújtott volna az adósok többsége részére, amit a sikeresnek leírt működése alapján elvárhatnánk.

Az állami hitelnnyújtásra találunk bizonyítékot a második pun háború idejéből is. A *Cannae*-i csata (Kr.e. 216) után Hannibal felajánlotta, hogy a fogságába esett római polgárok kiválthatják magukat.¹¹¹² Ez a lehetőség Rómában komoly vitákra adott okot, mivel sok polgár rokona révén érintett volt, a politikai vezetés viszont nem akarta a készpénzhiánnyal küzdő Hannibal helyzetét ezzel erősíteni. A szenátusi vitában végül is elvetették nemcsak azt, hogy állami pénzen váltsák ki a foglyokat (helyette inkább 8000 rabszolgát vásároltak és fegyvereztek fel),¹¹¹³ de azt is, hogy engedélyezzék a magánpénzen való kiváltást, amihez elvileg lehetőség lett volna biztosíték ellenében állami kölcsönt is igényelni.¹¹¹⁴ A döntésben szerepet játszott a szükséges pénzösszeg nagysága mellett az is, hogy a katonákat nem akarták ezzel sem a megadásra bízni.¹¹¹⁵

4.3.3. Az állam részére nyújtott kölcsönök

Az állam nemcsak hitelezőként, de adósként is köthetett kölcsönszerződést. Erre is csak ritkán és csak válsághelyzetben került sor, mivel a római állam csak a tényleges bevételeiből gazdálkodott és került a deficit gazdálkodást. Állami szerződéseket főszabály szerint csak akkor kötöttek, ha készpénzben rendelkezésre állt az ahhoz szükséges anyagi forrás az államkincstárban. Kivételesen halasztott fizetésben is megegyezhettek, ezért állami kölcsön felvételre csak a legritkább esetben volt szükség.

¹¹⁰⁹ Liv. 7.21.8. „A kincstár ugyanis azok adósságát, akik hanyagságuk és nem rossz anyagi helyzetük miatt késedelmeskedtek a törlesztéssel – ha előzetesen biztosítékot kapott tőlük –, a Forumon felállított asztaloknál kifizette, vagy pedig úgy egyenlítette ki, hogy vagyonukat előbb csekély díjért felbecsülték.”

¹¹¹⁰ Liv. 7.21.

¹¹¹¹ Liv. 7.22.

¹¹¹² Liv. 22.58.

¹¹¹³ Liv. 22.57.

¹¹¹⁴ Liv. 22.60.3. „egyesek azt javasolták, hogy állami pénzen kell kiváltani őket, mások viszont, hogy az állam ne áldozzon rájuk, de ne is akadályozza meg, hogy magánosok váltsák ki őket, s ha valakinek pillanatnyilag nincs elég pénze, az kapjon állami kölcsönt, amelyért a nép előtt kezesekkel és vagyonával áll jól.”

¹¹¹⁵ Liv. 22.61.

A második pun háború ideje volt az egyik ilyen válságidőszak, ekkor sem a pénzrontás, se a rendkívüli adók, se a halasztott fizetésben¹¹¹⁶ való megállapodás nem volt elégséges a háború anyagi fedezetének biztosításához.

Az első ilyen példa egy másik szerződés leplébe bújtatott kölcsönügylet Kr.e. 214-ből: Ekkor a magánszemélyek azzal segítették az államot, hogy az özvegyek és árvák vagyonát az államkincstárnál helyezték letétbe.¹¹¹⁷ Ezekből az összegekből, ha a letevők részére a magánjogi szerződésekből fizetési kötelezettség keletkezett, akkor a *quaestor* fizette ki az ellenértékeket. Abból a törvényszerűségből kiindulva, hogy nem kell egyszerre az összes letett pénzt kifizetni, a magisztrátus ennek nagy részét közösségi célokra fel tudta használni. Ezek tehát formálisan letétként (*depositum irregulare*)¹¹¹⁸ kerültek átadásra, de a valóságban ezek a szerződések nem a letevők érdekében jöttek létre, hanem a letéteményes államkincstár készpénztartalékának növelését célozták. Tényleges tartalmuk alapján tehát ezeket kölcsönszerződésnek tekinthetjük, ezt támasztja alá az is, hogy ha letétnek minősítenénk, akkor a magisztrátus lopást (sikkasztást) követett volna el, ha abból bármit is felhasznál.

A másik példa a római flotta evezősökkel történő felszerelésével kapcsolatos. Ekkor ugyanis a rómaiak fő esélye az Itáliában legyőzhetetlen Hannibállal szemben az volt, hogy erősebb flottájukkal el tudták seregét szigetelni az anyaországtól és az utánpótlástól. Ehhez viszont működő hadihajókra, azokhoz pedig evezősökre volt szükség, a korábbi veszteségek miatt azonban nem lehetett már sorozni, önkéntesek toborzásához pedig nem volt a kincstárban pénz. Ezt Kr.e. 210-ben előbb rendkívüli hadiadó kivetésének felvetésével,¹¹¹⁹ majd Laevinius konzul lelkesítő szónoklata után mégis inkább „önkéntes gyűjtéssel” (*voluntaria conlatio*)¹¹²⁰ oldották meg. Az önkéntesség természetesen vitatható a kényszerhelyzet miatt, de azért is, mivel a szenátus előírta, hogy milyen és mennyi nemesfémből készült ékszert ill. dísz mentesít a felajánlás alól.¹¹²¹ De ez nem változtat azon, hogy a felajánlással kapcsolatban ekkor még visszafizetésről, tehát kölcsönről nem történik említés. Csak Kr.e. 204-ben, amikor az állam már jobb anyagi helyzetben volt, merült fel a visszafizetés kérdése, amit a szenátus el is rendelt,¹¹²² azzal hogy azt három részletben, két évenként (Kr.e. 204-ben, 202-ben és 200-ban) kell majd teljesíteni.¹¹²³ Az első két részlettel kapcsolatban nincs tudósításunk

¹¹¹⁶ Liv. 23.48.

¹¹¹⁷ Liv. 24.18.

¹¹¹⁸ Pap. D. 16.3.24.

¹¹¹⁹ Liv. 26.35.

¹¹²⁰ Liv. 26.36.

¹¹²¹ Liv. 26.36.

¹¹²² Liv. 29.16.3. „s úgy döntöttek, hogy ezt a pénzt három részletben kell visszatéríteni, az elsőt fizessék vissza a jelenlegi consulok, a másodikat és a harmadikat pedig azok, akik két, illetve öt év múlva lesznek consulok.”

¹¹²³ Liv. 29.16.

problémáról, de a harmadik részlet visszafizetése Kr.e. 200-ban ismét nem volt teljesíthető. Mivel az állami vezetés a hitelezők igényét méltányosnak tartotta, a méltányos (*aequum* – az azonnali fizetés) és a hasznos (*utile* – az újabb halasztás) között¹¹²⁴ úgy döntöttek, hogy pénz helyett a hitelezők állami földet kapjanak használatba azzal, hogy ha később lesz majd pénz, akkor választhatnak a pénz visszafizetése vagy a föld további használata között! A kiosztás után ezért ezeket a területeket harmados földeknek¹¹²⁵ nevezték el, viszont minden *iugerum* után évi egy *as* jelképes haszonbért (*vectigal*) kötöttek ki, ami jelképezte az állami tulajdonjog fenntartását! A maradék összeg kifizetésére azután még éveken át húzódott¹¹²⁶ és csak a második macedón háború után Kr.e. 187-ben került arra sor. Ekkor viszont már nemcsak a tőkét, de kamatot is fizetett az állam!¹¹²⁷ Tehát egy eredetileg a rendkívüli hadiadó helyett elrendelt önkéntes adakozást, később kölcsönné, majd kamatozó kölcsönné minősítettek. Ha ekkor mindenkinek visszafizették a kölcsönt, akkor a kiosztott földeknek is vissza kellett kerülniük az államhoz. A rómaiak földéhsége miatt lehetséges, hogy egyesek mégis inkább megtartották a földeket, de az is elképzelhető, hogy azokat a visszafizetés ellenére továbbra is az addigi használók birtokában hagyták, de ettől kezdve már tényleges haszonbérért. Ez azért is valószínűsíthető, mivel a földek fenti elnevezése később is megmaradt.

¹¹²⁴ Liv. 31.13.6. „*quod medium inter aequum et utile.*”

¹¹²⁵ Liv. 31.13.9. „*trientabulumque is ager*”

¹¹²⁶ Liv. 33.42.

¹¹²⁷ Liv. 39.7.5. „a diadalmenethen vitt pénzből fizessék vissza a népnek az államkincstárba befizetett hozzájárulását, ha még nem kapta volna vissza. S a városi quaestorok minden ezer *as* után lelkiismeretes pontossággal kifizették a huszonöt és fél *as* kamatot.”

4.4. A közjogi igények érvényesítése

A közjogi igények érvényesítése mindig csak közjogi úton történhetett, mivel a római állam nem volt alanya a magánjognak, ezért magánjogi perképeséssel sem rendelkezett.

Az egyik lehetőség akár az állam, akár a magánfél részére a kényszerzálogolás, a *pignoris capio*, alkalmazása volt,¹¹²⁸ ami eredetileg a közjogban alakult ki.¹¹²⁹ A *pignoris capio*-t nemcsak a magisztrátusok, de az állammal kötött szerződés alapján eljáró *publicanusok* is alkalmazhatták az adót meg nem fizető polgárral szemben,¹¹³⁰ de a magánfél is érvényesíthette bizonyos közjogi igényeit a közösség képviselőjével (de nem az állammal!) szemben.¹¹³¹ Bár hiányosak a források, de az feltételezhetően úgy működött, hogy ha a másik fél vitatta a zálogolás jogszerűségét, akkor neki kellett pert indítania és akkor egy magánjogi perben került sor döntésre a zálogba vett dolog további sorsáról. Azon közjogi szerződéseknél, amelyek nem azonnali teljesítéssel mentek végbe (*locatio publica*, *mutuum publicum*) a szerződéskötés előtt az állam képviselői mindig megkövetelték a megfelelő személyi vagy dologi biztosítékot. Ezért az állammal szerződő fél szerződészegése esetén az állam nem volt rászorulva a peres útra, a biztosítékból közvetlenül érvényesíthette igényét.

A magánfél ugyan nem perelhette be a római államot, ez azonban nem jelentette azt, hogy semmilyen eszköze se lett volna érdekei érvényesítésére. Lehetőségeit közigazgatási úton történő igényérvényesítésnek minősíthetjük. A magánfél a szerződéssel kapcsolatos problémái megoldását elsősorban az illetékes, hivatalban lévő magisztrátustól kérhette vagy lehetősége volt más magisztrátustól *intercessio* vagy *in integrum restitutio* alkalmazását kérni. A legbiztosabb mód azonban az volt, ha a szenátust sikerült meggyőznie igazáról, ilyenkor az utasította a magisztrátust az eredeti állapot helyreállítására.¹¹³² Ezen esetekben a magánfél szabadulhatott a szerződési kötelezettségeiből, vagy ellenkezőleg, elérhette azt, hogy az állam teljesítsen részére. Erre azonban csak befolyásos személyeknek vagy csoportoknak volt lehetősége.¹¹³³ Bár itt az állam egyik szerve döntött az államot érintő ügyben, ami a magánjogban elképzelhetetlen, a közjogi viszonyokban azonban nem és ettől még nem feltételezhetjük, hogy az állam mindig saját maga javára döntött volna, már csak azért sem, mert nem feltétlenül a szerződéskötő magisztrátus kezében volt ez a döntés. Bár az állam

¹¹²⁸ XII tab. XII/1.

¹¹²⁹ Gai. 4.27., Liv. 37.51., 43.16., 43.16., Cic. in Verr. 2.3.11.(27), Front. 129., Gell. 14.7.10., Gell. 6.10.2., Varro l.l. 5.40., 5.181.

¹¹³⁰ Gai. 4.28. „További censori törvény megadta a zálog vevési jogot a római nép közadó-bérlőinek (publicanusok) azok ellen, akik valamilyen adótörvény alapján tartoznak.“ (ford.: BRÓSZ Róbert).

¹¹³¹ Gai.4.27.: *aes militare*, *aes hordiarium*

¹¹³² Liv. 39.44., 38.44., 42.8., 43.8.

elvileg szintén kötve volt a szerződéshez, de ezt a kötöttséget a közérdekre hivatkozva az állam képviselője átléphette. Ezzel azonban nem éltek vissza, sőt a *bona fides* elve alapján kényszerítően ügyeltek a szerződések betartására. Elvileg a szenátus mentesíthette az államot a szerződésben vállalt kötelezettségek betartása alól, hasonlóan, mint a nemzetközi ügyekben. A magánfelekkel kötött szerződésnél azonban a forráshelyek inkább azt támasztják alá, hogy szerződéssel kapcsolatos viták esetén a szenátus inkább a magánfelek érdekében és a cenzorok ellen avatkozott be. A római állam tehát a közösség érdekében járt el, valóban a „köz-dolgait” (*res publica*) és a „köz-érdekét” (*utilitas publica*) tekintette irányadónak és hatalmi helyzetét nem használta fel anyagi előnyök megszerzésére. Ha mégis kilépett egy szerződéses kötelezettségeiből, akkor azt a magánfelek kérésére, azok érdekében tette meg. Ha viszont ilyen utólagos változtatásra nem került sor, akkor a magisztrátus is kötve volt a szerződéshez, így egy későbbi ellene indított eljárás során a szerződés rendelkezéseit figyelembe kellett venni. Mivel a magisztrátusok szerződésszegése (pl. teljesítés el nem fogadása, kifizetés megtagadása) miatti felelősségre vonásról nincs forrásunk, ezért azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az igényérvényesítés az általános szabályok szerint, a magisztrátus egyéb hivatali visszaéléseire kidolgozott közjogi eljárásban, a szenátus előtt történt. Arra nincs forrásunk, hogy a szerződő fél a magisztrátus ellen magánjogi pert indíthatott volna azon az alapon, hogy a magisztrátus cselekedetével közjogi szerződésszegést követett el. Magánjogi perre csak és olyan szerződésen kívüli károkozással kapcsolatos jogi forrást találunk, amikor a magisztrátus cselekedete magánüldözés alá eső bűncselekményt (*delictum*) valósított meg.¹¹³⁴

Bővebben van forrásunk az állammal szerződésben álló vállalkozó (*publicanus*) elleni fellépés lehetőségével.¹¹³⁵ Az ő helyzete két területen is kedvezőbb volt az általános szabályokhoz képest: a per *in iure* szakaszában önkéntes megtérítés esetén mentesült a marasztalás és a büntető kereset alól,¹¹³⁶ de a perbeli marasztalás enyhébb volt: kisebb volt a büntetés összege és az a vagyoni megtérítést is magába foglalta, tehát a megtérítési igénnyel nem volt halmozható.¹¹³⁷ A kedvezmény alapja, hogy a *publicanus* tevékenysége során időnként nyilvánvalóan tévedett, ez indokolja a perlési lehetőség megadását, de mivel a köz érdekében járt el, ezért biztosították számára kimentést és kedvezőbb marasztalási szabályt is.

¹¹³³ Cic. Att. 1.18.

¹¹³⁴ Paul. D. 18.6.13., ill. XII tab. VII/8/b. vö. Pomp. D. 40.7.21.pr., Paul. D. 43.8.5.

¹¹³⁵ D. 39.4.1.pr.

¹¹³⁶ Ulp. D. 39.4.1.4.

¹¹³⁷ Ulp. D. 39.4.1.3., Gai. D. 39.4.5.1.

VIII. A közjogra vonatkozó fontosabb modern irodalom jegyzéke

- ALFÖLDI A.: Early Rome and the Latins, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1963
- ALFÖLDI A.: Römische Frühgeschichte, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1976
- ALFÖLDI A.: Die Struktur des voretruskischen Römerstaates, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1974
- ALFÖLDI A.: Der frühömische Reiteradel und seine Ehrenabzeichen, 'L'Erma' di Bretschneider, Roma, 1979
- ALFÖLDI Géza: Római társadalomtörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 2002
- ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: Sugli editti <de publicanis> e <quod familia publicanorum furtum fecisse dicitur>, in: Scritti di diritto romano II, Jovene Editore, Napoli, 1974, 135-139.o.
- Az ókori Róma története (FERENCZY Endre - MARÓTI Egon - HAHN István, szerk.: HAMMATTA János) Tankönyvkiadó, Budapest, 1992
- AUBERT, Jean-Jaques: Business Managers in Ancient Rome, E.J. Brill, Leiden, 1994
- BAJÁK Ildikó: Bankügyletek és banki könyvvitel a római jogban, Collega IV. évf. 2. szám, 2000 február, 60-65.o.
- BADIAN, Ernst: Zöllner und Sünder, Unternehmer im Dienst der römischen Republik, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997
- BAJÁNHÁZY István: A votum mint szerződés? ME Doktoranduszok Fóruma Szekciókiadványa 2001.11.06., 23-31.o.
- BAJÁNHÁZY István: A hadizsákmány Liviusnál, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politika, Tomus XIX, Miskolc University Press, 2001, 59-83.o.
- BAJÁNHÁZY István: Az állami építkezések Liviusnál, Collega VI. évf. 2.sz. 2002 április, 52-58.o.
- BAJÁNHÁZY István: A diktatúra intézménye Rómában, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politika, Tomus XX/1, Miskolc University Press, 2002, 31-58.o.
- BAJÁNHÁZY István: Az állami adásvétel Liviusnál, Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium, Tomus 1/1, Fasciculus 1-20. Bíbor Kiadó, 2002, 45-64.o.
- BAJÁNHÁZY István: A censori tisztség és vagyonbecslés Liviusnál, ME Doktoranduszok Fóruma Szekciókiadvány, 2002. 11. 06., 20-25.o.
- BAJÁNHÁZY István: A locatio publica Liviusnál, Collega VII. évf. 1. sz., (2003), 98-107.o.
- BAJÁNHÁZY István: State Influence on Credit Life in Rome, 4th International Conference of PHD Students, University of Miskolc, Hungary, 11-17th August 2003, 13-18.o.
- BAJÁNHÁZY István: Állami hitel Rómában, ME Doktoranduszok Fóruma Szekciókiadvány, 2003.11.06., 25-31.o.
- BAJÁNHÁZY István: A megbízás és a munkaszerződés a római közjogban, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politika, Tomus XXII, Miskolc University Press 2004, 21-40.o.
- BAJÁNHÁZY István: A locatio publica a kései köztársaság idején Ciceró Verres ellen írt beszéde alapján, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politika, Tomus XXIII/1, Miskolc University Press, 2005, 27-47.o.
- BAJÁNHÁZY István: A *senatus* mint a köztársaság irányítója Livius alapján, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politika, Tomus XXV, Miskolc University Press, 2007, 33-61.o.

- EI-BEHEIRI Nadja: Die römische Zensur - Ein entwicklungsgeschichtlicher Abriss, *Acta Ant. Hung.* 44, 2004 47-98.o.
- EI-BEHEIRI Nadja: A római censorok szerepe a res publica államrendszerének kiépítésében, *Jogtörténeti Szemle*, 2005/1, 1-7.o.
- BEIGEL, Rudolf: Rechnungswesen und Buchführung der Römer, Verlag der G. Braunschen Hofbuchdruckerei, Karlsruhe, 1904
- BESELER, Gerhard: Miscellanea: Populus, municipies, collegium, *ZSS* 45 (1925) 188-190.o.
- BLEICKEN, Jochen: Lex Publica, Gesetz und Recht in der römischen Republik, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1975
- BLEICKEN, Jochen: Cicero und die Ritter, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, Göttingen, 1995
- BODEI GIGLIONI, Gabriella: Lavori pubblici e occupazione nell'antichità classica, Casa Editrice Pátron, Bologna, 1974
- BONA, Ferdinando: Preda di guerra e occupazione privata di 'res hostium', *SDHI* 25 (1959) 309-370.o.
- BRAUND, David C.: The Administration of the Roman Empire 241 B.C- A.D. 193, Exeter University Press, Exeter, 1983
- CIMMA, Maria Rosa: Ricerche sulle società di pubblicani, Dott. A. Giuffré Editore, Milano, 1981
- DE MARTINO, Francesco: La storia dei pubblicani e gli scritti dei giuristi, *Labeo* 39 (1993) 1-41.o.
- DIÓSDI György: Contract in Roman Law, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981
- DIÓSDI György: A servus publicus, *Antik Tanulmányok (Studia antiqua)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959, 1-17.o.
- FLACH, Dieter: Die Gesetze der frühen römischen Republik, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1994
- FÖLDI András: Bankárok az ókori Rómában (A receptum argentarii egyes kérdései), *Acta Fac. Pol-Iur. Univ.* 33., Budapest, 1991-1992, 223-228.o.
- FÖLDI András: A hajófuvarozásra vonatkozó közjogi szabályok fejlődése a római jogban, *Acta Fac. Pol-Iur. Univ.* 32., Budapest, 1990, 9-39.o.
- FÖLDI András: Kereskedelmi jogintézmények a római jogban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997
- GARNSEY, Peter: Food and Society in Classical Antiquity, Cambridge University Press, Cambridge, 1999
- GAST, Klaus: Die zensorischen Bauberichte bei Livius und die römischen Bauinschriften, Dissertation, Göttingen, 1965
- GEDEON Magdolna: Az antik Róma „sportjoga”, Novotni Kiadó, Miskolc, 2005
- GISSLER, Kirsten: Die öffentliche Wasserversorgung im römischen Recht, Duncker & Humblot, Berlin, 1998
- HALKIN, Léon: Les esclaves publics chez les Romains, L'Erma di Brentschneider, Roma, 1965
- HARKE, Jan Dirk: Locatio conductio, Kolonat, Pacht, Landpacht, Duncker & Humblot, Berlin, 2005
- HARRIS, William V.: War and Imperialism in Republican Rome 327-70 B.C., Clarendon Press, Oxford, 1985
- HERZ, Peter: Studien zur römischen Wirtschaftsgesetzgebung, Die Lebensmittelversorgung, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1988
- HERZIG, Heinz E.: Probleme des römischen Straßenwesens: Untersuchungen zu Geschichte und Recht, *ANWR* 2/1., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1974

- HÖBENREICH, Evelyn: *Annona, Juristische Aspekte der Stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat*, Leykam Buchverlagsgesellschaft m.b.H., Graz, 1997
- JAKAB Éva: *Aediles curules, Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére*, Kovács István Emlékkönyv, 131-155.o., *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Jur. et Pol. Tomus XL., Fasc. 9., Szeged, 1991*
- JAKAB Éva: *Archaikus adásvételi előírások*, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Jur. et Pol., Tomus XXXIX., Fasc. 1-23.o., Szeged, 1990*
- JAKAB Éva: *Rabszolgavételek Rómában*, Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára, Szeged, 1992, 247-259.o.,
- JAKAB Éva: *Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban)* *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Jur. et Pol., Tomus XLIV., Fasc. 7., Szeged, 1993*
- KARLOWA, Otto: *Römische Rechtsgeschichte, Erster Band, Staatsrecht und Rechtsquellen*, Verlag von Veit & Comp, Leipzig, 1885
- KASER, Max: *Das Geld im römischen Sachenrecht*, TR 29 (1961) 169-229.o.
- KASER, Max: „*Ius publicum*” und „*Ius privatum*”, ZSS 103 (1986) 1-101.o.
- KAUFMANN, Horst: *Die altrömische Miete*, Böhlau Verlag, Köln-Graz, 1964
- KERTÉSZ István: *A hódító Róma*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983
- KNAPOWSKI, Roch: *Der Staatshaushalt der Römischen Republik*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1961
- KNAPOWSKI, Roch: *Die Staatsrechnungen der Römischen Republik in den Jahren 49-45 v. Chr.*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1967
- KNIEP, Ferdinand: *Societas Publicanorum*, Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1896
- KOLB, Anne: *Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich*, *Klio Beiträge zur Alten Geschichte*, Akademie Verlag GmbH, Berlin, 2000
- KOLB, Frank: *Rom, Die Geschichte der Stadt in der Antike*, Verlag C.H. Beck, München, 2002
- KUNKEL, Wolfgang: *Magistratische Gewalt und Senatsherrschaft*, in: ANRW 2., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1972, 3-22. o.
- KUNKEL, Wolfgang - WITTMAN, Roland: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik, Die Magistratur*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1995
- LEDRU, Alphonse: *Des publicains et des sociétés vectigalium*, Libraire Germer Baillié et Cie, Paris, 1876
- LÜBTOW, Ulrich von: *Catos leges venditioni et locationi dictae*, in: *Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht (3)*, Schäuble Verlag, Reinfelden-Freiburg-Berlin, 1989, 1-263.o.
- LÜBTOW, Ulrich von: *Die römische Diktatur*, in: *Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht (3)*, Schäuble Verlag, Reinfelden-Freiburg-Berlin, 1989, 327-426.o.
- LÜBTOW, Ulrich von: *Das römische Volk*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1955
- MacCORMACK, Geoffrey: *Formalism, Symbolism and Magic in Early Roman Law*, TR 37 (1969) 439-468.o.
- MAGANZANI, Loretta: *Publicani e Debitori D'Imposta*, *Ricerche sul titolo edittale de publicanis*, G. Giappiachelli Editore, Torino 2002

- MALMENDIER, Ulriche: *Societas Publicanorum*, Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer, Böhlau Verlag, Köln, 2002
- MARQUARDT, Joachim: *Römische Staatsverwaltung*, Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1876
- MATEO, Antonio: *MANCEPS, REDEMPTOR, PUBLICANUS* Contribución al estudio de los contratistas públicos en Roma, Universidad de Cantabria, 1999
- MAYER-MALY, Theo: Haftung aus Miete nach Staatsunrecht, ZSS 74 (1957) 363-373.o.
- MEIER, Christian: Die ersten unter den Ersten des Senats, in: *Gedächtnisschrift für Wolfgang Kunkel*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1984, 185-204.o.
- MEISSEL, Franz-Stefan: *Societas*, Struktur und Typenvielfalt des römischen Gesellschaftsvertrages, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2004
- MEYER, Ernst: Vom griechischen und römischen Staatsgedanken, (Festgabe für Ernst Howald, Eugen Rentsch Verleges, Erlenbach-Zürich, 1947, 30-53.o.) in: *Das Staatsdenken der Römer*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1966, 65-86.o.
- MILAZZO, Francesco: *La realizzazione delle opere pubbliche in Roma archaica e repubblicana*, Università delgi Studi di Reggio Calabria, Pubblicazioni della Facolta di Giurisprudenzia di Catanzaro, Napoli, 1993
- MOLNÁR Imre: Verantwortung und Gefahrtragung bei der *locatio conductio* zur Zeit des Prinzipats, ANRW 14., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1982, 583-680.o.
- MOMMSEN, Theodor: *Römisches Staatsrecht I-III*, Verlag von S. Hirtel, Leipzig, 1887
- MOMMSEN, Theodor: *Römisches Strafrecht*, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, 1955 (Duncker & Humblot 1899-es kiadásának reprint kiadása)
- MÖLLER, Cosima: Die mercenarii in der römischen Arbeitswelt, ZSS 110 (1993) 296-330.o.
- NELSON, Hein L. W. – MANTHE, Ulrich: *Gai Institutiones III 88-181*, Die Kontraktobligationen, Text und Kommentar, Duncken & Humblot, Berlin, 1999
- NICOLET, Claude: *L'orde équestre à l'époque républicaine (312-43 av. J.C.)*, E. de Boccard, Paris, 1974
- NÓTÁRI Tamás: *Festuca autem utebatur quasi hastae loco*, Acta Fac. Pol-Iur. Univ. 41 (2004), Budapest, 133-162.o.
- NÓTÁRI Tamás: Numen és numinozítás - a római tekintélyfogalom vallási aspektusai, in: *Iuridicophilologia*, KRGE-ÁJK, Budapest, 2004, 141-166.o.
- PALMA, Antonio: *Le 'curae' pubbliche*, Studi sulle strutture amministrative Romane, Jovene Editore, Napoli, 1991
- PATTERSON, John R.: *Political Life in the City of Rome*, Bristol Classical Press, London, 2000
- PÓKECZ-KOVÁCS Attila: Quelques observations sul la division de la *locatio-conductio*, *Iura antiqua - Iura moderna: Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag* (szerk.: HAMZA Gábor, KAJTÁR István, PÓKECZ-KOVÁCS Attila, ZLINSZKY János) Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2001, 217-230.o.
- PÓKECZ-KOVÁCS Attila: A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársasági Rómában (A Castor templom ügye), *Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*, *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata*, Pécs, 2005, 421-439.o.
- PORZIG, Walter: *Senatus Populusque Romanus*, (in: *Das Staatsdenken der Römer*) Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1966, 104-115.o.
- RAINER, Michael J.: *Römisches Staatsrecht*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2006

- RAUH, Nicolas K.: Auctioneers and the Roman Economy, *Historia* 38 (1989) 451-471.o.
- RICHARDSON, J. S.: The Spanish Mines and the Development of Provincial Taxation in the Second Century B.C., *JRS* 66 (1979) 139-152.o.
- ROBINSON, O. F.: Ancient Rome, City planning and administration, Routledge, London and New York, 1992
- ROTONDI, Giovanni: *Leges publicae populi romani*, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York, 1990
- ROSTOWZEW, M.: *Geschichte de Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian*, Dieterische Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1902
- SAMARIS, Dimitrios: Les mines et la metallurgie de fer et de cuivre dans la province romaine de Macédoine, *Klio* 69 (1987) 152-162.o.
- SÁRY Pál: Sulla büntetőjogi reformjai, *Jogtudományi Közlöny*, LVI. évf. 2001/6, 275-286.o.
- SCHÖNBAUER, Ernst: Untersuchungen zum römischen Staats- und Wirtschaftsrecht, *ZSS* 47 (1927) 264-318.o.
- SHERWIN-WHITE, A. N.: *The Roman Citizenship*, The Clarendon Press, Oxford, 1973
- SIRKS, Boudwin: *Food for Rome*, J.C. Gieben, Amsterdam, 1991
- SOULAHTI, Jaakko: *The Roman Censors, A Study on Social Structure*, Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapain Oy, Helsinki, 1963
- SPITZL, Thomas: *Lex Municipii Malacitani*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1984
- STAVELEY, E. S.: *Greek and Roman Voting and Elections*, Thames and Hudson, London, 1972
- SZÁSZ Béla: *Földkérdés Rómában*, Attila-Nyomda, Budapest, 1935
- THIELMANN, Georg: *Die Römische Privatauction*, Duncker und Humblot, Berlin, 1961
- THILO, Ralf Michael: *Der Codex accepti et expensi im Römischen Recht*, Göttinger Studien zur Rechtsgeschichte, Muster-Schmidt, Göttingen, 1980
- TRISCIUOGLIO, Andrea: „SARTA TECTA, ULTROTRIBUTA, OPUS PUBLICUM FACIENDUM LOCARE” Sugli applati relativi alle opere pubbliche nell'eta repubblicana e augustea, Casa Editrice Jovene, Napoli, 1998
- ÜRÖGDI György: *A régi Róma*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1967
- ÜRÖGDI György: *A publicanusok*, *Antik Tanulmányok*, 25/1 (1968)
- VIGNERON, Robert: Letture „Societates publicanorum”, *Labeo* 30 (1984) 80-89.o.
- WIEACKER, Franz: *Altrömische Priesterjurisprudenz*, (in: *Iuris Professio* Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag) Hermann Böhlau Nachf. Wien-Köln-Graz, 1986, 347-370.o.
- ZLINSZKY János: *Arbeit im archaischen Rom*, *RIDA* 36 (1989) 421-446.o.
- ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996
- ZLINSZKY János: *Evictio Missilium*, *Iustum Aequum Salutare*, 2006/1-2, 99-102.o.
- ZLINSZKY János: *Ius privatum - Római magánjog*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998
- ZLINSZKY János: *Ius publicum - Római közjog*, Osiris-Századvég, Budapest, 1994
- ZLINSZKY János: *Kontrakte des ius publicum*, (in: *Collatio iuris romani, Études dédiées á H. Ankum á l'occasion de son 65e anniversaire II.*) Amsterdam, 1995, 677-684.o.